

**MEVSİMLİK TARIM İŞİNDE ÇALIŞAN KADINLARIN ÇALIŞMA VE YAŞAM
KOŞULLARI: ASTARA(AZERBAYCAN) İLİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Sabina AKBAROVA

Eskişehir 2023

**MEVSİMLİK TARIM İŞİNDE ÇALIŞAN KADINLARIN ÇALIŞMA VE YAŞAM
KOŞULLARI: ASTARA(AZERBAYCAN) İLİ ÖRNEĞİ**

Sabina AKBAROVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Serap SUĞUR

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2023

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Sabina AKBAROVA'ın "Mevsimlik Tarım İşinde Çalışan Kadınların Çalışma ve Yaşam Koşulları: Astara (Azerbaycan) İli Örneği" başlıklı tezi **06 Şubat 2023** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Sosyoloji Anabilim Dalı** nda, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Serap SUĞUR

Üye :Doç. Dr. Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN

Üye :Doç. Dr. Meral TİMURTURKAN

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

MEVSİMLİK TARIM İŞİNDE ÇALIŞAN KADINLARIN ÇALIŞMA VE YAŞAM KOŞULLARI: ASTARA(AZERBAYCAN) İLİ ÖRNEĞİ

Sabina AKBAROVA

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2023

Danışman: Prof. Dr. Serap SUĞUR

Bu araştırma mevsimlik tarım işinde kadın emeğinin nasıl konumlanacağını ve çalışan kadınların çalışma koşulları ile yaşam deneyimlerini sosyolojik ve toplumsal cinsiyet bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlamıştır. Söz konusu bu amaç doğrultusunda çalışmada Azerbaycan'da mevsimlik tarım işinde kadın emeğinin kullanımı ve bu süreçte kadın işçilerin karşılaştıkları sorunlar irdelenmektedir. Araştırma nitel bir çalışma olarak durum çalışması deseni ile yürütülmüştür. Bu kapsamda Azerbaycan'ın Astara ilinde maksimum çeşitlilik ve kartopu (zincir) örneklem seçim teknikleriyle seçilmiş 15 kadın ile görüşülerek yarı yapılandırılmış görüşme formu ve sosyolojik gözlem tekniği aracılığıyla veriler toplanmıştır. İnceleme dönemi Ağustos 2022 ve Eylül 2022 dönemidir.

Alan araştırmasından elde edilen veriler ışığında dört ana başlıkta betimsel analiz yapılmıştır: Mevsimlik tarım işçisi kadının çalışma koşulları, sağlık ve sigorta durumu, eğitime bakışı ve toplumsal konumu. Bu araştırmanın sonucu, mevsimlik tarım işçisi kadınların daha iyi işlerde çalışma fırsatlarına sahip olmadıklarını, hem hane içinde hem de tarımsal üretimde ağır çalışma ve yaşam koşulları altında düşük bir ücret ve gelirle yaşam mücadelesi verdiklerini ortaya koymuştur. Mevsimlik tarım işçisi kadınlar her mevsim tarım işlerinde çalışıp gelir elde etmek için çabalamalarına rağmen daha az kazanmakta ve kazançları üzerinde söz hakları olmamaktadır. Bu bağlamda çalışmada mevsimlik tarım işçiliğinde ücretli çalışmanın kadınların sosyal ve ekonomik konumlarında anlamlı bir dönüşüm yaratmadığı ve kadın emeğine gereken değerin verilmediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mevsimlik tarım işçiliği, Kadın emeği, Toplumsal cinsiyet, Azerbaycan, Astara.

ABSTRACT

WORKING AND LIVING CONDITIONS OF WOMEN WORKING IN THE SEASONAL AGRICULTURAL WORK: THE CASE OF ASTARA (AZERBAIJAN)

Sabina AKBAROVA

Department of Sociology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, February 2023

Supervisor: Prof. Dr. Serap SUGUR

This research aimed to reveal how women's labor is positioned in seasonal agricultural work and to reveal the working conditions and life experiences of working women from a sociological and gender perspective. In line with this purpose, the use of women's labor in seasonal agricultural work in Azerbaijan and the problems faced by women workers in this process are examined. The research was carried out with the case study pattern as a qualitative study. In this context, data were collected through a semi-structured interview form and sociological observation technique by interviewing 15 women selected with maximum diversity and snowball (chain) sampling techniques in Astara province of Azerbaijan. The review period is August 2022-September 2022.

In the light of the data obtained from the field research, descriptive analysis was made under four main headings: working conditions, health and insurance status, view of education and social position of seasonal agricultural worker women. As a result of the research, it is concluded that women seasonal agricultural workers do not have the opportunity to work in better jobs and they struggle to survive with a low wage and income under heavy working and living conditions both within the household and in agricultural production. Although they work and strive to earn income in seasonal agricultural work every season, they earn less and have no say over their earnings. In this respect, it was concluded that paid work in seasonal agricultural work does not create a meaningful transformation in their social and economic position and that women's labour is not valued properly.

Keywords: Seasonal agricultural labour, Women's labour, Gender, Azerbaijan, Astara.

ÖNSÖZ

Tez sürecinde akademik ve manevi desteğini esirgemeyen ve tezin her aşamasında beni yüreklendiren, motive eden, geri bildirimleriyle araştırmanın en iyi şekilde sonuçlandırılmasını sağlayan sevgili danışman hocam Prof. Dr. Serap SUĞUR'a tüm kalbimle teşekkürlerimi sunarım. Tez jürisinde ve tezin yöntem eksenini oluşturma sürecinde gösterdiği özen ve akademik katkılardan dolayı hocam Doç. Dr. Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN'a jürideki katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Meral TİMURTURKAN hocama teşekkür ederim.

Tez sürecinde akademik bilgisinden birçok kez yararlandığım elinden gelen desteği benden esirgemeyen arkadaşım, Sibel AKKOÇ'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Manevi desteğini sürekli hissettiren, motivasyonumu daima arttıran ve beni başaracağıma inandıran can dostlarım Sabina MAMMADLİ, Günel MİRZA, Erkeaiym TEMİRBOLOTOVA ve Titah HARİTUL İCHWANI'ye sonsuz teşekkür ederim.

Ayrıca hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve aldığım tüm kararlarda beni destekleyen, arkamda duran ve tüm zorluklara rağmen desteklerini benden esirgemeyen ailem, canım babam Sadraddin AKBAROV'a, sevgili annem Yaraşıq AKBAROVA'ya ve özellikle ablam Şamsinur SOVGATLİ'ye teşekkürü borç bilirim. Son olarak bu süreçte bana karşı hep göstermiş oldukları sabır ve anlayıştan dolayı aileme ve arkadaşlarıma bir kez daha sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait özgün bir çalışma olduğunu, çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Sabina AKBAROVA

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi.....	4
1.2. Araştırmanın Amacı	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	5
1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	6
2. ALANYAZIN	8
2.1.Kadın Emegi	8
2.1.1. Toplumsal cinsiyet yaklaşımından kadın emegi ve ataerki.....	8
2.1.2. Kadın emegi ve ataerkiye teorik bakış	11
2.1.3. Kadın emeginin içeriği: ücretli emek ve hane içi emek	18
2.1.4. Kırsalda kadının aile içinde yeri.....	27
2.2. Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Kadın.....	29
2.2.1. Kavram olarak mevsimlik tarım işçiliği.....	29
2.2.2. Mevsimlik tarım işçiliğinin dünyadaki görünümü.....	31
2.2.3. Azerbaycan'da mevsimlik tarım işçiliği.....	40
2.2.4. Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları.....	47

3. YÖNTEM.....	63
3.1. Araştırmanın Modeli	63
3.2. Katılımcıların Belirlenmesi	64
3.3. Veri Toplama.....	65
3.3.1. Araştırmanın uygulanması ve veri toplamada yaşanan zorluklar	66
3.4. Veri Analizi.....	69
4.BULGULAR VE YORUM.....	71
4.1. Görüşülen Kadınlara ilişkin Sosyo-demografik Özellikler	71
4.1.1.Katılımcıların hanehalkı verileri	73
4.1.2.Katılımcıların eğitim durumuna ait bulgular: “Kız nerede, okumak nerede?”	77
4.1.2.1 Eğitimde, ailede ve mevsimlik tarım işçiliğinde kız çocuğu olmak.....	79
4.1.2.2. Neden daha fazla eğitim? Bir kurtuluş aracı olarak eğitim..	82
4.1.3.Katılımcıların eşlerine ilişkin veriler	86
4.2. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma Koşullarına dair Bulgular	87
4.2.1. Katılımcıların tarımsal üretimdeki emeğinin kullanım biçimleri	87
4.2.1.1. Ev dışı tarımsal üretimdeki ücretli emek:“üniversalsız biz, ne iş olsa gideriz”	87
4.2.1.2. Aile çiftliğinde ücretsiz emek	89
4.2.3. Çalışma koşulları ve ücret yapısı	90
4.2.3.1. Katılımcıların çalışma saatleri.....	90
4.2.3.2. Katılımcıların yemek ve çay molası: “sonuçta buraya çalışmaya geldik”	94
4.2.3.3. Ücret yapısı.....	96
4.2.4. Katılımcıların aylık/yıllık çalıştığı gün sayısı.....	97
4.2.5. Katılımcıların çalışma kıdemleri	98
4.2.6. Katılımcıların mevsimlik tarım işçiliğinde bulunma nedenleri: “Yoksa bu sıcakta kim ister ki evden çıkmayı?”	99
4.2.7. Mevsimlik tarım işinde kadın emekçi olmanın özgül yönleri.....	100
4.2.7.1. Tuvalet: “bazıları altına yapar”	101
4.2.7.2. Regl: “En zoru da o günler...”	102
4.2.8. Katılımcıların sosyal güvenceye sahip olma durumu	104
4.2.9. Katılımcıların geçirdikleri iş kazaları ve sağlık sorunları.....	105

4.2.10. Gelirin kullanım alanları ve gelir üstünde söz sahibi olma	109
4.2.11. Karar alma süreçlerine katılım.....	111
4.2.12. Kadının hane içi emeği ve sorumlulukları: “dışarı adamı” koca	113
4.2.12.1. Boş zamanı değerlendirme biçimi	117
4.2.12.2.Yazın mı kışın mı?	118
4.2.13. Köyde kadın olmak: “ <i>Keşke erkek olarak doğsaydım</i> ”	119
4.2.14. Kadının günlük yaşam seyri.....	121
5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	122
KAYNAKÇA	130

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

TABLolar DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1. Cinsiyete göre tarımda çalışan kişi sayısı, 2015	42
Tablo 2.2. Tarım işletmesinde/çiftliğinde çalışan kadın ve erkeklerin oranı, 2015	42
Tablo 4.1. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri	71
Tablo 4.2. Katılımcıların hanehalkı verileri	74
Tablo 4.3. Katılımcıların geldiği kök aileler	80
Tablo 4.4. Katılımcıların eşlerinin eğitimi, mesleği ve çalışma alanları	86
Tablo 4.5. Katılımcıların mevsimlere göre çalışma alanları	88
Tablo 4.6. Katılımcıların çalışma alanları	89
Tablo 4.7. Katılımcıların çalışma saatleri, ulaşım şekli ve ücretleri	92
Tablo 4.8. Katılımcıların sağlık sorunları	107
Tablo 4.9. Katılımcıların gelirinin harcama alanları	111
Tablo 4.10. Hane içi emek türleri	114

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. Çalışan mevsimlik tarım işçisi kadınların uzaktan görüntüsü	143
Şekil 2. Toplanan çay yapraklarının teslimi	143
Şekil 3. Çay toplayan mevsimlik tarım işçisi kadın	144
Şekil 4. İşçi kadınların çay yapraklarını tartıda tartma süreci	145
Şekil 5. Öğle arasında dinlenme mekanı	145
Şekil 6. Mevsimlik tarım işçisi kadının öğle yemeği	146
Şekil 7. Mevsimlik tarım işçisi kadınların öğle yemeği	146
Şekil 8. Çalışma alanında bulunan tuvaletin önden ve yandan görüntüsü	147

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
COVID 19	: Coronavirus Disease
GTÖ	: Gıda ve Tarım Örgütü
ILO	: International Labour Organization
IRCA	: İmmigration Reform and Control Act
LSPP	: Low Skill Pilot Project
METİP	: Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi
SAWP	: Seasonal Agricultural Workers Program
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TMWP	: Temporary Migrant Workers Programs
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

1. GİRİŞ

Yerleşik hayata geçişten itibaren mevcut tarımsal faaliyetlerin üretim ve tüketim biçimleri bölgeye, kültüre ve tarımsal ürünün türüne göre farklılaşmaktadır. Toprağa konulan tohumdan mahsulü yetiştirmeye, toplamaya ve sofraya getirilmesine kadar olan uzun süreçte harcanan emekte kadın emeği çok büyük yer kaplamaktadır. Nitekim, dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada tarım alanında işgücünün önemli kısmını oluşturmaktadır.

Dünya üzerinde tarımsal üretimdeki kadınlar formal veya enformal biçimde olmak üzere üç şekilde (aile işletmelerinde ücretsiz aile işçisi, başkalarına ait işletmelerde ücretsiz işçi ve başkalarına ait işletmelerde ücretli işçi) temsil olunmaktadırlar (FAO, 2011, s. 7).

Güncel istatistikler (The World Bank, 2022) incelendiğinde dünya üzerinde aktif çalışan her dört kadından biri tarım alanında istihdam edilmektedir. 1995 ve 2015 yılları için tarım, hizmetler ve sanayi alanlarında erkek ve kadın temsiliyetini gösteren istatistikler (ILO, 2016, s. 22) incelendiğinde 1995 yılında tarım alanının dünya ekonomisinde daha baskın olduğu görülmektedir. 2015 yılı itibari ile dünyanın çalışan nüfusunun yarısının hizmet sektöründe çalıştığı gerçeği, gelişmemiş alt ve alt-orta gelirli ülkelerin gerçeğine pek uymamaktadır. Ekonomik gelişme ile birlikte üst-orta ve üst gelirli devletlerde tarım alanından sanayi ve hizmet alanına geçiş eğilimi gözlemlenmiş olmasına rağmen, gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde tarım sektörü, özellikle kadınlar başta olmak üzere geniş bir nüfus için istihdam kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Güney Asya ve Sahra altı Afrika'da kadınların %60'ın üstünde bir oranla bu alanda çalıştığını gösteren istatistik veriler bunu ispatlar niteliktedir (ILO, 2016, s. 22).

Azerbaycan'da da kadınlar tarımsal üretimde önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan ve yakın coğrafyalarda tarım sektöründe istihdam edilen kadın oranları incelendiğinde (Employment in Agriculture, female (% of female employment), 2022), Azerbaycan'da %42, komşu devletlerden Ermenistan'da %27, Gürcistan'da %40, İran'da %19, Rusya'da %4 ve Türkiye'de %25'dir. Tarımda kadın emeğinin en yoğun olduğu bölgelerden biri olan Güney Asya ve Afrika bölgelerinde ise Hindistan'da %55, Nepal'da

%74, Pakistan'da %65, Çad'da %73, Burundi'de %94 ve tüm dünya genelinde ise %25 olarak kayda geçmiştir.

Tarımsal üretimin hakim olduğu bölgelerde mevsimlere bağlı olarak iş gücüne olan arz ve talep arasındaki açığın kapatılmasına yönelik olarak mevsimlik tarım işçiliği oluşmaktadır. Çapalama, budama, hasat gibi tarımsal üretimin farklı safhalarında yer alan mevsimlik tarım işçileri geçici iş ilişkileri inşa etmektedirler. Hem gününbirlik yakın bölgelere çalışmaya giden mahalli mevsimlik tarım işçileri hem de daha uzak illere göç eden gezici mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları ve yaşam şartları incelendiğinde, kabarık bir sorunlar dizini ortaya çıkmaktadır. Bu vahim ve ivedik durumun yansımalarına ortalama 12 saat ve sürekli güneş altında çalışmaktan kaynaklanan sağlık sorunları, çocuk işçiler, yaşlı işçiler, sosyal güvencesizlik, kötü barınma koşulları, hijyenik olmayan içme ve kullanma suyunun yanı sıra yine benzer koşulları sürdüren tuvalet ve banyolar, ağır çalışma şartları, tehlikeli ulaşım şekilleri vb. sorunlar yaygın olarak görülmektedir. Bu grubun en kırılgan üyeleri ise kadın mevsimlik tarım işçileridir. Bahsi geçen problemler tüm mevsimlik tarım işçilerini kapsamaktadır. Bu bağlamda hem kadın hem erkek mevsimlik tarım işçileri yukarıda dile getirilen koşulları deneyimlemektedirler. Ama mevsimlik tarım işçisi kadınlar, bu sorunların yanı sıra başka sorunlarla da karşılaşmaktadır (annelik sorumluluğu, eş durumu, temizlik yükü, iş sorumluluğunun çok olması vb.). Mevsimlik işçilikte kadınlar da erkek işçiler gibi aynı işi yapmakta, aynı emeği harcamaktadırlar. Ancak mevsimlik tarım işçisi bir kadının iş saati bittikten sonra erkek işçi gibi işi bitmez. Genellikle ikinci vardiyası başlar ve ücretsiz hane içi emek olan yemek, temizlik, çocuk bakımı gibi birçok işin sorumluluğunu da taşımaktadır.

Ataerkil sistemin hakim olduğu toplumlarda toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü sayesinde hane içi üretim ve bakım işleri kadının doğal sorumluluğu olarak görülmektedir. Bir diğer taraftan kapitalist düzenin emek piyasası ücretli kadın emeğini esnek ve ucuz işçi gücü gibi tanımlamakta ve enformel alana itmektedir. Daha kolay ve ucuz kiralanabilen kadın emeği bu sayede sermayenin ilgisini çekmektedir. Nitekim, ataerkil düzen normları ve kapitalizm, kadın emeğinin sömürülmesi ve onun emeği üstünde söz sahibi olma meselesinde birbirini desteklemektedir.

Gezici ve geçici olma özelliği sebebiyle mevsimlik tarım işçiliği kayıt dışılık niteliği kazanmaktadır. Kayıt dışı çalışmaları için mevsimlik gezici tarım işçilerinin kesin sayısını belirtmek oldukça zordur. Mevsimlik tarım işinde çalışanların gezici veya mahalli fark etmeksizin emekleri görünmemekte ve yeterli yasal zemin bulunmadığı için “işçi” statüsü bile tanınmamaktadır (Arun, 2012, s. 22).

Tarım alanı Azerbaycan’da enformel istihdamın en yaygın olduğu alan olup, genel istihdamın %35’ten fazlasını oluşturmaktadır (Valiyev, 2020, s. 1). Bu oranın sadece 49.4 bini, yani %3.2’si ücret karşılığı çalışan işçilerdir. 1990 yılındaki verilerle kıyasarsak, tarımda çalışan toplam oran %31’e yakın bir rakam olmakla birlikte ücret karşılığında çalışan işçilerin oranı %16.4’tür (Azerbaycan Tarım Bakanlığı, 2022). Ücretli çalışanların güncel istatistiklerinde %23.9’u kadın işçiler, %76.1’i erkek işçilerdir (İşgücü piyasası, 2022). Bu da resmi istihdamda, devlet veya özel sektör fark etmeksizin erkeklerin daha çok yer aldığını göstermektedir. Tarımda çalışan genel kadın payı önemli ölçüde olsa da, bu oran köylü işletmeleri ve aile çiftlikleri başta olmakla serbest meslek/kendi hesabına çalışan, enformel istihdam veya ücretsiz işçilik gibi alanları kapsamaktadır.

Tarımda çalışan mevsimlik işçiler literatürde genellikle mahalli ve gezici mevsimlik tarım işçileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu açıdan konuyla ilgili literatür incelendiğinde mevcut çalışmaların çoğunun göçmen şeklinde olan gezici mevsimlik tarım işçilerini betimlediği veya ikisini birlikte ele aldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda (O’Malley, Brown, Tate, Hertzler, & Rojas, 1991; Hansen & Donohoe, 2003; Özbekmezci & Sahil, 2004; Arun, 2012; Çınar, 2014; Kaya & Özgülner, 2015; Gürbüz, 2017; Orhan, 2017; Marcom, ve diğerleri, 2020; Çayır, 2020; Özel, 2020; Kara, 2021) mevsimlik çalışma için göç eden işçilerin yüzleştiği sosyal ve sağlık sorunları, beslenme alışkanlıkları, barınma, eğitim, ücret, yoksulluk, iş tehlikeleri, COVID-19 örneğinde bulaşıcı hastalıklarla baş etme gibi problemleri irdelenmiştir. Bu çalışmada ise göçmen değil yerli mevsimlik tarım işçilerinin sorunları ve deneyimleri ele alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle, kadın emeğinin ataerki ile ilişkisine bakılmış, kadın emeğinin içerimi ve kırsalda kadının aile içindeki yeri tartışılmış daha sonra mevsimlik tarım işçiliğinin literatürdeki tanımı, dünyada ve Azerbaycan’da mevsimlik tarım işçiliğinin görünümü, çalışma ve yaşam koşulları

incelenmiştir. Alan çalışmasından elde edilen veriler de ataerkil ilişki ve toplumsal cinsiyet bakış açısı ile yorumlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Bu çalışmanın konusu, toplumsal cinsiyet bakış açısından tarım alanında mevsimlik çalışan kadın işçilerin söz konusu bu piyasadaki konumlarını, ücretli çalışmanın kadınlar için anlamını, çalışma koşullarını, ücretli çalışmanın yanı sıra ailenin yeniden üretimindeki rollerini ve bu süreçte günlük yaşam deneyimlerinde karşılaştıkları güçlükleri sosyolojik bir perspektiften incelemektir.

Araştırma süresince cevap aranan esas soru olarak “Mevsimlik tarım işinde çalışan kadınların çalışma ve yaşam koşulları nasıl şekillenir?” sorusu araştırmanın ana sorusu olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın ana sorunsalını cevaplamak için gerekli olan alt problemleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Mevsimlik tarım işinde çalışmanın kadınlar için anlamı nedir?
- Mevsimlik tarım işçiliğinde yer alan kadınların çalışma ilişkileri ve koşulları nasıldır?
- Kadınlar işten elde ettiği geliri nasıl kullanmaktadırlar?
- Mevsimlik tarım işinde kadınların sosyo-ekonomik statüleri, sigorta durumu, sağlık ve eğitim durumları nasıldır?
- Mevsimlik tarım işçisi kadınların aile içi konumları ve rolleri nedir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, mevsimlik tarım işinde kadın emeğinin nasıl konumlandığını ve çalışan kadınların çalışma ve yaşam koşullarını ve deneyimlerini toplumsal cinsiyet yaklaşımıyla ortaya koymak, elde edilen bulguları sosyolojik olarak tartışmaktır. Bu amaca yönelik olarak Azerbaycan’ın Astara ilinde Amaçlı Örneklem Yöntemlerinden maksimum çeşitlilik ve kartopu(zincir) örneklem seçim teknikleriyle seçilmiş kadınlardan bir örneklem oluşturulmuştur. Bu katılımcılarla yapılmış olan derinlemesine görüşmeler sonucu araştırmanın problemi ve alt problemlerine ilişkin kadınların iş ve aile hayatını, koşulları, yüzleştiği sorunları içeren veriler elde edilmiştir. Bulgular toplumsal cinsiyet bakış açısıyla yorumlanarak araştırma problemi cevaplanmaya çalışılmıştır.

Mevsimlik tarım işçiliğinde yer alan kadınların çalışma ilişkileri ve koşullarını irdelemek, kadınların işten elde ettiği geliri nasıl kullandıklarını betimlemek, sosyo-ekonomik statülerinin iş ve sigorta güvencelerinin, sağlık ve eğitim durumlarının ve de aile içi konumları ve rollerinin incelenmesi alt amaçlara dahildir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Türkiye ve dünya üzerinde konuyla ilgili literatüre bakıldığında tarımda kadın konusu çeşitli açılardan incelenmiş olsa da, Azerbaycan'da konu ile ilgili çalışmaların hem sayılarının hem de literatüre katkılarının kısıtlı olduğu gözlemlenmiştir. Mevcut çalışmalara bakıldığında genel olarak tarımda kadın konusu toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarından ziyade tarım ekonomisi ile bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları uluslararası düzeyde kendisine geniş bir alan bulmuş olsa da, Azerbaycan'da bu alanda yapılan çalışmalar daha sınırlı ve dar bir kapsama alanına sahip olup konuyla ilgili geniş bir birikimine ulaşmak henüz pek mümkün değildir. Azerbaycan'da kadın çalışmaları alanında mevcut literatüre bakıldığında daha çok sürdürülebilir kalkınma alanı kapsamında ileri sürülen ilkelere dayanarak insan gelişimi ve toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmaları ve istatistikleri (UNDP Azerbaycan), çokkültürlülük bağlamında toplumsal cinsiyet çalışmaları (Mirzade, 2013) gibi kısıtlı çalışmaları kapsadığı görülmektedir.

Azerbaycan'da toplumsal cinsiyet ve kadın alanında yapılan bu çalışmaların Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, özellikle 5.hedef doğrultusunda oluşan Toplumsal Cinsiyet Bilgileri Merkezinin Azerbaycan'daki kolu olan Azerbaycan Toplumsal Cinsiyet Bilgi Merkezi (Azerbaijan Gender Information Center, 2022), Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun “Toplumsal Cinsiyet istatistikleri” bölümü (Gender İstatistikleri, 2022) ve Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin kadına ilişkin sosyal ve ekonomik bakış açılı araştırmaları ve anket çalışmaları (Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2022) tarafından sosyolojik bakış açısından yoksun ve sistematik olmayan bir biçimde yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarının yanı sıra tarım ekonomisi alanındaki sosyolojik çalışmalar da çok kısıtlı olup mevcut çalışmaların Tarım Bakanlığı ve Tarım Araştırmaları Merkezi tarafından yürütülen ve devletin tarım politikalarını uygun analiz, değerlendirme, ve tahminleri kapsayan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Azerbaycan SSC

döneminde tarımda kadının konumunu betimleyen az sayıda da olsa ampirik çalışma yapıldığı ve o zamanki akademik camiaya sunulduğu görülmektedir (Murdov, 1969). İstatistikler, raporlar ve gözlem verilerinden oluşan bu çalışma (Muradov, 1969), hem o dönemde tarımda yer alan kadınlara olan tutumu betimlemesi hem de sunulan önerileri bakımından alanyazında önemli bir yer kapsamaktadır.

Azerbaycan'da konuyla ilgili toplumsal cinsiyet bakış açısıyla yapılmış sosyolojik derinlikli ampirik çalışmaların eksikliği sebebiyle bu araştırmanın Azerbaycan akademik literatürüne hem teorik hem de ampirik düzeyde önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu çalışmada Azerbaycan örneğinde daha önce sık kullanılmayan nitel bir araştırma yönteminin kullanılması bakımından da literatüre yöntemsel olarak sunulan önemli bir katkıdır.

1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu araştırma, Azerbaycan'ın 14 ekonomik bölgesinden biri, ülkenin güneyinde Bakü'den 313 km uzaklıkta İran'la sınırdaki Lenkeran-Astara iktisadi bölgesine dahil Astara ilinin köylerinde yaşayan 15 yaş üzeri tarımda mevsimlik çalışan kadınları kapsamaktadır.

0.62 bin km² yüz ölçümüne sahip Astara ili 89 köy, iki ilçe ve merkez sayılan bir şehirden oluşmaktadır. Bu il 110.5 bin kişi nüfusu olan, bunun %30.71'i Astara şehrinde, %69.29'u köylerde yaşamaktadır. Bu nüfusun %70'e yakın büyük bir çoğunluğu 15 ile 64 yaş arasında yer alan çalışan insanlardır. Astara ili nüfusunun %40 gibi büyük bir kısmı etnik azınlık olan Talışlardan oluşmaktadır (Nüfusun etnik yapısı, 2022).

Astara ili ülke ekonomisinin tarımsal bitkisel üretim alanında en çok çay yaprağı üreten il olarak yer almaktadır. Ülke genelinde sadece dört ilde üretilen çay yaprağı üretiminde büyük farkla¹ önde olan il hem de meyve üretiminde 66 il içinde beşinci sırada yer almakla yıllık 40 bin tonun üstünde meyve (genellikle subtropikal meyveler) üretilmektedir (İllerin istatistik portresi, 2015).

Özellikle bu ilin evren olarak seçilmesinde birkaç sebep gösterilebilir. İlk olarak bahsi geçen il Azerbaycan'ın ataerkil geleneklerin hakim olduğu, kadın haklarının en çok ihlal

---

¹Astara ili 421.2 ton, Lenkeran ili 100.8 ton, Zagatala ili 54 ton, Masallı ili 3 ton

edildiği, kız çocuklarının okulu bırakma durumlarının yaygın olduğu, erken evlilikler çok görüldüğü, eğitim, sağlık gibi alanlarda kadınların dezavantajlı durumda bırakıldığı illerin başında gelmektedir (Huseynov, 2019). Diğer neden araştırmacının kendisinin de bu ildeki köylerden birinde doğup büyümüş olması gerçeği alana hakim olma ve araştırmanın görüşmecilerine ulaşabilme ve bağlantılar kurabilme konusunda bir üstünlük sağlamıştır. Alan çalışması yaparken daha fazla tarım işçisine ulaşmayı mümkün kıldığı gibi onların günlük yaşamlarına dahil olma şansı yakalayarak daha fazla veriye erişimi de sağlamıştır. Son olarak tarım alanında çalışan mevsimlik işçiler hedef kitlesi olduğu için Astara ve kadınların gününbirlik çalışmak için gittikleri komşu iller hayvancılıktan çok tarımla uğraşan, ülkede yetiştirilen bazı meyve ve sebzelerin üretildiği tek subtropikal iklime sahip yerdir ve çaycılık, narenciye meyveciliği, yaş sebze yetiştiriciliği, çeltik tarımı gibi alanlarda ülkede öncü sıralardadır (Azerbaycan Tarım Araştırmaları Merkezi, 2022). Sadece çay yaprağı üretimi alanında bu iktisadi bölge ülke genelinin yaklaşık %90 gibi büyük rakamlık bir paydasını sağlamaktadır (İllerin istatistik portresi, 2015).

Araştırmacının doğup büyüdüğü, aşına olduğu bir bölgenin seçilmesi hem katılımcılara ulaşabilmek hem alana uyum sağlamak açısından bir avantaj gibi değerlendirilmektedir. Diğer mesele saha çalışmasının yapılacağı alan Astara ili Azerbaycan'daki etnik azınlıklardan biri olan Talışların yoğunluk gösterdikleri illerden biridir. Ondan dolayı ilin az gelişmiş, merkeze daha uzak köylerinde azınlığın kendi ana dilinde yani Talışça konuşulmaktadır. Özellikle mahalli ve mevsimlik tarımda çalışan, okula hiç gitmemiş veya yarıda bırakmak zorunda kalmış kız çocukları ve kadınların iletişimde bazen ana dilini tercih etmesi ihtimal zorluklar içindedir. Diğer araştırmacılara kıyasla o bölge toplumunun üyesi olan bir araştırmacı tarafından saha çalışması zamanı iletişimde dil problemi ihtimali en aza indirilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıklarının başında mevsimlik mahalli tarım işinin belirsizliği ve sayısal veri eksikliği gelmektedir. Mevsimlik tarım işinde çalışanların kayıtları bulunmaması, evren ve evrenin özellikleri bilinmediğinden örneklem oluşturmada zorluklar yaşanmıştır. Kayıtdışılık nedeniyle örneklem çerçevesi oluşturulamadığı için bu konunun çalışılmasında yargısal (amaçlı) örneklem seçimi ve nitel araştırma yöntemi uygun bulunmuştur.

Azerbaycan'da Türkiye'de olduğu gibi yazılmış tüm akademik tez çalışmalarını bir araya toplayarak sistemli bir şekilde sunan Ulusal Tez Merkezi gibi bir merkezin olmaması akademisyenler için büyük zorluklar oluşturuyor. Yapılan çalışmanın literatür taraması için çevrimiçi ulaşılabilen bir merkez olmaması sebebiyle bir çok üniversitelerle iletişime geçilmiş ve ilgili konuda önce yapılan herhangi bir ampirik çalışmanın olup olmaması sorulmuştur. Bilgi alınmasına çalışılan üniversiteler genellikle, ilgili alanda başka kişinin sorumlu olduğunu söylemiş ve farklı kişilere yönlendirilmiştir. Uzun telefon trafiği ve e-posta, mesaj taleplerine rağmen herhangi bir bilginin elde edilmesi başarısızlıkla sonuçlanmış ve kişilerden yanıt almamakla birlikte bazıları da konunun işlenmediğini belirtmiştir. Bahsedildiği gibi daha önce bu alanda yürütülen çalışmalara ulaşabilmek için üniversitelerle eş zamanlı araştırmacı, sosyologların da konuyla ilgili çalışmalarına bakmak için Ulusal Kütüphane, Ulusal Bilimler Akademisi, Sosyal Araştırmalar Merkezi, Tarım Araştırmaları Merkezi gibi kurumlara da başvurulmuştur. Sosyal Araştırmalar Merkezi ve Tarım araştırmaları Merkezinin resmi e-posta adresine çalışmanın amacı, detaylarını içeren ve önceki mevcut ampirik çalışmalarla ilgili bilgi istenen maillere yanıt olarak bu tip çalışmaların yapılmadığı ve yapılan bazı anket çalışmalarına da resmi web sitelerinde ulaşılabileceğini belirtmişler. Bahsi geçen anket ve nicel çalışmalara literatür taraması kısmında yer verilmiştir. Bu kurum ve kaynaklardan Ulusal Kütüphane ve Ulusal Bilimler Akademisi kaynakları ekseren uzaktan erişilebilir olmaması nedeniyle araştırmacı tarafından kurumlar ziyaret edilmiş, bazı kısıtlı kitap ve kaynaklar bulunmuştur.

2. ALANYAZIN

2.1.Kadın Emeği

2.1.1. Toplumsal cinsiyet yaklaşımından kadın emeği ve ataerki

Kadınlar dünyanın dört bir yanında, tarihin her evresinde üretici ve yeniden üretici olarak emek harcamakta ve yaşamın devamlılığını sağlamaktadırlar. Aktif bir üretici olan kadının, tarihte yazılmaması, tarihin içinde yer almaması, insanlığın yazınsal metinlerinde erkeğin aktif (etken) kadının pasif (edilgen) olarak gösterilmesi, tarihsel süreçte elde edilmiş insan hakları zaferlerinin erkek eksenli tasvir edilmesi durumu (Akyıldırım, 2019, s. 76), kadının hem ücretli hem hane içi emeğinin toplumsal boyutta değer görmemesine ve kadının emeğinin sömürülmesine işaret etmektedir. Eski Roma'da nüfus sayımlarında kadınların bu sürecin dışında bırakılması veya Antik Yunan'da kadınlar ve kölelerin vatandaş sayılmaması

ve kamusal alanın (polis) erkeklerin, evlerin (oikos) ise kadın ve çocukların yaşam alanı olarak görülmesi de, tarihsel olarak kadının ikinci planda kaldığının göstergesidir (Ersöz, 2015, s. 84). Uluslararası kadın hareketinin 1960'lardan itibaren kadınların ekonomik faaliyetlerinin değerlendirilmesi yolunda yeni bir bakış açısı sunmasına kadar kadınların hane içi emeği hiç sorgulanmamakla birlikte, piyasada yer alan ücretli kadın emeği de toplumsal cinsiyet bakış açısından yoksun bir yaklaşımla araştırılmaktadır. Artık sosyal bilimlerde, aynı zamanda sosyolojide var olan ana akım kuramlar, kadına ve onun emeğine olan yaklaşımına göre toplumsal cinsiyet bakış açısı bağlamında sorgulanmaya başlamıştır. Örnek olarak, Parsons'un araçsal ve dışavurumsal rol ayırma yaklaşımına bakılabilir. Parsons'a göre toplumsal varoluşun sürekliliği için erkekler araçsal, kadınlar da dışavurumsal rollerini üstlenmekten yükümlüdürler (Parsons ve Bales, 1955'den aktaran Ersöz, 2015, s. 87-88). Biyolojik indirgemecilik temelli bu kuramda kadınlar, çocuk doğurma ve emzirme, anne olma gibi biyolojik özelliklerinden dolayı dışavurumsal rollerden sorumlu olarak görülmüş ve çocuğun bakımındaki sorumluluk onlara yüklenmiştir. Anneden farklı olarak baba ile çocuğu arasında anne ile olduğu gibi derin türden bir ilişki olmadığı için baba/erkek /koca araçsal rollerle toplumsal sistemin devamlılığını sağlaması gerektiği ifade edilmektedir. Parsons'un ailedeki kadın ve erkek için tanımlanmış rolleri üstlenmesi gerektiği yaklaşımı, feminist akademisyenler tarafından eleştirilerek, ailenin eşitsizlikleri barındırdığı, ataerkil düzenin kadının ikincilliğine ve ezilmesine yol açtığı tartışmaları başlatılmıştır. Kadın emeğinin ücretli iş dışında kalan biçimlerinin, yani hane içi emeğinin görünür kılınarak "iş", "karşılıksız emek" olarak isimlendirilmesi bile feministlerin zorlu ve uzun mücadelesinin sonucunda olmuştur (Savran, 2019, s. 16).

Tarihe baktığımızda tohumun toprağa konulması ve sonraki aşamalarda tarım ürünlerinin yetiştirilmesi sürecinde kadın emeğinin önemi günümüzde de Afrika, Güney Amerika, Çin ve Orta Doğu plantasyonlarında emeğin çoğunlukla kadınlar tarafından hayata geçirilmesi "tarım işi kadın işidir" sonuç cümlesini ortaya koymaktadır (Karacimen, 2019, s. 57). Benzer şekilde 1968 Fransa'sında da kadınlar günde ortalama 4 saatini çiftçilik işlerinde geçirmiş, "bir çiftliğin kadınsız yürümeyeceği" kanaati yaygınlığını korumuştur. Çiftlik işlerini yükleneyecek hizmetçiye ödenecek para olmadığı takdirde köylü erkeklerin evlenmeyi tercih ettiği görülmektedir.. Delphy'nin (1999, s.32) ifade ettiği gibi "Michel'in aslında

kendisine yardımcı olacak birine ihtiyacı vardı ama bir hizmetçi kız bulamıyor. Keşke bir evlenebilseydi...” .

Kapitalist düzende emek piyasasında yer alan kadınlar, emek gücü esnek, iş güvencesi olmayan, sosyal güvencesiz, kötü çalışma koşulları, ucuz işçi gibi özellikler taşımakta ve yıllar geçtikçe enformel alanda daha da yoğunlaşmaktadırlar (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 9). Gelişmekte olan ülkelerde var olan ataerkil sistem ve bu sistemin kapitalist üretim biçimi ile olan ilişkisinin şekli bu ülkelerde kadın işgücünün arzı ve çalışma koşullarını oluşturmaktadır (Dedeoğlu & Elveren, 2012, s. 103). “Az gelişmiş” coğrafyalar global sermayenin çoğunun üretim merkezlerini oluşturunca bu üretimin esas motor işgücü kadınlar olmuş ve çalışma oranları %80’e kadar yükselmiştir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 31). 1970’lerde petrol krizinin ardından Avrupa, Japonya ve ABD yoğun emek talep eden (tekstil, oyuncak, elektronik) endüstri şirketleri, ucuz işgücü cenneti sayılan Güneydoğu Asya bölgesi ve Meksika sınırlarındaki ülkeleri üretim üssü haline getirmiştir. Bu şirketlerde işçi koruma yasalarından mahrum şekilde ve kötü koşullarda çalışanların %90 kadarı genç, bekar ve genel olarak doğrudan şiddete maruz kalmış kadınlar olmakta ve çoğu zaman evlendikleri takdirde doğum yardımı ödenmemesi için işten kovulmaktadırlar. (Mies, 2011, s. 14).

Ataerkil sistemin etkin şekilde kendini gösterdiği toplumlarda, toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü sayesinde erkekler önce aile evinde koca veya baba sıfatıyla fayda kazanmakta ve kadınların istihdama katılması konusunda söz hakkına sahip olmaktadır. Kadın, emeği ve yeniden üretimi de dahil yaşamının her evresinde bir erkeğin tahakkümünü üstünde hissetmektedir. Bu otoritenin yeniden üretiminin destekçilerine eğitim sistemini, çalışma yerleri, yasalar ve devletin kendisi bile örnek gösterilebilir (Kandiyoti, 1988, s. 279). Hukuki, ekonomik ve ahlaki açıdan erkeğe tabi olan kadın koruma ve sorumluluklar gerekçesi ile egemenlik altına alınır. Yani ailenin güvenliğini, namusunu ve statüsünü muhafaza etmek erkeğin (baba/koca) görevidir. Kadınların aile ve toplum içindeki eylemleri ve davranışları erkeklerin namusunu belirler (Kandiyoti, 1988, s. 280). Toplum tarafından kalıplaştırılmış normlara boyun eğmek ve onları temel alarak yaşamak demek namuslu aile demektir. Aksi takdirde utanç kaynağına dönüşür. Bahsi geçen normlara uymayan kadınlar ve erkekler toplumdan uzaklaştırılarak cezaya tabi tutulurlar.

2.1.2. Kadın emeği ve ataerkiye teorik bakış

Toplumsal emek kadınlar ve erkekler arasında bölünerek cinsler arasındaki eşitsizliği, erkek egemenliğini ve kadınların tabiiyetini yeniden üretmektedir. Ataerki topluam düzeni ve kapitalizm, kadın emeği üstünde tahakküm kurma konusunda birbirini desteklemekle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Kadın emeğinin analizinin yapılması ve onun ataerki sistem içinde konumunun belirlenmesi için öncelikle ataerki kavramının tanımlanmasına bakmak gerekmektedir.

Genel literatürde ataerki, kadınların beden ve emekleri üzerinde söz hakkına sahip olduğu varsayılan erkek egemenliğinin hakim olduğu eşitsiz cinsiyet ilişkilerini içeren toplumsal sistemi tasvir eder (Yaman, 2013, s. 19). Feminist hareketin kendi içinde de kadınların bugünkü ezilmesinin ve onun nedeni olan erkek egemenliğinin ataerki kavramı ile ifade edilip edilemeyeceği meselesi tartışılmaktadır (Ehrenreich ve English, 1979'den aktaran Mies, 2011, s. 94). Bu kavram akademik camiada son zamanlarda popülerliğini kaybetmekte ve yerini toplumsal cinsiyet (gender) kavramına devretmektedir (Yaman, 2013, s. 19). Buna karşın bazı feministler için bu terim feminist mücadelenin kazançlarından biri olarak değerliliğini korumaktadır.

Ataerki (patriyarka) terimi kelime anlamıyla babaların yönetimi demek olsa da, erkek egemenliği şimdiki zamanda babaların yönetimi ile yetinmez ve kocaların, erkek patronların, politikayı, ekonomiyi ve diğer “erkek meclislerinin” yönetimini de kapsar (Mies, 2011, s. 94). Pater (baba) ve archie (yönetim) sözcüklerinin birleşmesi olan bu kelime (patriarchy) İngilizce’de üç farklı manayı taşır (Bennet, 2006’dan aktaran Yaman, 2013, s. 25). Yunan Ortodoks adetine göre Hristiyan liderlerin sahip olduğu dini gücü ifade etmek için kullanılmaktadır: İstanbul başpiskopos kilisenin patriği olarak tanınır. Bir diğer anlamı kökeni Roma Hukuku’na dayanan babanın veya kocanın karısı, çocukları ve diğer aile üyeleri arasındaki üstünlüğü ve yasal gücünü tanımlar. En son olarak da erkek egemenliğinin feminist eleştirisini kapsar. Hartmann (2006, s. 29) ise ataerkiyi kavramsal olarak, “maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi” şeklinde tanımlamıştır. Ataerkillik hiyerarşik özellik taşısa da ve çeşitli sınıflar, ırklar, ulus ve etnik gruplara ait erkekler ataerki ilişkiler kapsamında farklı şekilde

konumlanmalar bile onların ortak özelliği kadınlar üstünde kurdukları tahakkümdür (Hartmann, 2006, s. 29). TDK sözlüğüne göre ataerkil kelimesi “Soyda temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden (topluluk), pederşahi, patriarkal” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2022).

1970’li yıllara kadar “kadınlık durumu” ve “kadın sorunu” gibi kavramlarla ifade edilen konular ikinci dalga feminizmden sonra radikal feministlerden Cristine Delphy (1999, s. 9) tarafından “kadınların ezilmesi” ve “ataerki sorunu” kavramları aracılığıyla tartışılmaya başlanmıştır. 1970 yılında Delphy tarafından emek tartışmalarında yeni savlar ortaya atılarak yeni sanayi toplumunda ataerkilliğin, kadınların erkeklere tabilik sistemi olduğu, ataerkil sistemin ekonomiye dayandığı ve bu kapsamda da ev içi üretim şeklinde olduğu ileri sürülmüştür (Delphy, 1999, s. 10).

Ataerkil sistemin en modern gelişmiş halini derinliği ile ele almak için kapitalizm kavramına başvurulmakta, kadınları sömürü ve baskı altında bırakan sistemi betimlemek için ise kapitalist ataerki kavramı tercih edilmektedir (Mies, 2011, s. 94-95). Mies’a (2011: 95) göre kapitalizm ataerki olmadan kesintisiz sermaye birikim amacını hayata geçiremez, kadın ve erkek arasındaki ezme-ezilme bağına korumadan ve yeniden üretmeden hedefini gerçekleştiremez. Yazarın tabiri ile “ataerki, gözle görünür kapitalist sistemin çoğu kez göze görünmeyen yeraltı dünyasını oluşturur” şeklinde ifade edilmektedir.

Kadın ve erkek arasında tahakküm ilişkisini ortaya koyan Maria-Rosa Dalla Costa ve Mies (2011, s. 93) sömürüyü üç yönüyle açıklamaktadır. İlki erkekler tarafından olan sömürüdür ki sadece ekonomik değil, insan olarak da sömürülme söz konusudur. Diğeri ev kadını olarak sermaye tarafından, son olarak da ücretli işçi gibi çalıştıkları zaman da işçi olarak sömürülmektedirler. Yazara göre Marx ise sömürüyü dar anlamda kullanmış sadece kapitalizme özgü, artı emeğin kapitalistlerce benimsenmesi, kapitalizm egemenliğinde ücretli işçinin ekonomik sömürsünü, mağduriyetini ifade etmektedir (Mies, 2011, s. 92).

Kavramsal olarak ataerkinin kökeninin 17.yüzyılda siyaset bilimi kapsamında Thomas Hoppes, Sir Robert Filmer, John Locke tarafından yürütülen müzakerelere kadar dayandığı vurgulanabilir (Yaman, 2013, s. 20). Eski otorite biçimlerini ifade etmek için kavrama başvuran Max Weber, hem de sosyoloji alanında terimi kullanan ilk düşünür

olmuştur. Weber kuramında bu kavramı geleneksel egemenlik türü olarak yaşlı erki kavramı ile birlikte incelemeye çalışmıştır. Ama yaşlı erkiden farklı olarak ataerkillik akrabalık veya ekonomik ilişkiselliği olan kümelerde, gruplarda belirlenen bireyin otoritesini sembolize eder (Weber, 2011, s. 348). Erk sahibine (evde aile reisine itaat) baş eğme mecburiyetini küme/grup/hane halkına dayattıran düzen gelenekseldir (Weber, 2011, s. 349).

Ataerki sistemlerin tarihine bakılırsa her zaman mevcut olmayan, evrensel ve ebedi olmayan sistemlerdir. Bazı bölgelerde uluslar ve toplum tarafından belirli zamanlarda oluşturulmuştur. Ataerkillik bazen feministler tarafından çok eski çağlardan mevcut bir yapı olarak tanımlanır ancak tarihsel, arkeolojik ve antropolojik çalışmalar bu iddiayı desteklemez (Mies, 2011, s. 94).

Toplumsal cinsiyet kavramına bakıldığı zaman ise, ilk defa Anne Oakley tarafından yapılan toplumsal cinsiyet (gender) ve cinsiyet (sex) kavramlarının ayırma göre cinsiyet terimi hormonlara, gonadlara, cinsel organlara göre belirlenir ve biyoloji ile ilintilidir. Toplumsal cinsiyet kavramı ise psikolojik ve toplumsal olarak ele alınır ve tarihsel, kültürel bakımdan belirlenmektedir (Mies, 2011, s. 68). “Ataerki ve Birikim” kitabında Mies (2011, s. 69) insan cinsiyeti (sex) ve cinselliğinin (sexuality) ne kadın ne de erkek bedeninin tam anlamıyla biyolojik meseleler olmadığını, cinsiyetin en az toplumsal cinsiyet kadar kültürel ve tarihsel olduğunu savunmaktadır.

Sosyoloji veya politika alanyazın çalışmalarında yer alan ataerki terimini 1960’lı yıllarda yeniden tanımlayarak feminist literatüre katan **radikal feministlerdir** (Yaman, 2013, s. 20). Yeni tanımıyla ataerki, hayatın değişik aşamalarında ve yerlerinde kadın ve erkek arasında var olan eşitsiz ilişkileri içermektedir. Bu terimin kapitalist üretim biçimleri ile ilişkisinin kurulması ise feministlerin bazılarının Marx ve Marksizm’den beslenmesinin sonucudur (Yaman, 2013, s. 20).

Radikal feminizme göre ataerkillik bir tahakküm biçimidir ve evrenseldir, bütün toplumlarda mevcuttur. Sınıftan, ulusundan, ırkıdan, etnik kökeninden bağımsız şekilde tüm kadınlar ataerki sistem ve ilişkiler kapsamında ezilmişlik ve eşitsizlik deneyimlemektedirler (Güneş, 2017, s. 246). Genellikle radikal feministlerin öne sürdüğü savlar, kişisel olanın politik olduğu, ataerkilliğin kapitalizmin değil kadınların otorite altına

alınmasının kökeninde yerleşmesi, kadınların kendilerini bastırılmış bir sınıf ya da kast gibi değerlendirmeleri, erkek ve kadın cinsinin farklılıklarla mevcut olması, üslup ve kültür açısından farklılık gösterdikleri gibi tezleri kapsamaktadır (Donovan, 2001, s. 268).

Roxanne Dunbar “Female Liberation as a Basis for Social Revolution” (Toplumsal Devrimin Temeli olarak Dişil Devrim) makalesi ile alanyazına ilk katkılarını sunmuş radikalist feminist düşünürdür. Çalışmaya göre, “baskı altına alınmışların bilinçliliğini” taşıyan kadınlar, erkeklerden farklıdırlar, esnektirler, iş birliği konusunda uysal ve rekabete meyil etmeyendirler, başkalarının bakımına dair sorumluluk taşımak gibi “anneliğe özgü tutumlara” sahiptirler (Donovan, 2001, s. 269-270).

Kate Millett, “Sexual Politics” (Cinsel Politika) isimli çalışmasında ataerkillikten, kadınları, erkeklerin hizmetinde durmaya yükümlü kılan ve bu yükümlülüğü de kabul etmeyi koşullandıran bir ideoloji diye bahsetmektedir. Kültürün en ufak noktalarına kadar yerleşmiş bu ideoloji, kadınları zor veya ideolojik şartlanma sayesinde “kast gibi bir statü” vererek varlığını sürdürür (Millett, 1973, s. 108). Ataerkillik politik sistem olmanın yanı sıra bir düşünce ve yaşam tarzıdır ve hem erkekler hem kadınlarda o cinse özel bir kişilik yapısı oluşturmaktadır (Millett, 1973, s. 109). “Eğer bir grup diğerini yönetiyorsa, ikisinin arasında ilişki politiktir. Böylesi bir düzenleme uzun bir dönem boyunca sürdürülürse, bir ideoloji gelişir (feodalizm, ırkçılık vs.). Tüm tarihsel uygarlıklar ataerkindir; ideolojileri erkek egemenliğidir” (Donovan, 2001, s. 276). Ayak bağlama, peçe, klitoriz sünneti, tecavüz, sadislik/ters heteroseksüellik, ideolojik şiddet (edebiyatta da) ve en son nokta olarak pornografi kadınları kontrol altında tutabilmek için kullanılan zor türleridir (Donovan, 2001, s. 276).

Marksistlerin kapitalizmin sürdürülebilmesi için koşul gibi değerlendirdikleri aile kavramını millett ve onun örneğinde radikal feministler de ataerkilliğin üremesinin devamlılığı için şart olarak görmektedirler. İdeolojik aşılamanın temel ögesi olan aile, toplumsallaşma sürecinde gençleri ataerkilliğin rol, mizaç ve statü kategorilerine uygun olası davranış ve yaklaşımlarla kuşatmaktadır (Donovan, 2001, s. 277). Bir ataerkil yapı dahilinde var olan ikinci ataerkil yapı gibi sembolize edilen aile, siyasi ve diğer etkenlerin devre dışı kaldığı noktada kontrol rolünü alarak düzenin sürekliliğini temin eder. Ataerkil birimler

üçlüsü, yani aile, toplum ve devlet birbirleriyle ilişki içindedirler ve sıklıkla bu ilişki dinsel inançlarla desteklenmektedir (Millett, 1973, s. 62). Ataerkil devletin iktidarında da çok önemli bir yapı taşı olan aile, sadece kendi içindeki üyeleri denetlemekle ve düzene uymaya teşvik etmekle kalmaz hem de vatandaşları aile reisliği üzerinden yönetmekte devlete yardımcı olur. Anayasa gereğince haklara sahip toplumlarda bile kadınlar aile faktörü sayesinde denetimde tutulur ve devletle resmi bağlantılarının düzeyi en düşük seviyededir (Millett, 1973, s. 63).

Shulamith Firestone “Dialectic of Sex” (Cinselliğin Diyalektiği) başlıklı çalışmasında Marx’ın sınıf ve üretim hakkındaki görüşlerini temel alan cinsiyetçilik teorisini ortaya koymuştur. Firestone (1970, s. 17), kitabında kadınların ezilmişliğini ekonomik değil biyoloji ve biyolojik nedenlerle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Ataerkil sistemin cinsiyet ayrımcılığını dikkate alarak hayata geçirdiği cinsiyete dayalı iş bölümü ve kadınları tabii etme ideolojisi ile kadının biyolojik özellikleri ve üreme fonksiyonu arasında bir bağlantı söz konusudur. Daha net ifade etmek gerekirse, “Cinsiyetler arasındaki doğal üreme farklılıkları doğrudan sınıf bağlamında iş bölümüne yol açtığı kadar kast paradigmasını da sağlar” (Donovan, 2001, s. 279).

Kadınları bu baskı durumundan kurtarmak için ise Firestone (1970, s. 19), bu biyolojik kaderi değiştirmek için teknolojiden yararlanmayı savunmaktadır. Örneğin, yeniden üretim araçlarını ve doğumu kontrol altında tutma aynı zamanda tüpte dölleme ve yapay plasentalar gibi yeni üreme metotlarını çalıştırmak, bu sayede çocuk doğurma ve büyütme gibi eylemler ve onların cinsel rol ayrımları devri bitecek ve erkeklerin de çocuk sahibi olabileceği bir dönem başlayacaktır (Donovan, 2001, s. 280).

Tüm bu fikirleri ile Firestone açık eleştirilere maruz kalmış ve onun yapay üreme araçları ve teknolojiye olan yönelimi insanlık dışı bir öneri olarak değerlendirilmiştir (Donovan, 2001, s. 285). Bir diğer eleştiri onun biyolojik determinizm tuzağına yakalandığı ve kültürel ve tarihsel olarak kadınları çevreleyen koşulların sürekli değişmesi yönündedir. Erkek sınıfının kontrolünde olan teknolojiyi kadınları biyolojik işlevlerinden korumak yönünden istifade etmek umudu olmayan bir şeydir. Bir başka mesele de, kadının üreme fonksiyonunu kontrol eden erkeklerin bu kontrolü ne şekilde ele geçirdikleri ve bu sahip

olmanın altında yatan sebeplerin neler olması ile ilgili açıklamalara rastlanmamasıdır (Güneş, 2017, s. 249). En son eleştiri, üreme ve biyolojiyi çok fazla odak noktası yapması nedeniyle Hartmann tarafından gelir (Donovan, 2001, s. 285). Onun düşüncesine göre asıl mesele cinsiyetin (biyolojik bir gerçek) nasıl cinsiyet farkına (sosyal bir olgu) dönüşmesidir.

Radikal feminist yaklaşıma göre ataerkillikle mücadele etmek ve sonlandırmak için tüm kadınlar kendilerini tarihsel, ulusal, kültürel, sınıfsal, ırksal ve etnik farklılıklardan bağımsız biçimde ezilmiş bir sınıf ve kast olarak görmelidirler. “Tüm ırkların, sınıfların ve dünyadaki tüm ülkelerin kadınlarıyla özdeşleşiyoruz. Kadın Kültürü Dördüncü Dünya’dır” (Donovan, 2001, s. 274). Radikal feminizmin çizdiği bu kadın portresinin Batılı, beyaz ve orta sınıf üyesi kadınları yansıtmaması, Siyah ve Üçüncü Dünya ülkelerinden işçi sınıfı kadınların eleştirilerine sebep olmuştur (Bora, 2005, s. 41). Bu şekilde feminizm, kadınların kendi aralarındaki farklılıkları görmemekle suçlanmıştır. İddianın özü tüm dünya üzerindeki kadınları genelleştirmenin mümkün olmaması, farklı kadınlar farklı kadınlık koşullarında inşa edilir, belirli şartlarda kadınlardan bazıları “kadından” sayılırken kimileri hesaba katılmaz. Feminist teorisyenler, kadınların değersiz görülen hane içi emeğini görünür yapmak için çabalar ve kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıklara çoğunlukla odaklanırken, kadınların kendi aralarındaki farklılıkları görememişlerdir (Bora, 2005, s. 63).

Kadının ezilmişliğinin nedenini kapitalizmde arayan **marksist feministler**, kapitalizmi kadınları sadece özel alandaki hane içi emekle kısıtlayarak iş piyasasından uzak tutmakla suçlamaktadırlar. Kadınların emek gücünü yeniden üretilmesinde harcadıkları karşılıksız emek, sermayeye yarar sağlamakla kalmayıp kapitalizmin devamlılığı için de fayda sağlamış olur (Savran, 2019, s. 32). Marksist feministler, ataerkiyi reddederek ezilmenin sebebini kadınların erkeklerle ilişkisine değil sermaye ile olan ilişkiye dayandırmaktadırlar. (Yaman, 2013, s. 21). Marksist feministlere göre kadınlar işçi sınıfının bir parçasıdır ve kadınların erkeklerle olan ilişkisini sermaye ve işçi arasındaki ilişkiler kapsamında tahlil etmek gerekmektedir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 12). Eğer kapitalizm ortadan kaldırılırsa kadınların da ezilmesi son bulacaktır. Bu yaklaşımın cevaplayamadığı mesele ise, kapitalizmin kadınları neden daha çok sömürdüğü/sömürebildiği konusudur.

Alanyazında Marksist feministler diye anılan kanattan farklı olarak diğler grup yani **sosyalist feministler**, kadınların ezilmesinin altında yatan sebebi kapitalizm ve ataerki bağlantısı üzerinden sınıf sömürüsü ve erkek egemenliğini harmanlayarak izah etmeye çalışmaktadırlar (Yaman, 2013, s. 21). Sosyalist feministler, toplumsal cinsiyet çözümlenmesinde kapitalizm ve ataerkilliğın farklı toplumsal ilişki biçimlerini aynı anda analiz sürecine dahil ettiği için ikili sistemler yaklaşımını oluşturdukları görülmektedir. Kapitalizm ve ataerki arasındaki ilişkide ise ataerki, kapitalizmden bütünüyle tecrit şekilde analiz edilememekle birlikte, kapitalist ilişkiler nedeniyle de meydana gelmemiştir. Tarihsel olarak kapitalizm, ataerkiyi devralmış, dönüştürmüş ve kendisinin maddi temeli ile iç içe geçirmiştir (Savran, 2019, s. 40).

Marksist ve radikal feministleri ortak noktada buluşturmaya çalışan sosyalist feministlere göre kadınların ezilmişliğini sınıfsal ilişkiler kapsamında bölünmenin bir ürünü olarak ele almak yeterli bir tanımlama değildir (Yaman, 2013, s. 22). Sosyalist feministlere göre kadınların ekonomik açıdan ezildiklerini ve sömürüldüklerini izah etmede Marksist teorinin kapitalist üretim biçimini tartışma şekli tatmin edici olsa da, kadın olarak ezilmişliğini ortaya koymak için ataerki kavramına başvurulmalıdır (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 12). Çünkü kadınları ikincil ve eşitsiz konuma yerleştiren, ezilmesini sağlayan ana sebepler olan ataerkillik ve kapitalizm (sermaye) birbirine arka çıkmaktadırlar. Sosyalist feministlerin odak yapıtları: sınıf, ücretli iş, ücretsiz kadın emeği, ataerki kapitalizmin yeniden üretildiği kurum olarak aile ve diğler kurumlar (Yaman, 2013, s. 21). Bu tartışmalarda öncekilerden farklı bir diğler husus da ailenin bir tüketim ortamı olmanın yanı sıra hem de bir üretim birimi olarak incelenmesidir (Savran, 2019, s. 41). Cinsiyete dayalı eşitsiz iş bölümü sayesinde işte ve ikinci vardiya olarak evde sürekli çalışmak zorunda kalan kadınların emeği üzerinde hem erkeklerin hem sermayenin çıkarları söz konusudur. Sonuç olarak sosyalist feministler kanadı ataerki kapitalizmi modern dünya kadınının ezilmişliğinin temel sebebi olarak görmektedir.

Marksizmin “kadın sorunu”na olan tutumları 1970 ve 80’li yıllar içinde tartışma konusu olarak marksizmle feminizmin bütünleştirme çabaları bazı feministlerce, özellikle sosyalist feministler tarafından eleştirilmiştir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 12). Çünkü bunun sonucunda feminizmi, sermayeye ve kapitalizme karşı verilen daha geniş çerçeveli bir

mücadelenin içine çekmiş olacaklardı. Heidi Hartmann'ın (2006, s. 2) “mutsuz evlilik” diye nitelendirdiği bu olayı İngiliz örfü yasasına göre kocayla karısının evliliği ile karşılaştırmıştır. Yasaya karşı bir kişi sayılan bu evlilikte kadının varlığı yok sayılarak erkeğin varoluşuna eklenilir. “Karıyla koca birdir, o bir de kocadır” tanımlamasına benzer şekilde “Marksizmle feminizm tek bir şeydir, o da Marksizm'dir” tanımını yapan Hartmann, bu benzetmeyi biraz daha ileriye taşıyarak “bize gerekli şey, ya daha sağlıklı bir evlilik, ya da boşanmadır” diye eklemektedir.

2.1.3. Kadın emeğinin içeriği: ücretli emek ve hane içi emek

İnsani ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması için üretim yapılır. Üretim farklı dönemlerde farklı biçimlerde şekillenmiştir. Yaygın kanaat feodal zamanlarda üretimin ihtiyaç merkezli yapıldığı, kapitalizmde ise meta üretiminin kâr amaçlı olarak gerçekleştirildiği yönündedir. Kapitalist üretim biçiminde üreticiler de emek güçlerini kapitalistlere ücret karşılığında satarak sistemi devam ettirenlerdir. Asırlardan beri ataerkil düzenin kuralları gereğince bu meta üretimi ile aynı anda var olan diğer bir üretim şekli de mevcuttur. Hane içerisinde ücretsiz emeğe dayanan bu üretim şeklinde hane içinde yoğun emek üreticisi olan kadınların üretimi aile üyeleri tarafından tüketilerek piyasada meta şeklini almaz ve milli gelirin hesaplanmasında dikkate alınmaz (Delphy, 1999, s. 83). Bu üretim biçiminin yelpazesi bakımdan beslenmeye, temizlikten tarla işlerine, hatta eşinin sınırlarını yatıştırmaya kadar genişlemektedir.

Alanyazına bakıldığında kadın emeği, ev içi emek ve ev dışındaki emek (piyasa) olarak sıklıkla iki şekilde ele alınmıştır. Buna karşın, literatürde kadın emeğinin farklı şekilde sınıflandırılmasını görmek mümkündür. Bunlardan bir örnek gibi Beneria (1999, s. 289)'nın kategorileştirmesi incelenirse:

- 1) Geçimlik üretim, ailenin tüketimine yönelik bahçe (sebze, meyve vb yetiştirmeciliği) üretimi ve kırsal ev faaliyetlerini kapsar.
- 2) Hane içi üretim ve bağlantılı işler, yemek hazırlama, temizlik vb. gibi dışarıdan alınan birçok mal ve hizmetin hane içinde üretilmesidir.
- 3) Gönüllü çalışma, devlet tarafından sunulması gereken sosyal hizmetlerin(hasta, yaşlı bakımı vb.) kadının sorumluluğu olarak görülmesidir.

- 4) Ücretli çalışma, kadının iş piyasasında formal şekilde yer alarak ücretli bir işte çalışmasıdır.
- 5) Kayıt dışı çalışma, farklı sektörlerde güvencesiz ve düşük ücretlerle çalışmanın yanı sıra, ev eksenli ve kendi hesabına çalışmayı da kapsar.

Yaman'ın (2013, s.102) sınıflandırmasına göre ise toplumsal yeniden üretim iki bileşenden oluşmaktadır:

- a) İhtiyaç nesnelere üretimi diye ifade edilen bu üretim biçimi, ücretli kadın emeği, ücretli erkek emeği, ücretsiz ev içi kadın emeği sayesinde temin edilir.
- b) Toplumun yeniden üretimi bir diğer ifadeyle neslin üremesi kavramı ile betimlenen bu üretim biçimi ücretsiz kadın emeği sayesinde sağlanır.

Bu kesin sınırları olan sınıflandırmalar daha çok gelişmiş ülke toplumlarında yaygın olmakla birlikte gelişmekte olan ve az gelişmiş sanayi toplumlarında tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun büyük bir çoğunluğu olduğu için üretim ve yeniden üretim biçimleri ev içi ve dışı şeklinde birbirinden tam ayrılmamıştır.

Kapitalist sistemde emek meta özelliği kazanmıştır (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 57) ve sadece ücretli emeğe daha doğrusu ataerkil ilişkiler sisteminde erkek emeğine tekabül etmektedir. Hane içi beslenme, bakım, aile üyelerinin ve evin temizliği gibi ücretsiz emek biçimlerini betimlemek için ise hep kadın emeği kavramı kullanılmıştır. Kapitalizmin ilerlemesi sayesinde aile, üretimdeki merkezi konumundan çıkmıştır yani kapitalist mal üretimi ev içi emekten, işyeri evden, sermaye emekten ayrılmıştır (Bora, 2005, s. 59). Emek, ev ve sanayi şeklinde farklılaşırken toplumsal iş bölümü de cinsiyete dayalı biçimde farklılaşmıştır. Kısacası kadın ev emeğini, erkek sanayi emeğini meydana getirmiştir (Özbay, 2019, s. 180).

Kapitalist düzenin üretim araçları üstünde söz sahibi olmayan üyeleri yaşamını sürdürmek için gereken gereksinimleri piyasadaki satın alabilmek için elindeki tek metayı, emek güçlerini üretim araçlarına sahip olanlara kiralamaktadırlar. Çünkü kapitalist düzen ilk ortaya çıktığı zamandan beri üreticiyi üretim araçlarından uzaklaştırarak üretim koşullarını tarihe gömmüştür ve ücretli emek bir işçinin tek hayatta kalma ve yaşamını sürdürme seçeneği olmuştur (Yaman, 2013, s. 102). Sistem yapısının değişime uğradığı bu geçiş

döneminde erkek işçinin yeniden üretim gereksinimleri büyük miktarda hane içinde kadınların karşılıksız emeği sayesinde karşılanmıştır.

Sermayenin ucuz ve boyun eğen emek türüne ihtiyacı olduğunda ise kadın emek gücünü emek piyasasına davet etmiştir (Yaman, 2013, s. 103). Çünkü kendi kendini genişleten değer olan sermaye, varlık nedeni olan artı-değer üretimini yükseltme ihtimali olan her bir imkana meyillidir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 11). Bu sebeptir ki kadın iş gücü esnek iş piyasasında daha kolay ve ucuza kiralanabildiği için sermayenin dikkatini cezbetmektedir.

Tüm bunlarla birlikte kadının ezilmesinin, toplumsal ilişkilerde eşit olmayan muamele görmesinin ve konumlandırılmasının, bedeninin ve emeğinin tahakküm altında tutulup sömürülmesinin sorumlusu sermaye ile birlikte ataerkil düzen ve onun normlarıdır (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 11). Yani sermayeye ataerkil düzen tarafından ucuz, güvenilir, sabırlı, itaatkar iş gücü kaynakları takdim edilmektedir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 10). Halihazırda kadın emek gücü istihdamda ücretli iş olarak yerleşmiş olsa bile istikrarsız olup sınırlı katılım sağlamaktadır. Bu sebeple de ekseriyetle kadınlar yaşamını ve günlük ihtiyaçlarını sağlamak için bir erkeğin, yani babanın, kocanın veya erkek evladın parasına ihtiyaç duyarlar.

Kapitalist sistemde ev işinin rolünün araştırılması ilk olarak 1980’li yıllarda başlamış ve kapitalist ataerkinin, kadınların ücretsiz hane içi emeği olan bakım ve besleme aktivitelerinin erkeklerin ücretleri ile sermaye birikimini de sübvansede ettiği ortaya konulmuştur (Mies, 2011, s. 12). Evkadınlaştırma kavramı ile ifade edilen kadının ev kadını statüsünde emeğinin görünmezliği ve doğallaştırılması ile aynı zamanda ücretli çalışan kadının emeği bile eve ekmek getiren kocanın emeğinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir (Mies, 2011, s. 12). “Sevgi karşılığı çalışma” olarak görülen bu emeğin mesai saati yoktur, günlük hayatla iç içe girmiş durumdadır (Savran, 2019, s. 37). Aşkın, sevginin dışı vurulması gibi algılanan bu iş yükü dinlenme zamanlarını da kapsamaktadır yani dinlenirken bir söküğü dikmek, çamaşır katlamak, alışveriş listesi yapmak, akşam yemeği için olan malzemeleri sıralamak ve bu gibi eylemleri içerir.

Sosyolojide ve ekonomide ev işi/hane içi emek kavramının ilk defa araştırılması teorik olmaktan ziyade daha çok betimleyici ve nicel bir çalışma olarak zaman-bütçe çalışmalarında kadınların hane içindeki aktivitelere ne kadar zaman harcadıkları şeklinde ele alınmıştır. Bu olguya ilk teorik açıdan yaklaşım ise yeni-feminist hareketler tarafından başta J.K. Galbraith tarafından ortaya konmuş ve akademik düzeyde bir sorun olarak tartışılmıştır (Delphy, 1999, s. 49). Hane içi emek kavramı ampirik tanımı ile yemek yapmak, çamaşır, ütü, dikiş, alışveriş, temizlik özellikleri ile evin ve çocukların bakımını içermektedir (Delphy, 1999, s. 50). Tarımsal bölgelerde ev içi tüketime özgü olmayan ama ev içi tüketim için hazırlanan her bir süreç içindeki işleri “ev işi” kavramına dahil edilmektedir (Delphy, 1999, s. 57). Genel feminist kaniya göre ise hane ve hane içi emek, kadınlarla erkekler arasındaki farkın yaratıldığı yerdir.

Karşılıksız bakım emeğinin kadının yükümlülüğü olarak görülmesi cinsiyet temelli eşitsizliklerin ortaya çıkma nedenlerinden biri olmakla birlikte bu eşitsiz tutumun sonucu olarak da meydana gelmiştir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 47). Şöyle ki toplumun kadın ve erkeği eşit görmemesi nedeniyle toplumsal iş bölümü dağıtımında kadınların payına değersiz hane içi emek ve bakım işleri düşmekte; bakım ve hane içi yükümlülüklerden kadınların mesul tutulması yüzünden de kadınlar küçük yaşlardan başlayarak eğitime ve bunun gibi diğer imkânlara erkeklere kıyasla daha az erişebilmek istihdama düşük düzeyde katılma nedenine yol açmaktadır. Ulaşılabilirlikte kısıtlılık, toplumda erkek ve kadın arasındaki eşitsizliğin yeniden üretimine neden olmaktadır. Yani toplumsal cinsiyet rollerinin dağıtımı kadın ve erkek arasında cinsiyet temelli iş bölümünün altında yatan ana nedenlerdendir.

Hane içinde kadın tarafından üretilen emek ve hizmetler ev dışında da mevcuttur. Mesela yemek için restoranlar, lokantalar, evin temizliği için temizlik şirketleri, çocuk bakımı için kreşler veya dadılar gibi hizmetler iş piyasasından satın alınabilir hizmetlerdir. Bu durumlarda meta değeri olan iş evin sınırları içinde yapıldığında değersiz gibi algılanmaktadır (Delphy, 1999, s. 58). Daha açık söylemek gerekirse evlilik akti ile aynı hizmetler kadın tarafından yapılırsa değersizleşmektedir. Delphy'nin (1999, s. 83) tabiri ile ifade edilirse evlilik akti gerçekte tam bir iş aktidir ve onun sayesinde koca/erkek/evin reisi aile içindeki tüm emek gücünü sahiplenmektedir ve ilginç olan nokta bu değersizleşmenin

işin yapısı ile hiçbir ilgisinin olmaması yani kadın aynı emek türlerini piyasa için yaptığında karşılığını almaktadır. Mesele emeğin evlilik çerçevesinde kullanımıdır.

“...Evlilik nüfusun bir kesiminin evli kadınların emeğinin gasp edildiği kurumdur. Emek bedavadır, çünkü ücret karşılığı değil, boğaz tokluğundur” (Delphy, 1999, s. 82). Evli kadınlar bu kesime tamamen dahildir ama sadece onlar dahil değildir. Geleneksel toplumlarda ailedeki sadece eş olan kadınlar değil diğer kadınlar da kız çocukları evlenip evden gidene kadar kız kardeşler ve anne sıfatında aile çatısı altında yaşayan tüm kadınlar aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Yukarıda Delphy tarafından belirtilen mutlak ve çok uç noktada olan tanımlama onun sonraki çalışmalarında yumuşamaya başlar ve artık ücretli çalışan kadınların bağımlı üretim ilişkilerinin mengenesinden az da olsa kurtulabilmesi onların bir farklılaşan özelliği gibi verilir.

Ayrıca emeğe el koyma meselesinde evlilik akti gibi özel bir yasa veya sözleşmeden daha ziyade bu egemenliği sürdüren gelenek ve alışkanlıklar gibi yazısız kurallardır. Çünkü sadece bağımlılık ilişkisinin olması yeterlidir (Savran, 2019, s. 71).

Özbay(2019, s.182) kadınların faaliyetlerinin ekonomik faaliyet olarak tanınması ve maddi değer görebilmesi parametrelerine göre bir kategorileştirme yapmaktadır:

1. Para almadan ve tanınan ekonomik faaliyetler
2. Para almadan ve tanınmayan ekonomik faaliyetler
3. Para karşılığı ve tanınmayan ekonomik faaliyetler
4. Para karşılığı ve tanınan ekonomik faaliyetler

Sanayi toplumlarında birinci gruptan dördüncü gruba doğru bir değişim söz konusudur. Türkiye ve benzer ekonomik durumdaki ülkelerde bu değişim süreci sanayi toplumlarındaki kadar açık değildir (Özbay, 2019, s. 182). Hızlı bir değişim söz konusu olsa da bu değişim sürecinde ataerkil düzen normlarının yerine geçebilecek yeni değerleri yaratacak ekonomik ilerleme mevcut değildir (Özbay, 2019, s. 183). Ev kadınlığı ve anneliği yüksek saygı mertebesine kaldıran etkenler ekonomik alanda yer almaya teşvik edecek etkenlerin yerini almaktadır.

Toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü nedeniyle kadınlara düşen sorumluluklar (neslin üremesi, toplumsal kural ve ideolojilerin, geleneklerin yeni jenerasyona aşılması, yaşlı ve hasta bakımı, emek gücünün yeniden üretimini temin etmek vs.) karakterce her gün tekrarlandığı için bıktırıcı, zaman limiti olmadığı için zaman alıcı ve yorucu, ek olarak duygusal emek sarf etmeyi talep eden aktivitelerdir.

Toplumun bakıma ihtiyacı olan veya potansiyel bağımlılığı olan kesiminin sorumluluğunun üstlenme biçimi, toplumsal cinsiyete olan bakış açısını yeniden tanımlamaktadır (Giménez, 2005, s. 12). Sosyal refahın birincil kaynaklarından olan doğrudan veya dolaylı bakım hizmetlerinin dağıtımı ve sorumlulukların paylaşılması toplumun bu görevi yapmayı seçtiği rota ile belirlenir. Yani toplumsal sistemde erkek ve kadınlar arasında ilişkilerin yapısı ve toplumsal cinsiyet sisteminin niteliği bu yükümlülüğün dağıtılmasına etki etmektedir (Giménez, 2005, s. 13). Çünkü genellikle tüm toplumlarda bu tür bakım işleri kadınların doğal sorumluluğu olarak görülmekte ve bu durum değişmemektedir. Sonuç olarak toplumun emeklilik ve sosyal güvenlik politikalarının özü toplumsal cinsiyet boyutunu da ortaya koymaktadır.

Yaşlı ve hasta bakımının evde kız/gelin veya yakın kadın akrabalarından birisi tarafından üstlenilmesi zorunluluğu ataerkil düzenin normlarından. Evdeki yaşlı ve hastaların bakımı zamanı kadın, beslenme ve temizliğinin yanı sıra ilaçların zamanında verilmesi, pansuman, iğne yapılması gibi temel tıbbi müdahalelerden hastane randevularına götürülmesine kadar, özel uyku ve yatak ihtiyaçlarının giderilmesi, moral ve duygusal yardım yapılması gibi çok ileri düzeyde bakım hizmetlerini hayata geçirmektedir (Yaman, 2013, s. 105).

Ev içi koşullarda sağlık bakım hizmeti insan tarihi boyunca temel tedavi yöntemlerinden sayılır. Hasta aile üyelerinin bakımını yapan kadınlar için bu bakım emeğinin kapsamı hem genişlemiş hem karmaşıklaşmıştır. Eskiye oranla insan ömrünün uzaması nedeniyle evde hastalık veya sakatlanma durumu sonucunda bakıma muhtaç olma süresi artmıştır. Bu durum doğal olarak bakım rolünün atfedildiği kadınların bakım sürelerini uzatmıştır (Lilly, Laporte, & Coyte, 2007, s. 642). Bakım hizmetleri gastronomi tüpleri ve kolostomi torbalarını değiştirmekten kemoterapi almaya kadar uzanan geniş bir kapsamı içermektedir (Lilly, Laporte, & Coyte, 2007, s. 642).

Çocuk bakımı da aynı şekilde sadece temizlik ve beslenme ile bitmemektedir ve kadın emeğinin en yoğun ve en yorucu safhasını oluşturmaktadır (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 49). Bir kadın için çocuk bakımı dokuz ay karnında taşıma ve bir-iki yıl emzirme gibi sorumlulukların çok daha ötesinde geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır: Çocukları günlük kreş veya okula bırakmak, dönerken eve getirmek, kültürel açıdan gelişimini ve eğlencesini sağlamak, aynı şekilde tiyatroya veya sinemaya götürmek, onların öğretmenleri ile her zaman iletişimde kalmak ve derslerdeki gelişimini takip etmek, arkadaşlıklarında seçici olmak veya arkadaşlık ilişkilerinin kontrolü, derslerini takip etmek ve ödevlerini yapmada destek olmak, hastalandıklarında bakımını yapmak vs. şeklinde sıralanabilmektedir. ABD’de yeni doğmuş bir bebeğin bakımı anne yaşamında ekstra beş saat alırken babanın yaşamında 30 dk aldığını gösteren çalışma (Yaman, 2013:104), çocuğun bakımının annenin sorumluluğunda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer ampirik çalışma örneği olarak Türkiye’de AÇEV tarafından yürütülen erkeklik ve babalık üzerine olan çalışmada (Bozok, 2018, s. 28), erkeklerin ev işleri ve çocuk bakımında ikincil bir rol üstlendikleri bu faaliyetleri yaptıklarında da kendi sorumluluğu olarak değil eşlerine “yardım etme” olarak değerlendirdikleri ortaya konmuştur.

Ataerki sistem kurallarına göre “kadın işi” olarak damgalanan bebek ve çocuk bakımı aslında erkeğin de hiç zorlanmadan yapabileceği kapasitede olan işlerdir. Ama sistem kadının bakım yükünü meşru kılmak için ataerki normlar ve kabuller, mitler, dini inançlar vasıtasıyla anneliği yücelten değerler üretmektedir. Yaşlı, hasta ve çocuk bakımının her biri karşılıksız bakım emeğinin yanında hem de duygusal bakım emeğini teşkil ediyor ve bu duygusal emek gücünün tüketimi Öztürk ve Dedeoğlu’nun (2010, s. 49) tabiri ile ifade edilirse “üçüncü vardiyası”nı oluşturmaktadır. Yaşlı veya hasta bakımı da kadının üçüncü vardiyasını oluşturan işlerdendir.

Şili’de yapılan ampirik bir çalışmanın sonuçlarına göre bir hasta bakımının günlük 9 saatlik süresinden 40 dakikası enjeksiyon yapma, ilaçları verme, yara pansumanı, fizyoterapi için egzersizler, kateter yerleştirme gibi tıbbi eylemler için harcanmaktadır (George, 2008, s. 83). 3 saat ev işlerine harcamanın yanı sıra toplam zamanın yüzde ellisi miktarında bakım yapılan kişiye eşlik etmek, rahatını sağlamak ve mümkün olabilmesi ihtimali olan gereksinimleri için beklemede kalmakla geçirmektedir (George, 2008, s. 84). Formal

olmayan bakımlar genellikle aile üyesi ve yakını tarafından hastanın yakınında veya yakın odada zaman geçirmekle mümkün olmaktadır. Duygusal emek gerektiren bu işler bir programla düzenlenemediği için devamlı şekilde katılım talep etmektedir.

Kadına toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünün dayattığı bir diğer sorumluluk da emek gücünün yeniden üretimini temin etmek bir diğer ifadeyle erkeği yani kocasını, “ücretli işçini” duygusal ve fiziksel açıdan sonraki güne hazırlamaktır (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 47). Üstelik kendi ihtiyaçlarını kendisi yapabilecek durumda olan erkeklerin bakımının da eşleri tarafından yapılması sorumluluğu toplumda kadına yüklenen sorumluluklardandır. Partnerlerine sunulan bu tür bakım hizmetleri diğer bakım hizmetlerinden ayrı bir şekilde zaten kadınların hane içi iş yükünün büyük bölümünü teşkil etmektedir. Bu durum geleneksel alışagelmış toplumsal cinsiyet rolleri bölüşümünün ana sonuçlarından biridir ki erkekler tam zamanlı işlerde çalışırken kadınlar yarı zamanlı işleri tercih etmektedirler (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 48). Ev içindeki beslenme, temizlik, rahatlama gibi gereksinimlerin sağlanmasını kadının ücretsiz ve karşılıksız emeği üstlenmektedir.

Tüm bu bakım emek türleri kadınların yaşamlarında yüksek derecede etkili kısıtlamaların ve sınırlamaların temelini koyar. Kadını kendi özneliğinden mahrum eden emek erkeklerin öznelliklerinde yardımcı olur (Bora, 2005, s. 62). Bu sayede kadının kişisel gelişime, kişisel bakıma sarf ettikleri zamanların miktarı azalır, ücretli işte çalışmaları kısıtlanır, psikolojilerini negatif etkiler, serbest zaman aktiviteleri ortadan kalkar.

Ücretli emek, kapitalist düzende sosyal güvenlik, sağlık, emeklilik gibi temel ihtiyaçlara erişebilmenin tek yöntemidir (Yaman, 2013, s. 103). Hane içindeki emeği ücretlendirilmeyen kadınlar bu sayede sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri gibi hizmetlere direkt ulaşamazlar ve yararlanamazlar.

Ücretli işçi olarak çalışan ve iş piyasasına katılan kadınlarda bile çalışma durumunun ilk görüşte bakım ve hane içi diğer işlere sarf edecek zamanı düşüreceği sanılsa da aslında öyle değildir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 48). Yani kadın istihdama katılsa bile bu tür ücretsiz işleri de yapmaya devam etmekte ve çifte mesai yapmaktadır. Ayrıca bu sürekliliğin devam ettirilmesi ve bu tür işlerin planlanmasına ayrılan zaman kadının uyku, kişisel bakım ve eğlence için olan zamanından çalmaktadır.

Evde erkek ve kadın arasındaki geleneksel iş bölümü şekli, kadın iş gücü piyasasına katılsa bile herhangi bir değişikliğe neden olmaz. Hane içi emekte kocaların da yer alması bazı koşullarla ilişkilendirilmektedir. Mesela, Batıda işsiz erkekler üzerinde yapılan çalışmanın içinde yer alan önemli noktalardan biri kocası işsiz olan kendisi ücretli işçi gibi çalışan bir kadının itirafıdır (Savran, 2019, s. 39). Kocanın ev içi emeğe tek katkısı sınırlı da olsa çocuğun bakımını akşamları üstlenmek olduğu için kadının gece vardiyasına geçtiği dile getirilmiştir. Avrupa'da 1960'lardan bu yana kadınların ev içinde emeğe harcadıkları zamanın azalmasının başlıca nedenleri ev dışında istihdamda yer alma, evliliğin ertelenmesi ve doğurganlığın azalması gibi nedenlerden dolayı olduğu tespit edilmiştir.

Hane içi iş ve bakım meselesinde iş birliği yapmaya yanaşmayan kocalara karşı kadınlar, eve ekmek getiren erkek modelini güçlü politikalarla destekleyen ülkelere, piyasa ve devlet kaynaklarının kadınlar için daha ulaşılabilir olan ülkelere kıyasla, çözüm yolu olarak aile içinde doğurganlığı düşürmekte görmektedir, çünkü boşanma ve bağımsız bir kadın profili daha erişilmezdir (Breen & Cooke, 2005, s. 53-54). Hane içi emekte karı ve koca arasında bir iş bölümünden bahsedebilmenin ihtimali erkeğin ve kadının ikisinin de ev dışında tam zamanlı ve aynı vasıflı işlerde aynı ücretleri alacakları durumda söz konusu olabilecektir (Savran, 2019, s. 40). Bu da daha çok üst-orta sınıftan ailelere atfedilen bir özelliktir.

Bu bıktırıcı ve yorucu emek gücüne karşın kadına karşı hep duygulu, fedakar, anlayışlı olmak yönünde beklenti içinde olurlar. Yorgun düşen kadın bakıma gerek duyana karşı sinirlendiğinde veya olumsuz tutum içinde olduğunda da ona verilmiş toplumsal cinsiyet rolünü ondan beklendiği gibi yapamadığı için vicdan azabı yaşar.

Feminist düşünürler tarafından kadının hane içi emek gücünün ücrete tabi tutulup tutulmaması ile ilgili müzakereler sıklıkla yaşanmakta ve bu muhtemel olan birkaç soruna işaret etmektedir (Yaman, 2013, s. 103-104). İlk sorun ücretlendirmenin hangi özellik baz alınarak yapılacağıdır yani emek sahibi kadının emeğinin vasfı veya o işin piyasadaki değeri dikkate alınacak mı? Bir diğer sorun ücrete tabi tutulan kadın emeği metalaştırılmış emek demektir ki bu da eleştiri noktası olan meta ilişkilerinin doğasının daha da koyulaşmasına ve normalleşmesine neden olacaktır. Son olarak değinilmesi gereken sorun, hatta feminist bakış

açısından daha hassas mesele, ücretlendirmenin cinsiyete dayalı iş bölümünü derinleştirip sağlamlaştıracağı kaygısıdır.

2.1.4. Kırsalda kadının aile içinde yeri

Eşitsiz ve güçlü toplumsal ilişkiler içinde emek harcayan aktif bir üretici olan kırsal yapılarda yoğun bir şekilde yer alan kadın, tarımsal ilişkilerin esasında yatan maddi koşullar ve ideolojik/kültürel yapı açısından pasif bir aktör olarak kabul edilmektedir (Ecevit, 1994, s. 97).

Kırsal bölgelerde kadının iş gücü piyasasında yer almama nedenlerinden biri de kişisel ve ailevi sebeplerdir (Kılıç & Öztürk, 2014, s. 126). Hane içinde sorumlu olduğu görevleri olduğunu bildiren veya kişisel nedenler yüzünden çalışmayı tercih etmeyen kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliği durumuna işaret etmektedirler.

Kırsal alanda kadının toplumsal konumunu betimlemede bu hususlar ortaya çıkmaktadır: (Ecevit, 1994, s. 95-96)

- a) Tarımsal ilişkilerin bir çok alanında kadın çok yönlü eşitsizlikleri deneyimlemektedir.
- b) Kadını çevreleyen toplumsal ilişkiler onun ezilmişlik durumunu aksettirir.
- c) Farklı emek türlerinde emek veren kadının emeğinin karşılığında kazanç üstünde söz hakkına sahip olamamaktadır.
- d) Kadınlar maddi kaynaklar, mülkiyet ve diğer sahiplik meselelerine ilişkin konuların dışında bırakılmaktadırlar.
- e) Kırsal alan için karakteristik olan sert, engelleyici ve adil olmayan esasta ataerkil sistem içinde kadınlar yaşamlarını devam ettirmektedirler.

Toplumsal cinsiyet algısı, eğitim, medeni durum, ekonomik kaynaklar ve yerleşim yeri gibi etkenler kadının iş gücüne katılımında önemli rol oynamaktadır. Örneğin, Kılıç ve Öztürk'ün (2014, s. 126) çalışmasında yer alan yorumlamaya göre 15 yaş altında çocuğu olma durumu şehir kadınına iş hayatında yer almada engel oluşturmaktadır. Buna karşılık kırsal alanda yaşayan kadınların iş gücüne katılımında hanede 65 yaş üstü bireyin olması olumlu yönde etkilemekte, tarım sektöründe çalışan kadının 5 yaşın altında çocuğunu da kendisinin yanında götürebilmesi nedeniyle engel oluşturmamaktadır.

Ev kadınlığı toplumsal rolü, farklı toplumlarda ve gruplarda çeşitli anlamları taşımakta, bazen ekonomik alanda yer alma bu rolün bir uzantısı olarak nitelendirilmektedir. Oakley'e göre (1974'ten aktaran Savran, 2019, s. 58) kadın sınıfı içinde farklı kadın grupları için ev kadını olmak, saygın ve yüksek önemi olan statü, imrenilen ve yetişilmeye çalışılan bir makam gibi görülmektedir. Sıradan emekçi kadınların sorumlu olduğu ağır iş yükü ile kıyasladığında ev kadınlığının onun yanında daha hafif kaldığı doğrudur.

Özbay'ın yaptığı ampirik çalışmaların ve kırsal alanda yürütülen diğer alan araştırmalarının sonuçlarına göre 1950-80 Türkiye'sinde "kentli ev kadını" olmak kırsal kesimin genç kızlarının arzudur. Ev kadını rüyasının genel hatları köyün zorlayıcı ve ağır iş sorumluluğunu terk etmek, kendi evindeki yaşlı kadın üyenin egemenliğinden yakasını kurtarmak, kendi evinin hanımı olma arzusu gibi parametreleri içermektedir (Özbay, 2019, s. 184-185). Hatta sadece hane içi emek ve çocuk bakımı gibi yükümlülükleri taşımak, tarımsal alanlarda meşgul olan kadınlar içinde arzulanan bir haldir. Çünkü kırsal alandan şehre taşınmak kadın için hem tarımda içinde bulunduğu ağır çalışma yükünü arkada bırakmak hem de sadece hane içindeki sorumluluklarla uğraşmadaki görece kolaylıklara kavuşmak demektir.

"Çalışan kadın" statüsünden "ev kadını" statüsüne doğru geçiş yapmak hem köyde hem şehirde ev kadını niteliği taşıyan kadınlar için bir olumsuzluk değildir (Özbay, 2019, s. 185). Evde tek başına işlerin planlamasını kendisi yapan ve hane içi tüm yükümlülüklerden sorumlu olan yetişkin kadın "kendi hesabına ev kadını"dır ve bu çok üstün bir statüdür (Özbay, 2019, s. 191).

Türkiye genelinde kadınların ekonomik faaliyette yer almalarının nedeni alternatifsizlik veya maddi açıdan yokluk çekmeleri ile bağlantılıdır. Kadınların toplumsal statüleri onların hangi işte çalışması ile değil üyesi olduğu ailede olgun erkeklerin ekonomik statülerine göre nitelendirilmektedir (Özbay, 2019, s. 186). Bu sebeptendir ki geçici, örgütsüz, yüksek geliri olmayan marjinal iş türlerinde yer alan kadınlar çoğunlukla düşük ekonomik durumda olan ailelerdendir.

2.2. Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Kadın

Tarım birçok alanı kapsayan büyük bir sektör olup içinde ekin üretimi, bahçe ürünleri (meyve) yetiştirme, ormancılık, böcekçilik, balıkçılık, besicilik ve bunun gibi birçok alanı barındırmaktadır. Bu araştırmada tarımdaki mevsimlik işgücüne bitkisel üretim üzerinden yaklaşılmıştır.

Dünyada ve Türkiye’de tarımda çalışan mevsimlik kadın işçilerle ilgili çalışmalar incelendiğinde mevsimlik tarım işçilerinin genel sosyolojik analizi (Samarasinghe, 1993; Kaleci, 2007), çalışma koşulları, karşılaştığı sorunlar ve yaşam şartları (Duruiz, 2011; Bulut, 2013; Kangal, 2015; Çayır, 2020; Kara, 2021), barınma (Akalın, 2018), mevsimlik işçilik ve annelik deneyimi (Gürbüz, 2017), tarımda çalışan kadın ve sağlık durumu (Hansen & Donohoe, 2003; Kasımoğlu, 2006; Pilling, 2015), tarım kadın işçisi ve iş güvenliği (Özel, 2020), tarımda kalkınma ve kadın emeği (Ababakr, 2017), tarımda kadın ve çocuk iş gücü (Bağırtan, 2019), tarımda çalışmaya ilişkin mevsimlik göç ve kadın emeği (Alkan, 2015; Uzun, 2019), kırsalda kadın iş gücü (Avşar, 2013), mevsimlik tarım işçileri ile işveren ve araçlar arasındaki ilişkiler sisteminin yapısı ve işleyişi (Karaman & Yılmaz, 2011; Gürbüz & Yılmaz, 2021) gibi çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların hangi disiplin alanlarından yapıldığına bakıldığında ise tarım ekonomisi, iktisat, çalışma sosyolojisi, sosyal hizmetler, sosyoloji, halk sağlığı, iş sağlığı ve güvenliği, biyomühendislik ve bilim, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri gibi alanların öne çıktığı söylenebilir. Ancak Azerbaycan’da ilgili literatüre bakıldığında mevcut çalışmaların daha çok sosyolojik derinliği ve analizi olmayan istatistiklerden ve anketlerden oluşan sığ araştırmalardan oluştuğu söylenebilir.

Çalışmanın bu bölümünde mevsimlik tarım işçiliği kavram olarak ele alınıp, mevsimlik tarım işçiliğinin dünyadaki ve Azerbaycan'daki görünümüne dair kısa bir çerçeve çizilerek kadının mevsimlik tarım işçiliğindeki konumu tartışılmıştır.

2.2.1. Kavram olarak mevsimlik tarım işçiliği

Mevsimlik tarım işçiliği kavramının tanımının yapılması ve sınıflandırılması farklılık göstermektedir. Genellikle çalışma süreleri, yerleri ve zamanları, yaş ve cinsiyet nitelikleri, çalışma biçimleri gibi özelliklere göre farklı çalışmalarda farklı şekilde

kavramsallaştırılmıştır. Bu başlık altında genel bir tanımlama yapılmaya çalışılmış, tanımlardaki ortaklık ve farklılıkları dikkate almakla konunun genel hatları çizilmiştir:

Tarım işçileri, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2003, s. 6) tarafından oluşturulan bir tanımlama gereğince tarlada, bahçede, serada, hayvan yetiştirme birimlerinde yiyecek üreten kadın ve erkeklerden ibaret olmaktadır. İş yaptıkları işletmeler farklı boyutlarda olup hem küçük ve orta boy işletmeler hem plantasyon ve endüstriyel üretim yapan büyük işletmeler olabilir. Kendi mülkiyetleri, kira toprakları, üretim amaçlı tarım vasıtaları olmadığı hususunda çiftçilerden farklı bir grup oluştururlar ve bu sebeple paralı işçi olarak çalışırlar. Tarım işçileri, daimi tarım işçileri, geçici tarım işçileri, mevsimlik/günlük tarım işçileri, göçmen tarım işçileri, parça başı ücretle çalışan işçiler, aynı ücret karşılığı çalışan işçiler başlıklarla kategorize edilmektedir (ILO, 2003, s. 6). Bunlara ek olarak tarım işçileri bazen bir çiftçi, çiftlik, plantasyon, aracı için de çalışarak çeşitli istihdam ilişkilerine girebilirler.

Mevsimlik tarım işçileri çalışma sürelerine göre **daimi** ve **geçici** olarak sınıflandırılır (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 262). Özellikle yaz aylarında yükselen tarımsal üretim nedeniyle iş gücüne olan ihtiyaç sadece tarımsal faaliyetin olduğu sürece vardır ve bu süreçte geçici yani mevsimlik işçilikten faydalanılmaktadır.

Mevsimlik tarım işçileri çalışmak için kat ettikleri mesafenin **yakın veya uzak** olmasına bağlı olarak **mahalli** ve **gezici** olarak iki başlıkta sınıflandırılırlar (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 262). Mahalli mevsimlik tarım işçileri, yaşadıkları bölgede veya yakın bölgelerde iş gücüne yoğun ihtiyaç duyulduğu zamanlarda saatlik, günlük veya iş birimine uygun kararlaştırılmış ücret karşılığında emeklerini satmaktadırlar. Gezici mevsimlik tarım işçileri, yaşadıkları yerden iş gücüne ihtiyaç olan farklı bölgelere tek başına veya ailesi ile birlikte göç edenlerden oluşmaktadır.

1995 yılındaki son değişikliklerle birlikte Amerikan Federal Göçebe ve Mevsimlik Tarım İşçilerini Koruma Kanununun tanımları ele alan 3.bölümünde göçmen ve mevsimlik tarım işçileri kavramları birbirinden farklılaştırılmaktadır. Kanun temel alındığında **göçmen tarım işçileri**, “mevsimlik veya diğer geçici nitelikteki tarımsal işlerde çalıştırılan ve sürekli ikamet ettiği yerden ayrılması ve farklı bir yerde gecelemesi gereken tarımsal işverenin ya da iş aracısının yakın aile üyeleri dışında kalan kişi”lerdir (The Migrant & Seasonal Agricultural

Worker Protection Act, 1995). **Mevsimlik tarım işçileri** ise “mevsimlik veya diğer geçici nitelikteki tarımsal işlerde çalışan ve sürekli ikamet ettiği yerden ayrılarak farklı bir yerde geceleme gerektirmeyen, dikim, yetiştirme ve hasat işlemleri ile ilgili çiftliklerdeki işlerde yer alan kişi”lerdir. Kanunda yer alan bu tanımlamanın hemen ardından mevsimlik tarım işçilerinin herhangi bir göçmen tarım işçilerini kapsamadığı belirtilmektedir (The Migrant & Seasonal Agricultural Worker Protection Act, 1995).

Amerika Birleşik Devletleri Federal Göçmen Sağlığı Programı (Immigrant Eligibility for Health Care Programs in the United States, 1996) da benzer şekilde göçmen ve mevsimlik tarım işçileri arasında ayırım yapmıştır. Bu tanımlamaya göre göçmen tarım işçisi, son yirmi dört ay süresince tarımsal faaliyetlerde mevsimsel olarak yer almış ve bu faaliyet sebebiyle bir süreliğine farklı yerde ikamet eden işçidir. Mevsimlik tarım işçisi ise tarım alanında mevsimlik tarım işinde çalışan ve göçmen olmayan tarım işçisidir.

Literatür incelendiğinde mevsimlik tarım işçiliğinin kavram olarak tanımlanmasında sıklıkla yaşadıkları yere göre sınıflandırılmaya odaklanılmıştır. Bazı çalışmalarda ise mevsimlik tarım işçisi kavramı gezici (göçmen) mevsimlik tarım işçisi kavramı ile eşzamanlı kullanılmıştır (O'Malley, Brown, Tate, Hertzler, & Rojas, 1991; Hansen & Donohoe, 2003; Özbekmezci & Sahil, 2004; Arun, 2012; Çınar, 2014; Kaya & Özgülner, 2015; Gürbüz, 2017; Orhan, 2017; Marcom, ve diğerleri, 2020; Çayır, 2020; Özel, 2020; Kara, 2021). Bu araştırma süresince ise mevsimlik tarım işçileri olarak yerel/mahalli mevsimlik tarım işçilerine odaklanılmış, il sınırları dahilinde veya komşu illere mevsimsel olarak günübirlik (göç etmeden) giden ve aldığı belli bir ücretle geçimini sağlayan tarım işçileri ele alınmıştır.

2.2.2. Mevsimlik tarım işçiliğinin dünyadaki görünümü

Tarım dünya ekonomisinin önemli alanlarından biri olup kadın istihdamının da yoğunlaştığı temel sektörlerden biridir. En son istatistiklere (Employment in Agriculture, female (% of female employment), 2022) dayanarak söylemek mümkün ki dünya genelinde tarımda yer alan kadın iş gücü oranı %25'tir. Kadın istihdamını farklı alanlarda istatistik verilerle ortaya koyan ILO'nun 2016 raporuna göre tarım sektöründe yer alan kadın iş gücü katılımı geçen yıllara kıyasla azalma göstermektedir. Ancak gelişmemiş ülkeler ve bölgeler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Şöyle ki alt ve orta gelirli devletlerde tarım

alanında çalışan kadınların yoğunlaşan varlığı sürmekte, tarım çalışılan en önemli sektörlerin başında gelmektedir. Tarım alanındaki 1990'lardaki hakim olma durumu kendisini erkek ve kadın kıyaslamasında da Sahra-altı Afrika, Güneydoğu Asya ve Pasifik, Güney Asya bölgelerinde kadınların lehine göstererek %60'ın üstünde bir kadın katılımını ortaya koymaktadır. Güncel verilere göre de bu üç bölge yine kadın nüfusunun tarımda en yüksek düzeyde yoğunlaştığı bölge olmuştur ve %60'a yakın bir oran söz konusudur.

Tarım alanında çalışan kişi sayısına ilişkin verileri tam yansıtmak bazen mümkün olmamaktadır. Avrupa Birliği Raporu temel alınarak sebep gösterilebilir ki birlik ülkelerinde tarım sektöründe aile çiftlikleri yaygın olup aile üyeleri işi yürütmektedir. İşveren ve çalışan kayıtlarının yapılması imkansız olmaktadır (EU Agricultural Economics Briefs, 2013). Diğer taraftan tarım alanında talep olunan iş gücü arzının yerel tarım işçilerinden farklı olarak mevsimlik göçmen iş gücü tarafından hangi ölçüde yapıldığına dair istatistiksel verilerin kapsamı da sınırlıdır. Kanada örneği üzerinden bakarsak ulusal nüfus sayımı birçok ürün hasat edildikten sonra yapıldığı için mevsimlik işçiler tarım işçisi kategorisi içerisinde yer almamaktadır (ILO, 2003, s. 49).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde mevsimlik tarım iş gücü alanında farklılıklar kendini çalışanları iyi çalışma ve yaşam şartları ile temin etmekte değil bu kötü şartlarda işi yapan kesimlerde gösterir. Gelişmekte olan ülkelerde mevsimlik tarım işçiliği sorumluluğunu geçici iç göçler yoluyla ülkenin kendi sınırları dahilinde bazı kesimler üstlenirken, gelişmiş ülkelerde daha çok ülkeye yeni göç etmiş veya geçici göçmenler üstlenmektedir. Bu bir kaide olarak mevcut olmamakla birlikte bazen gelişmiş ülkelerde de ülkenin kendi sınırları içinden olan kesimlerin iç göçü veya gelişmekte olan ülkelerde başka ülkelere gelen kişiler tarım alanında çalışmaktadır (Çınar, 2014, s. 23). ILO'nun (ILO, 2003, s. 49) tarım işçiliğini ele alan araştırması mevsimlik tarım işçiliği alanında etnik azınlıkların ve başka ülkelere yeni göç etmiş olanların oranının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bölgeler arasındaki gelişimde büyük farklılıklar gösteren ülkelerde, iş bulma olasılığı az olan ve ekonomisi kötü olan bölgelerden tarımın hızla geliştiği zengin bölgelere doğru mevsimlik göç gerçekleşmektedir. Hindistan üzerinden ekonomik açıdan geri kalmış Bihar eyaletinden

Punjab eyaletine, Latin Amerikasý üzerinden yerli kabilelerin yerleŖtiđi bölgelerden ticari tarýmın oluŖtuđu diđer eyaletlere dođru geici gçler bu konuda örnek gösterilebilir (ILO, 2005, s. 30). Sonu olarak iktisadi gerilik ve iŖ imkanlarının kısıtlılıđı, tarým iŖilerini yaŖadıkları yerleri terk etmeye ve gç etmeye zorlayan sebepler arasındadır.

Geici iŖ gücüne olan ihtiyaını mevsimlik iŖilikle karŖılayan devletlerin bu alanda farklı deneyimleri olup bu talebi eŖitli yollarla gidermektedirler. GeliŖmiŖ lkeler, ülkeye giriŖ ve ıkıŖ noktalarını denetlemek ve göçmen gibi ülkeye gelen geici mevsimlik iŖ gücünün sayısını kontrol altında tutmak iin farklı programlara baŖvurmaktadırlar. İkinci Dünya savaŖının ardından ortaya ıkan bu geici göçmen programlarını ilk zamanlar ABD, Almanya, Fransa, Avusturya, Belika, Hollanda, Norve, İsve, BirleŖik Krallık gibi devletlerin yanı sıra 1990 yılından sonra İrlanda, İtalya, Yunanistan, İspanya, 2000’li yıllardan sonra ise Avustralya ve Yeni Zelanda gibi devletlerin de uygulamaya koyduğu görülmektedir (Preibisch, 2010, s. 407-408).

Misafir iŖi kabul etme politikalarında **ABD** ilk sıralarda yer almıŖ ilk defa Bracero (1942-1964) Programı ile tarým sektöründe iŖ gücü ihtiyaını Meksikalı iŖiler sayesinde karŖılamıŖtır (Martin, 2009, s. 5). Bundan sonra uygulanan programlar sırası ile 1964 yılında H-2 programı, 1986 yılında İmmigration Reform and Control Act (IRCA) kapsamında H-2A programı, ardından H-2B programı oluŖturulmuŖtur. H-2A programı kapsamında yabancı iŖilerin iŖe alım sürecini kolaylaŖtırmak ve kayıt dıŖı tarým alanında alıŖan mevsimlik iŖilerin kayıtlarının alınması iin 2006’da göçmenlik yasası temel alınarak agJOBS (Agricultural Job Opportunity Benefits and Security Act) programı dzenlenmiŖtir. ABD’nin Ŗu anda aktif iki yabancı iŖi programı vardır ki bunlardan üst sınırı belirlenmeyen H-2A ile 100 bin mevsimlik tarým iŖisi, üst sınırı 66 bin olan H-2B ile diğer alanlarda göçmen olarak iŖi kabul edilmektedir (Martin, 2009, s. 5-6). İŖverenlerin zerine sorumluluk yükleyen ve göçmen iŖileri geici iŖi vizesi ile temin eden bu programlar hukuki aıdan yetersiz kalmaktadır (Duruz, 2011, s. 34). Ayrıca eŖitli programlarla resmi iŖi vizesi alarak alıŖan mevsimlik tarým iŖilerinin yanı sıra resmi olmayan yollarla sınırı geen ve kayıt dıŖı olarak alıŖan önemli bir iŖ gücünün olduğu da belirtilmektedir (ınar, 2014, s. 24).

Genel profile bakarsak çoğunlukla çok az İngilizce bilen, eğitim düzeyleri düşük, Meksika ve Orta Amerika'dan gelen mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları sağlıksız olup yoksulluğu deneyimlenmekte, sağlık bakımı ve önleyici servislere ulaşmakta zorluk çekilmektedir (Coughlin & Wilson, 2002, s. 204). ABD'de tarım alanında işçilerin ölümü ile sonuçlanan risklerden biri de motor kazalarıdır (ILO, 2011). Günün çok erken veya çok geç saatlerinde çalışmak için çalışma alanına giden mevsimlik tarım işçileri bu tür kazaları deneyimlemektedir.

Bu iş gücünü oluşturan insanların %69'u bahsi geçen ülke sınırları dışında doğmuşlardır (Coughlin & Wilson, 2002, s. 204). Genellikle Latin Amerika bölgesindeki devletlerden Meksika, Guatemala, El Salvador ve Honduras'tan gelen işçiler ABD tarım sektörünün iş gücünü şekillendirmektedir (Martin & Taylor, 2013, s. 3). Her yıl için 3-5 milyon insan tarım işçisi olarak ülkeye gelmekte bunların %77'ni Meksika ve Orta Amerika ülkeleri vatandaşları oluşturmaktadır (Gürbüz, 2017, s. 12). Tam istatistikler bilinmemekle birlikte 2011 ILO'nun (ILO, 2011) verilerine göre de ABD'de 5 milyona kadar göçmen tarım işçisi vardır. Bu rakamlar ülkedeki çiftçi nüfuzu azaldıktan sonra daha da yükselmektedir.

Gelişmiş yüksek gelirli devletler arasında olan ve geçici işçi politikaları konusunda çok başarılı olan **Kanada** 1966 yılından başlayarak şimdiye kadar kesintisiz bir politika uygulamaktadır (Preibisch, 2010, s. 409). SAWP (Seasonal Agricultural Workers Program) adı verilen program ilk kez Jamaika ile imzalanmış daha sonra listeye Barbados, Trinidad Tobago, ve Meksika da eklenmiştir. Meksika 1974'te anlaşmaya katıldığından beri her yıl düzenli olarak 15-17 bin arasında işçi Meksika devletinin belirli kurumları tarafından seçilerek sağlık kontrolünden geçip vize verilerek SAWP kapsamında Kanada'ya gönderilmektedir (Barnes, 2013, s. 659). TMWP (Temporary Migrant Workers Programs) modelleri içinde bu kadar ün kazanmasının nedeni özellikle ABD ve Avrupa devletlerinden farkı hükümetler düzeyinde yüksek derecede yönetilip istikrarlı bir şekilde işini devam ettirmesidir. Her yıl en az 25 bin göçmen işçi bu kapsamda ülkeye kabul edilmektedir (Preibisch, 2010, s. 410).

İşçilerin çalışma koşullarını düzenleyen bu program işverenlerin üzerine göçmen tarım işçilerinin barınma, sağlık, beslenme ihtiyaçları gibi başlıca yaşam koşullarının

sorumluluğunu yüklemektedir (Barnes, 2013, s. 659). SAWP ile işçinin ülkede en uzun çalışabileceği süre sekiz aydır. Daha çoğu Karayipler ve Meksika'dan olmakla gelen mevsimlik göçmen tarım işçileri ABD H-2A programına benzer bu program altında altı haftadan sekiz aya kadar sürede çalışabilmektedirler (Binford, 2009, s. 505). Buna ek olarak farklı pilot projeler kapsamında (örneğin NOC C&D, Low Skill Pilot Project 2002) da Guatemala, Tayland ve Filipinler'den tarım sektörü ve farklı düşük nitelikle işler için geçici işçiler kabul edilmektedir (Preibisch, 2010, s. 410; Çınar, 2014, s. 25).

Programın kabul şartları ABD TMWP ile kıyasla daha katı ama daha avantajlıdır. Şöyle ki 25 yaş ve üzeri, geldiği ülke vatandaşlığında, tarım sektöründe deneyimli, sağlık durumu iyi, sicil kaydı olmayan işçi adayları ailesini ülkesinde bırakarak gelmek zorundadır. Çalışacağı çiftlikle sözleşme yaparak ücretsiz barınma ve sağlık sigortası elde eder ve sözleşmesi bitip bir sonraki sezona kadar kendi ülkesine gönderilene kadar o çiftlikte çalışmaktadır (Duruiz, 2011, s. 38).

Göçmen işçi ve çiftçi arasında bağlanın SAWP sözleşmesinde tüm çalışma şart ve koşulları, sorumluluklar yer almaktadır (Carvajal, 2008, s. 84). Haftada altı gün olmakla, bir günde en fazla sekiz saat çalışmaktadırlar. Bu çalışma saatinden fazlasını çiftçi karşılığındaki parasını ödeyeceği takdirde isteyebilir. Çalışmak isteyip istememesi işçinin kendi kararına bağlıdır. Sözleşmede yer alan toplam çalışma saati en az 240 saattir. Altı günlük çalışma sürecinden sonra işçinin bir gün dinlenme hakkı olduğu gibi aciliyeti olan, ertelenemez tarım işleri zamanı çiftlik sahibinin bu günü ertelemek talebine hakkı vardır. Bir çalışma gününde işçinin 30 dakika yemek yeme zamanı vardır. Çiftlik sahibi sözleşmeyi imzalamakla çiftliğine alacağı işçilerin ücretsiz barınma, yerleştirme, gerekli eşyalarla temini konusunda sorumluluk almaktadır ve bunun çalışma ücretine hiçbir şekilde yansımaları olmamalıdır.

“Zorunlu rotasyon” (forced rotation) özelliği ile nitelendirilen bu programlar yerleşimi engellemek amaçlıdır ve belirli sürelerde, yani 8 ay (SAWP) ve 12 ay (LSPP) sürelerde sadece sözleşmesi olduğu çiftlikte çalışma izni olan bekar veya ailesini ülkesinde bırakmış işçiler bu sürenin sonunda ülkesine dönmek zorundadır (Preibisch, 2010, s. 412).

Programın başlıca kusuru bir göçmen işçinin işverene bağlı olması ve bu işini kaybederse derhal sınır dışı edilmesidir. Ayrıca sonraki sene için işçinin yeniden çağırılması isteği

işverenin elindedir ki yirmi kez aynı işverenle çalışan “başarılı” göçmen işçiler kayda alınmıştır (Preibisch, 2010, s. 415; Barnes, 2013, s. 659; Gürbüz, 2017, s. 14). Yaralanma, hastalanma, tehlikeli ve güvensiz gördükleri işte çalışmayı kabul etmeme, şikayet etmeleri, hamile kalma durumları söz konusu olduğu durumlarda da sınır dışı edilmektedirler (Preibisch, 2010, s. 415).

Kusurlu görülen diğer eksiklik işçilerin kendi hakları ve yararları konusundaki farkındalıktadır. Birçok zamanlarda ise haklarını bilmelerine rağmen kara listeye alınma ve sınır dışı edilme korkusuyla dile getirmekten çekinmektedirler (Barnes, 2013, s. 659). Sosyal ve politik haklardan yararlanma konusunda yoksundurlar ve yerli işçilerin sahip olduğu yasal güvenceleri yoktur (Preibisch, 2010, s. 413). Sözleşmelerde yer alan maddelerin olmasına rağmen Kanada mevsimlik işçi politikalarını ele alan bazı çalışmaların bulgularına göre göçmen mevsimlik işçiler kötü koşullarda çalışmakta ve dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Carvajal, 2008, s. 84). Irksal ve cinsiyete dayalı ayrımcılıklar kendini işverenlerin işçi adaylarını ulusuna ve cinsiyetine göre seçebilme hakkında gizlemektedir. Ayrıca bu ayrımcı yaklaşım lokal işçilerin işe alım sürecinde yasaklandığı halde göçmen tarım işçileri üzerinde uygulanmaktadır (Preibisch, 2010, s. 417).

Çalışma koşullarının iyi olmaması, ücretin az olması nedeniyle yerli işçiler tarım işini tercih etmemektedir ve özellikle hasat zamanı ulaşılamamaktadırlar (Carvajal, 2008, s. 73). Bunlara karşın mevsimlik tarım işçileri ülkede değer gören bir kesim olup sebepleri içinde de istenilen zamanda ve ihtiyaç duyulduğunda ulaşılabilir iş gücü olmasıdır.

Bu programlara karşın tarım alanında göçmen işçilerin kayıt dışı çalışma vakalarına ait veriler de vardır. Örneğin, 1998 yılında British Columbia’da resmi olmayan bir araştırmanın sonuçlarına göre geçen üç yıl içinde ülkeye Hindistan’dan göç eden işçiler tarım alanında “tarım işçisi müteahhitleri” yani aracılar sayesinde iş bulanların yaklaşık %66 oranını oluşturmaktadırlar (ILO, 2003, s. 50)

Meksika ABD ve Kanada için mevsimlik tarım işçiliğinin önemli insan kaynaklarından biri olmasının yanı sıra kendi sınırları içinde dahili göçler sayesinde ve Guatemala’dan geçici iş gücü kabul etmektedir ve bu ülke için bahsi geçen iş gücünün istatistiğini vermek çok zordur (ILO, 2003, s. 50). Guatemala’dan göçmen olarak gelen tarım

işçileri genelde çok fakir olup aileleri ile birlikte taşınırlar ve iş araçlarının yardımıyla çalışmaya başlarlar (Çınar, 2014, s. 26). 1991 ülke nüfus sayımı zamanı tarım alanındaki işçilerin genel sayısının 2.3 milyon olduğu bunun da %86'nı mevsimlik işçilerin oluşturduğu saptanmıştır. Daha yakın tarihlerde yapılmış anketlere göre ise genel tarım işçisi sayısı 3.5 ile 5 milyon arasında değişmektedir. Mevsimlik tarım işçileri içinde yaklaşık %33'ü yerli işçiler, %48'i kadın işçilerdir (ILO, 2003, s. 50). Bu ülkede tarım alanında çalışanların demografik özellikleri ABD'den farklılık göstermektedir. En çarpıcı farklılık ise eğitim düzeyinin çok düşük olmasıdır. Şöyle ki tarım işçilerinin sadece %5.9'u lise ve daha yüksek düzeyde mezun diğer paylara bakarsak %20.6'sı ortaokul, 29.7'si ilkokul mezunu ve %43.7'si ilkokulu bile bitirememiş çalışanlardır (Martin & Taylor, 2013, s. 18).

Dünyada tarımda çalışan işçilerin toplam sayısının %70'i (700 milyon) **Asya**'nın payına düşmektedir. İşçi haklarına sahip olmayan tarım çalışanları değişken ve kötü çalışma koşullarından dolayı yoksulluğu derinden deneyimlemektedirler (Gürbüz, 2017, s. 13). Örnek vermiş olursak, Malezya'da plantasyon sektöründe çalışanların %40'ı göçmen işçilerdir. Plantasyon sahipleri Tayland, Filipinler ve Endonezya'dan göçmen tarım işçileri getirerek sözleşme yapmaktadırlar (ILO, 2003, s. 51). Plantasyonlara "kayıt olan" bu işçiler iş araçlarının "hizmet sözleşmesi", seyahat belgelerinin, çalışma izni evraklarının alıkonulması veya borçluluk durumları gibi çeşitli yollarla kontrol altında tutulmaktadırlar. Örgütlenme sürecine mani olan bu olaylar sayesinde plantasyon çalışanlarının yalnız %12'si sendikalarda birleşmiştir. Palmiye yağı sektöründeki iş gücünün %50'si anlaşmalı göçmen işçilerden oluşmaktadır.

Avrupa ülkelerinin mevsimlik göçmen işçi politikalarında Fransa 1961 yılından itibaren "OMI sözleşmesi" ile birkaç binlik işçiyi altı veya sekiz aylık süreliğini Tunus, Polonya ve özellikle Fas'tan, Almanya 1991 yılından itibaren iki taraflı sözleşmelerle üç aylık süreliğine Polonya, Romanya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Hırvatistan ve Bulgaristan'dan getirilen işçilerle geçici iş gücüne olan talebini karşılamıştır (ILO, 2003, s. 49). Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde göçmen işçi alımını hayata geçiren işçi ajanslarının ortaya çıkmasında Almanya önyak olmuştur.

Doğu Avrupa vatandaşlarını geçici iş gücü olarak kabul eden Norveç'in Devlet Göç Müdürlüğü 2008 yılı boyunca 79 bin göçmene bireysel çalışma izni vermiştir (Rye & Andrzejewska, 2010, s. 42). Yasa dışı kayıtsız çalışan veya özel iş aracılarının sayesinde ülkede çalışan göçmen işçi sayısı resmi istatistiklerde yansımamaktadır. Süt çiftlikleri ülkede yabancı iş gücünün yoğunlaştığı esas alandır. Çok az çiftçi tam zamanlı çalışan işçiye ihtiyaç duyduğu için çoğu işveren aynı göçmen işçiyi yaz aylarında hasat zamanı aralarında "paylaştırarak" çalıştırmaktadırlar (Rye & Andrzejewska, 2010, s. 45). Diğer alanlardaki iş gücünün yarısından çoğu sendikalarda birleşse de tarım alanında örgütlenme yok denecek düzeydedir. Sendikalaşmanın olmadığı tarım alanı bu ülke için geleneksel küçük ve aile işletmeleri şeklinde çiftliklerle karakterize edilmektedir (Rye & Andrzejewska, 2010, s. 50).

Avusturya'nın 2000'li yıllarda "hasat yardımcısı"(harvest helper) statüsü ile yürürlüğe geçirdiği programla en fazla iki haftalık olmakla çok sayıda Polonyalı mevsimlik tarım işçisi olarak çilek toplama işinde yer almaktadır (ILO, 2003, s. 49-50). İspanya'da tarım alanında AB vatandaşı olmayan özellikle Afrika kökenli işçiler istihdam etmektedir. Göçmen iş gücü daha fazla emek talep eden örneğin, sebze, meyve ve üzüm bağlarındaki işlerde yoğunlaşmaktadır (Hoggart & Mendoza, 1999, s. 545). Ayrıca 1994 Catalan bölgesinde yapılmış bir anketin sonuçlarına göre bölgedeki mevsimlik tarım işçilerinin %96'sı bölge arazisinin üçte birini kapsayan bölgesel mahsul olan tahıl alanlarında değil de meyve bağlarında çalışmaktadırlar. Nisan ve Ekim ayları arasındaki süreçte genellikle çalışan mevsimlik işçiler, bazen hasat zamanlarında da özellikle iletişim kurularak çağırılmaktadırlar. Kayıtlı çalışan göçmen işçilerin sosyal güvenlik sorumluluğu işverenin üstündeyken, kayıt dışı çalışan işçiler bu haktan yoksundurlar (Akbiyık, 2011, s. 136). İspanya'daki Afrikalı işçiler tarım sektöründe çalışmaktan "kurtulmanın" yollarını aramakta ve ekonominin diğer alanlarında çalışmak istemektedirler (Hoggart & Mendoza, 1999, s. 553). Tüm bunlarla birlikte yasa dışı çalışan göçmen tarım işçilerinin istatistiğinin kayıtlı işçilerin sayısına eş değer olması ile ilgili tahminler de vardır (ILO, 2003, s. 49).

İş gücü piyasasından ucuz çalışanların kolay ulaşılabilir olması ihtimali göz önünde bulundurularak üretim oluşturulur ve bazen ucuz iş gücü ve kayıtsız çalışan göçmen işçi aynılaştırılır. Castles ve Miller(2008'den aktaran Çınar, 2014, s. 27) göçmenler üzerinden yaptığı çalışmasında gelişmiş ülkelerde çoğu zaman hakim olan kanı yani yasa dışı göçmen

ve ucuz iş gücü kavramlarının iç içe geçmesini ülke vatandaşlarının düşüncelerine esasen böyle ifade etmişler: “Güney Fransa’da istihdam için uygun şartlara sahip yabancıların ve göçmen geçmişi olan Fransız vatandaşlarının bazıları tarım sektöründe iş bulabilmek için kendilerini yasa dışı yabancı göçmen olarak göstermek zorunda olduklarını iddia etmişlerdir”.

COVID 19 krizinin istihdam üzerinde önemli etkileri olmuştur. Kendi hesabına çalışan işçiler ve aile çiftliğinde çalışanlar kriz döneminde de alternatif gelir kaynaklarının eksikliği ve sosyal korumaya erişimdeki zorluklar nedeniyle hayatta kalmak için çalışmaya devam etmeye ve krizi atlattıkları için mevcut duruma uyum sağlamaya mecbur kalmışlardır (ILO, 2020). Çeşitli istihdam biçiminde olanlar farklı ve orantısız şekilde etkilenseler de krize karşı en savunmasız işçi gruplarından biri de geçici ve yevmiyeli işlerde çalışan işçiler olmuştur. Standartın dışında ve düzenli çalışma saatleri olmayan bu işçi gruplarını geçici, yarı zamanlı, mevsimlik işçiler ve çağrı bazında veya geçici ajans çalışanları oluşturur. Diğer kriz zamanlarında olduğu gibi pandemi sürecinde de işini kaybetme durumları düzenli sözleşmeli çalışanlara kıyasla geçici işlerde çalışanlarda daha fazla yaşanmıştır (ILO, 2021, s. 100).

Literatüre bakıldığında pandeminin mevsimlik tarım işçiliği üzerindeki etkilerini ortaya koyan çalışmalar vardır. Bu konuda yapılan çalışmalardan birinde pandeminin yeni yoğunlaştığı dönemlerde göçmen olarak Amerika’ya gelen 78 binden fazla gezici mevsimlik tarım işçisinin COVID-19’u nasıl deneyimledikleri, karantina süreçlerinde konut ve sağlık hizmetlerine erişim zorlukları, ilgili sivil toplum örgütlerinin ve devletin iş birlik düzeyi irdelenmiştir (Marcom, ve diğerleri, 2020). 2021 yılında Türkiye’de fındık hasadında çalışan mevsimlik tarım işçileri üzerinden yapılan araştırmada ise pandeminin işçiler üzerinde ekonomik etkileri, COVID-19 sürecinde barınma, sağlık hizmetlerine erişim, ulaşım harcamaları, hijyen şartları analiz edilmiştir (Yılmaz & Yıldırım-İşler, 2021). Sonuç olarak pandemi durumu ve karantina şartları zor şartlarda yaşamlarını sürdüren ve çalışan mevsimlik tarım işçilerinin hayat ve çalışma standartlarını daha da vahimleştirmiştir.

Pandemi nedeniyle mevsimlik tarım işçilerinin kullandığı kanallar da etkilenmiştir. Bu etkiler kendisini hem mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan işçilerin kazancında hem de onlar

üzerinden para kazanan işverenlerin ticaretinde göstermiştir (ILO, 2021, s. 102). Örnek göstermek gerekirse, pandemi öncesinde Sudan-Etiyopya koridorundan her yıl yaklaşık 400 bin Etiyopyalı mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmak için Sudan'ın Gedarif Eyaletine gitmekteydi. Covid 19 nedeniyle sınırların kapatılması bu işçileri kazançlarından mahrum etmiş ve onları ülke genelinde yaygınlaşan düzensiz göçün parçası olmaya itmiştir. Bu durum çalışanların güvenlik durumunun daha da kötüleşmesine ve sömürülme karşısında savunmasız duruma düşmesine neden olmuştur. Bu sorunların başında düzensiz göç, insan tacirleri, kaçakçılara ve tehlikeli yollara başvurma, fazla mesai, vize ve çalışma izinlerinde sorunlar, ülkelere döndüğü zaman ise yerel toplumlarda virüsü yaymaları ile ilgili damgalanma, dışlanma, taciz ve istismara maruz kalma durumları gelir (ILO, 2021, s. 104).

Sonuç olarak ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde tarım alanında yerel popülasyonun çalışma oranlarında küçülme yaşansa da bu iş gücüne olan ihtiyaç, diğer devletlerden tarafından mevsimlik göç sayesinde giderilmektedir. Gelişmekte olan ve üçüncü dünya devletlerinde ise kadınların tarım alanında yer alma durumu varlığını sürdürmektedir. Yoksulluk ve geçim sıkıntısı kötü çalışma ve yaşam şartlarına rağmen kadınları bu alanda istihdama itmektedir.

2.2.3. Azerbaycan'da mevsimlik tarım işçiliği

Azerbaycan'da ilgili konuda yapılan çalışmaların çoğu çeşitli kuruluşlar tarafından hazırlanan rapor şeklindeki çalışmalardan oluşmaktadır. Mevsimlik kadın tarım işçileri ile ilgili yapılan çalışmalar ve güncel verileri Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun "Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri" bölümünden (Gender İstatistikleri, 2022), Kurumun "Azerbaycan'da kadınlar ve erkekler" başlıklı yıllık derlemelerinden, tarım alanında olan sayımlardan (2005, 2015 yılında gerçekleşen, 2025 yılında yapılması beklenen), veriler cinsiyet temelli ayrıştırılmasa da Azerbaycan Tarım Araştırmaları Merkezi (Tarım Araştırmaları Merkezi, 2022), Azerbaycan Elektronik Tarım Bilgi Sistemi² (E-Agro, 2022), Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Birleşik Milletler, Gıda ve Tarım Örgütü gibi uluslararası kuruluşların yaptığı anket çalışmaları, hazırladıkları raporlar, bazı sivil toplum örgütlerinin

---

²2019 yılında çiftlik işletmelerinin kayıt altına alınması, sübvansiyon alanların bilgilerinin toplanması amacıyla yaratılmıştır. Tarım Bakanlığına göre, bu veritabanı çiftçilerin yaş, cinsiyet dağılımı, pestisit kullanım düzeyi, tohum tedarikçileri hakkında bilgiler gibi verileri elde etmek için kullanılabilir. Ama FAO'nun Azerbaycan üzerinden yaptığı çalışma zamanı incelense de, bilgilerin cinsiyete göre dağılımının olmadığı tespit edilmiştir (FAO, 2022, s. 4)

yürüttüğü küçük çaplı veya uluslararası örgütlerle birlikte yaptığı çalışmalar, ulusötesi medya kanallarının yaptığı haberler şeklindedir. Tüm bunlarla birlikte, bahsi geçen kaynaklar konuyla ilgili genel resmi kısmen de olsa görebilmeyi sağlamaktadır.

Bağımsızlık öncesinde yapılan kısıtlı ampirik çalışmalardan olan 1969 yılında kaleme alınmış “Azerbaycan SSC tarımda kadın emeği ve onun verimli kullanılması” kitabında (Muradov, 1969) yazar o dönem Azerbaycan nüfusunun % 39.1’in tarımda çalıştığını vurgulamaktadır. Marksizm-leninizm ideolojisi ile kollektif çiftliklerde daha çok kadınların yer alması gerektiği öne sürülmüştür. Bahsi geçen monografi, istatistikler, raporlar ve gözlem verilerine dayanarak tarımda kadın katılımının o dönem için düşük olduğu kanaatine varmış, Marx’ın “kamusal devrimler kadın olmadan imkansız” fikrini savunarak kadınların, pozitif ayrımcılık yöntemleri (daha yüksek maaş, daha hafif işlerde çalışma ayrıcalığı, kısa iş saatleri) ve birçok başka yollarla (kadınların günlük yaşamını kolaylaştırmak için hizmetlerin geliştirilmesi, kadınların mesleki, teknik ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi vb.) tarımda daha çok yer alması için öneriler vermiştir (Muradov, 1969, s. 16).

Devlet İstatistik Kurumunun verilerine göre 2020 yılında toplamda 1771.9 bin kişi tarım, ormancılık ve balıkçılık alanlarında istihdam etmektedir ve ekonomik faaliyete türüne göre diğer alanlar içerisinde listede ilk sıradadır. Bu sektörde istihdam edenlerin sadece 61.2 bini (%3.45) ücretli işçi olarak çalışmaktadır. Ücretli çalışanların %23.9’u kadın işçilerden, %76.1’i ise erkek işçilerden oluşmaktadır (İşgücü piyasası, 2022).

Tarım alanında dışarıdan alınan iş gücü payı Devlet İstatistik Kurumunun 2015 verilerine göre sürekli işçiler olarak erkeklerde 22. 756 kişi, kadınlarda 8.000 kişi, geçici mevsimlik işçiler olarak erkeklerde 619. 780 kişi, kadınlarda 63. 997 kişi oluşturmaktadır (Tablo 2.1). Çalışma yaşında olan nüfus arasında kadınlar ve erkekler tarımda benzer şekilde temsil olunsalar bile yaşlılar arasında kadınların baskın olmasının (%60) nedeni emeklilik yaşının daha erken olması ve erkeklere kıyasla daha uzun ortalama yaşam beklentileridir (Tablo 2.1).

Tablo 2.1. Cinsiyete göre tarımda çalışan kişi sayısı, 2015 (Tarım sayımları, 2016)

	Kadın	Erkek
Tarımda çalışan toplam işçi sayısı	1 704 175	1 794 273
Bunların:		
14 yaşın altındaki çocuklar	55 998	66 098
Çalışma yaşında olan kişi sayısı	1 519 282	1 637 641
Çalışma yaşının üzerinde olan kişi sayısı	128 895	90 534
Toplam dışarıdan işe alınan işçi sayısı	71 997	642 536
Bunlar		
Sürekli işçiler	8 000	22 756
Mevsimlik işçiler	63 997	619 780

Not: Veriler tüm çiftlik kategorilerini ifade etmektedir. “Çalışma yaşı”, kadınlar için 15-59, erkekler için 15-62 yaşları kabul edilmektedir. Ayrıca “Çalışma yaşının üzerinde” derken kadınlar için 60 yaş ve üstü, erkekler için 63 yaş ve üstü anlamına gelmektedir.

Tablo 2.2’den görüldüğü üzere ücretli tarım işçilerinin çoğunun erkek olması durumu, işlerin türü, kadınların ücretli iş ve hane içi sorumluluklarını aynı anda yaparken yüzleştikleri lojistik sorunlar, kadına uygun olmayan gibi düşünülen iş türleri için mevcut toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile ilişkilendirilmektedir. Tarımda çalışan genel kadın payı yüksektir ve bu “istihdam”, serbest meslek/kendi hesabına çalışan, enformel istihdam veya ücretsiz işçilik gibi işlerden oluşmaktadır (FAO, 2022, s. 34).

Tablo 2.2. Tarım işletmesinde/çiftliğinde çalışan kadın ve erkeklerin oranı, 2015 (Tarım sayımları, 2016)

	Kadın(%)	Erkek(%)
Özek mülk sahipleri, köylü çiftlikleri, aile çiftlikleri	49.6	50.4
Devlet dışı tarım işletmeleri	32.3	67.7
Devlet tarım işletmeleri	13.6	86.4

Azerbaycan’da kayıt dışı ekonomi GSYİH’nin %66.1’i kadar yüksek, %9.1’i kadar düşük değerlendirilmektedir (Valiyev, 2020, s. 1). Kayıt dışı ekonomi derken bütünlükle tarım alanı anlaşılmamaktadır. Ama ulusal hukuk ve yasalar onu yaygın olarak kayıt dışı aile çiftliği işletmelerindeki iş türü olarak kabul etmektedir. İş gücü içinde yer alan işçilerin %35’inden fazlası tarım alanında çalışmasına rağmen herhangi bir kayıtları yoktur ve gelir

vergisi ödememektedirler (Valiyev, 2020, s. 1). Nitekim tarım alanı Azerbaycan'da enformel istihdamın en yaygın olduğu alanların başında gelmektedir.

Enformel istihdam kontrol edilmediği ve düzenlenmediği için emeklilik sigortası, işsizlik sigortası, ücretli hastalık izni, hamilelik ve analık izni hakkı tanınmamaktadır. Azerbaycan'ın İş Kanunu'nda tarımsal alanda çalışan anneler için ek doğum izni düzenlemesi yer alsa da çoğu kadın sözleşmeli değil kayıt dışı çalıştığı için bu haktan yararlanamamaktadır. İş Kanunu'nun 125. maddesinin 2. kısmında tarım sektöründe çalışan kadınlar için hamilelik ve analık izni şu şekilde düzenlenmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu, 1999):

- a) Normal doğumda 140 takvim günü (doğumdan önceki 70 takvim günü ve doğumdan sonraki 70 takvim günü);
- b) Zor doğum durumunda 156 takvim günü (doğumdan önceki 70 takvim günü ve doğumdan sonra 86 takvim günü);
- c) İki veya daha fazla çocuk doğduğunda 180 takvim günü (doğumdan önce 70 takvim günü ve doğumdan sonra 110 takvim günü).

Azerbaycan Cumhuriyeti Emek Yasası'nın 24. maddesi kadın emeğinin yasak olduğu iş yerleri ve işlerden bahseder ki 4. ögesinde kadınların el ile ağır kilolar kaldırmasına sınır koymaktadır. Şöyle ki başka işleri yapmakla eş zamanlı genel ağırlığı 15 kilodan fazla olmayan eşyaların el ile kaldırılmasına ve genel ağırlığı 10 kilodan fazla olmayan eşyaların bir buçuk metreden yukarı olmamak şartıyla yüksekliğe kaldırılmasına izin vermektedir (Settarova, 2009, s. 13). Bu iş ilişkilerinde bir ayrımcılıktan ziyade annelik ve aile devlet himayesinde olduğundan devletin kadın ile dünyaya gelen çocuğunun sağlığını korumak zorunda olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Ülke emeklilik sisteminde kadınların durumuna bakıldığında çocuk sayısı veya engelli çocuk bakan annelerin yaşa göre emekliliklerinde ayrıcalık kazandığı durumlar vardır.

Sekiz yaşına kadar engelli çocuğunun bakım yükünü üstlenmiş anneler için emeklilikle ilgili kanunda genel yaş şartından 5 yıl azaltmakla emekli olmak şansı vermektedir (Emeklilik hakkında Kanun, 2022). En az beş yıl sigortalı iş stajı olan kadınlar en erken 44 yaşında (10 ve daha çok çocuğu olduğunda) emekli olabilir en az üç çocukla 51 yaşında ve her çocuk sayısı artışına göre yaş talebinde bir yaş düşmekle emeklilik hakkı tanınmaktadır (Settarova,

2009, s. 44). Şimdiki kanunun yenilenmiş halinde bu ayrıcalık kısıtlanarak daha farklı şekilde tanımlanmaktadır. Ayrıcalık en son haliyle beş ve daha çok çocuk doğurmuş ve onlara sekiz yaşına kadar bakmış anneler için genel emeklilik yaşından beş yıl düşmekle yaş özelliğine göre emeklilik hakkını kullanabilmektedir.

Buna karşılık enformel ve kendi hesabına çalışan işçiler ülkenin emeklilik sistemine katkıda bulunmamakla birlikte, yoksulluk riski ve çok sınırlı sosyal güvenlik ağı bir emeklilikle yüzleşmektedirler (Valiyev, 2020).

Ne tarım sektöründeki enformel istihdamın boyutu ne de bu istihdamda cinsiyetlerin nasıl temsil olduğu ile ilgili herhangi bir istatistiğe rastlanmamıştır. 2018-2025 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Resmi İstatistiklerin Geliştirilmesine ilişkin Devlet Programının 3. 1. 12. maddesinde kayıt dışı istihdam hakkında cinsiyet, yaş grubu ve eğitim düzeyine göre istatistiksel bir çalışma yapılması planlanmaktadır (2018-2025 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Resmi İstatistiklerin Geliştirilmesine ilişkin Devlet Programı, 2018, s. 6).

Yasal düzenlemelerde toplumsal cinsiyet eşitliği kabul edilse de tarım alanında bu durum kendini oldukça farklı şekilde göstermektedir. Şöyle ki tarımsal girişimci çiftçiler arasında erkek sayısı yüksek düzeyde olsa da yevmiyeli çalışan tarım işçileri arasında kadın çalışanlar daha fazladır (Sefer, 2016). Bu durum aynı zamanda aile çiftliklerinin temelini oluşturulduğu ve resmi kayıt işlemler yapıldığı zaman kadınların isminin evraklarda yer almaması ve bu sebeple resmi istatistiklere geçmemesi ile ilişkilidir. Yani çiftlik işletmelerinin idaresinde erkekler varken, tarlada çalışanlar ise kadınlardır.

“Aile çiftliğinin reisi”nin cinsiyet durumu aslında kendinde birçok manayı taşımaktadır ki işletme ile ilgili kararların verilmesinde mülkiyete sahip olmada kadının veya erkeğin ön planda olduğunu göstermektedir (FAO, 2016, s. 12). Anket çalışmaları ve nüfus sayımları zamanı aile işletmesinin reisinin cinsiyet durumuna dikkat edilmeyerek aslında toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin güçlenmesine yol açmakta, ailedeki mülkiyet ve karar alımında kadının ve erkeğin rolünün düzeyini ve aile bütçesine katkı sağlayan diğer aile üyelerini saptamakta engel oluşturmaktadır. Azerbaycan’da tarım alanında yapılan anket çalışmalarının eksik ve Gıda ve Tarım Örgütü (GTÖ) tarafından da eleştirilen tarafı

toplumsal cinsiyet temelli yürütülmemesidir (FAO, 2022, s. 4). GTÖ tarım işletmelerinde yapılan çalışmalarda mülkiyete sahip olmada kararların alımında cinsiyet rollerine dikkat edilmesini ve bunu ölçen göstergeler kullanmayı tavsiye etmektedir.

Azerbaycan'da sadece tarım alanında değil genel olarak tüm küçük ve orta işletmelerde ücretli çalışanların cinsiyet paylaşımına göre %25.5'i erkekler, %74.5'i kadınlar bu işletmelerde çalışmaktadır (Micro, small and medium entrepreneurship in Azerbaijan, 2021, s. 15). Ücretli işçilerin %5.2'si tarım, ormancılık ve balıkçılık, %23'ü endüstri, %16.8'i inşaat, %15.9'u ticaret, %39.1'i eğitim alanında çalışmaktadırlar. Tarım, ormancılık ve balıkçılık alanındaki işletmelerde 2020 yılı istatistiklerine göre 5.545 kadın ücretli çalışmaktadır (Micro, small and medium entrepreneurship in Azerbaijan, 2021, s. 71). Astara ilinde küçük ve orta işletmelerde çalışan kadın sayısı 2020 istatistiklerine göre 163 kişidir (Micro, small and medium entrepreneurship in Azerbaijan, 2021, s. 77). İstatistiklerden de anlaşılacağı üzere yasaların vaad ettiği eşitlikten bağımsız olarak Azerbaycan toplumunda kadınlar ücretli ve resmi istihdam piyasasında daha az veya bazı alanlarda yoğunlaşarak yer almaktadır.

Azerbaycan'da erkekler ve kadınlar arasında istihdamda yaşanan farklar kendini aylık nominal ücretlerde ve vasıflı/vasıfsız pozisyonda yer almakta da göstermektedir. Kayıtlı ve kamu alanında bile aylık nominal ücretleri erkeklerinkinin %60'ını oluşturan kadınların son 12 yılda az maaşlı, nitelikli işçilerin tercih etmediği, düşük vasıflı işçilere bırakılan, ailenin geçimini (breadwinner) sağlamayan mesleklerde örneğin, eğitim (%69.7'den %73.8'e), sağlık hizmetleri (%77.4'ten %76.5'e) ve tarım (%17.9'dan %21.5'e) alanlarındaki düşük gelirli işlerde temsiliyetleri yükselmiştir (Valiyev, 2020, s. 23). Bu düşük gelirli işlerde bile erkeklerle kadınlar arasında farklılıklar vardır ve en yüksek pozisyonlara erkekler sahip olmaktadır. Tarımda da genelde düşük pozisyonlarda çalıştırılan kadınların iş yükünün ağır olmasının yanı sıra erkekler yönetici, grup lideri, şef, supervisor gibi kadınlara kıyasla daha yüksek görevlerde yer alarak **çalışma hiyerarşisinde** yukarıda konumlandırılmaktadır (Samarasinghe, 1993, s. 334).

Daha düşük rekabetçi işçiler olarak görülen kadınlara Sovyetler Birliği döneminden itibaren bazı sektörler atfedilmiş eğitim, sanat, ticaret, bazı tarım alanları gibi geleneksel

olarak “kadın” sektörleri kabul edilen alanlara daha kolay girebilmiş ve bu alanlarda yoğunlaşmıştır. Valiyev’in (2020, s. 23) çalışmasında da yer alan savlara göre kadınları bu bahsi geçen alanlarda uzman olarak yetiştirmek için de eğitim almaları geleneği oluşturulmuş bu nedenle Diller Üniversitesi, Pedagoji Üniversitesi, Güzel Sanatlar Üniversitesi, hemşirelik yüksekokulları gibi eğitim kurumlarındaki kadın öğrenci oranı daha yüksektir.

Astara ili genelinde istihdam edilmiş 51.1 bin (sadece 8.6 bini ücretli çalışan) nüfusun %56 gibi daha büyük bir bölümü tarım, ormancılık ve balıkçılık alanlarında yoğunlaşmıştır. İl bazında tarım sektöründen sonra en çok istihdamın olduğu alanlar ise 5.1 bin kişilik istihdamla ticaret ve 4.2 bin kişilik istihdamla eğitim alanlarıdır. Genel Lenkeran-Astara iktisadi bölgesi için 2020 yıl sonu istatistiklerine bakıldığında çalışan 434.1 bin kişiden (sadece 69.7 bini ücretli çalışan) %58.5’i tarım, ormancılık ve balıkçılık alanında istihdamını sürdürmektedir (İşgücü piyasası, 2022).

BBC News Azerbaycanca’ya röportaj veren milletvekili F.Agamalı yaş sebze ve meyve yetiştiriciliği, çeltik, çay ekimi gibi tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu iktisadi bölgeye olan seyahat zamanı karayolunu çevreleyen tarlalarda hep kadın çalışanlar görmesinden bahsetmekte, yevmiyeli çalışan tarım işçilerinin emeğinin gerekli değeri görmediğini vurgulamaktadır: “Salyan’dan³ Astara’ya karayolu boyunca uzanan tarlalarda çalışanların çoğu kadındır” (Sefer, 2016). “Kadın çiftlikleri: zorluklar, girişimler ve başarılar” projesinin yöneticisinin düşüncelerine göre kadın çiftçilerin teknoloji ve yenilikçi bilgi yetersizliği, pazarların erişilebilir olmaması, finansal zorluklar gibi sorunları vardır ve ayrımcılık ve cinsiyetçilik tutumlarına maruz kalmaktadırlar (Sefer, 2016).

Azerbaycan İstatistik Kurumunda diğer sektörlerdeki iş kazaları ile ilgili verilere rastlansa da tarım alanında olan kazaları yansıtan ne başlık ne istatistiki verilere rastlanmamıştır (İşgücü piyasası. İş kazaları, 2021).

Sonuç olarak Azerbaycan’da mevsimlik tarım işçiliğinin ortaya çıkması ve genel durumunun analizi ülkenin sadece 30 yılın üstündeki bağımsızlık tarihi arka planında analiz etmek doğru olmaz. Mevsimlik tarım işçiliği bağımsızlık öncesinde de var olmuş, Azerbaycan SSC

---

³Salyan, Azerbaycan’ın illerinden birinin ismi olup, Bakü’den bahsigeçen tarımsal bölgeye olan ana karayolunun geçtiği illerdendir.

döneminde kolektif çiftliklerde sürekli şekilde istihdam edilen işçilerle eşzamanlı olarak, mevsimsel olarak artan iş yükü ve emek gücüne olan ihtiyaç geçici tarım işçilerini istihdam ettirmekle karşılanmıştır. Bağımsızlık sonrasında kolektif çiftlik sisteminin ve devletin birçok büyük tarımsal işletmelerinin kapatılması, sistemin ortadan kalkması sonucunda resmi istihdamda yer alan tarım işçileri de işsizlikle yüz yüze kalmıştır. Ekonomik istikrarsızlık, devletten sosyal desteğin olmaması, büyük şehirler dışında iş imkanlarının ulaşılabilir olmaması ve yoksulluk sebepleri ilk zamanlar işsizler ordusunu enformel ve vasıfsız işlerde çalışmaya itmiştir. Mevsimlik tarım işçiliği de bu türden işler sınıfına girmektedir. Özellikle kadınların bu gibi enformel işleri tercih etme nedenleri sırasında yoksulluk, geçim sıkıntısı, eğitimsizlik ve başka iş imkanlarının olmaması, kırsalda yaşama durumu ile eş zamanlı ataerkil toplum düzeni de gösterilmektedir. Yani ataerkil toplumun normları ile büyütülen ve eğitimden mahrum bırakılan kız çocukları, evlendikten sonra veya hayatının ileri safhalarında da yoksulluğu deneyimlemekte, kolay erişilebilir “iş imkanı” olan mevsimlik tarım işçisi kadın olmakla kısır döngünün içine sürüklenmektedirler.

2.2.4. Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları

Mevsimlik tarım işçiliği durumu iki açıdan sorunlar oluşturmaktadır. İlki idari yapı ve yönetim mercileri için işçilerin kayıt dışı olarak çalışmasıdır. Bir diğer sorun olan hizmetlerin gerçekleştirilememesi ise mevsimlik tarım işçileri ve onların aileleri için barınma, ulaşım, eğitim, ücret yapısı, sosyal güvenlik, sağlık vb. çok daha fazla soruna yol açmaktadır. “Öteki Proletarya: De-proletarizasyon ve Mevsimlik tarım işçileri” (Çınar, 2014) isimli çalışmada “yarı veya modern köle”, “yarı işçi” kavramları ile ifade edilen “sınıfın” kavramsal kapılarından geçemeyen geçmiş üretim ilişkilerinden kalanlar olarak tanımlanan mevsimlik tarım işçilerinin, kabarık “sorunlar” hanesi ile iş gücü piyasasının diğer kesimlerinden farklılaştığı gösterilmektedir. Bu sorunlarla baş etme ve nasıl deneyimledikleri meselesi çalışılan ülkenin yasalarının mevsimlik tarım işçisini nasıl tanımladığı ve ne gibi haklar tanıdığı ile direkt ilintilidir. Uluslararası hukuk ve ulusal hukuk sistemlerinin mevsimlik tarım işçilerine tanıdığı temel insani ve tarım işçisi olarak hakların ve yasal çerçevenin onların yüzleştirdiği zor çalışma ve yaşam koşullarına ne düzeyde etki edebilmesi ve işlevselliği tartışılması gereken konulardandır.

Tarım sektöründe iş gücüne olan talebi birkaç yöntemle gidermek mümkündür (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 197):

- a) Aile içi iş gücü (ücretsiz aile işçiliği)
- b) Aynı bölgedeki yerli iş gücü kaynaklarını kullanmakla (ücretli veya ücretsiz yakın akraba, komşu, bölgesel iş gücü)
- c) Başka bölgelerden sürekli veya gezici iş gücü kaynakları sağlama

Her üç kaynaktan oluşan tarım işçiliği durumu da iş faaliyetleri süresince ulaşım, barınma, beslenme, sağlık ve sosyal güvenlik gibi birçok sorunlarla yüzleşmekte ve güçlükleri deneyimlemektedirler.

Literatürdeki mevsimlik tarım işçileri ile yapılan birçok ampirik çalışmaların bulguları ve sonuçlarını temel alarak mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştıkları sorunlar, çalışma ve yaşam koşulları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde mevsimlik tarım işçilerinin deneyimledikleri zorlukların başında **ulaşım** sıkıntısı gelmektedir. Genelde Mart-Nisan aylarında başlayan göç sürecine aile üyelerinin hepsi katılmakta, masrafları düşürerek daha ucuz olsun diye kamyon, midibüs ve minibüs kullanılmaktadır (Akalın, 2018, s. 19; Kara, 2021, s. 37). Göçmen mevsimlik tarım işçileri gidecekleri yerde aylarla kalacakları için mutfak ve temizlik eşyaları, yiyecek ve başka ürünleri de yanlarında taşımaktadırlar. Hem göçmen hem mahalli mevsimlik tarım işçilerinin ulaşımı süresince çoğu kadın ve çocuklar olmak üzere ölümle sonuçlanan trafik kazalarının sıklıkla yaşanmasının nedeni denetimin olmaması, teknik yetersizlik ve kapasitesinden fazla yolcu taşınmasıdır (Kangal, 2015, s. 54; Orhan, 2017, s. 65).

Ulaşım ile alakalı bir diğer sorun yaşadıkları yer ile çalıştıkları tarla, bahçe arasındaki yolu kat etmek için kullandıkları araçlardan kaynaklanmaktadır. Mümkün olduğu kadar çok sayıda ve daha az masrafla işçileri taşımak isteyen işverenler, insan taşımacılığı için uygun olmayan kamyonet, traktör, kamyon gibi araçlarla işçilerin ulaşımını sağlamaktadırlar (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 198; Çınar, 2014, s. 35).

İkamet ettikleri yerden göç ederek çalıştıkları alanlara gelen ve aylarca kötü koşullarda yaşamak zorunda kalan mevsimlik tarım işçilerinin yüzleştiği problemlerden biri de **barınma** meselesidir. Barınma konusunda genellikle tüm aile üyelerinin birlikte yaşamak zorunda oldukları çalışma yerine yakın kurulan çadırlar tercih edilmektedir. Yerli halkın yerleşim yerlerine uzak kurulması tercih edilen bu çadırlarla ilgili dikkat çeken bulgulardan biri de Erzincan ilinde çalışan mevsimlik tarım işçileri üzerinden Orhan'ın (2017, s. 64) yaptığı saha çalışmasının bulgularıdır. Araştırmaya göre bu çadırların güvenlik gerekçesiyle belli alanlarda-karayolu etrafında çöp döküm ve depolama alanı, çayırılık alanlarda kurulmasına izin verilmiştir. Sağlıksız, kolay erişilebilir ve taşınabilir malzemelerle (naylon, çadır, kamış, briket, muşamba, sedir, kumaş ve sazlar) doğaçlama ve gelişigüzel oluşturulan bu barınaklar (bazen konteyner) sadece etraftan içerinin görünmesini engellemekte gerek soğuk ve yağmurlu olumsuz hava şartlarından gerekse böcek ve zehirli hayvan tehdidinden korunma hususunda pek başarılı olamamaktadırlar. Bölgenin özelliğine göre izolasyon ve kaplama amaçlı sazlar, eternitler veya ağaç dalları tercih edilmektedir (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 268; Geçgin, 2009, s. 21; Akalın, 2018, s. 18).

Soğuk ve yağmur gibi elverişsiz hava koşullarına karşı da güvenli bir koruması olmayan bu çadırlar diğer taraftan çalışma saatlerinden geriye kalan zamanlarda dinlenme, yemek hazırlanıp yenmesi ve geceleri tüm aile birlikte uyumak amaçlı asgari konforu bile temin edilememektedir (Akalın, 2018, s. 18). Çadır çoğu zamanlar su, elektrik ve kanalizasyon tesisatı bulunmayan bir mutfak kısmı, buzdolabı, televizyon, bütan gazı ocağı, kilim, yatak, yorgan ve sandalye gibi sınırlı temel ev eşyalarından oluşmaktadır (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 271). Çadırın yakın arazilerinde insani ihtiyaçları ödemek için banyo ve tuvalet işlemini yerine getiren çadırlar bulunmakla birlikte bu tesisler atık sisteminden yoksundurlar (Orhan, 2017, s. 65). Sağlık ve hijyen açısından oldukça özensiz olan bu mekanlar sıtma ve diğer salgın hastalıkların yayılmasına da elverişli bir ortam sağlamaktadır (Çınar, 2014, s. 32). Gecekondu, depo, atıl durumda kalmış herhangi bir kerpiç veya betonarme yapılar bile bazen toprak sahipleri tarafından mevsimlik işçilere kira karşılığında verilmektedir (Akalın, 2018, s. 19).

Normal yerleşim yerlerinin dışında kurulan bu barınaklarda dikkate alınan önemli bir husus su kaynaklarına yakın olmasıdır. Bu su kaynaklarının insan sağlığı için zararlı olması

durumları (Kangal, 2015, s. 50) ve sulak yerlerin yaz aylarında sivrisinek ve diğer haşerelerin üreme ortamını oluşturması (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 200) barınma ile ilgili diğer sorunları ortaya çıkarmaktadır. Su ve elektrik altyapısından yoksun arazilerde kurulan işçi yerleşkelerinde ise su en yakın cami, petrol istasyonu tesislerinden sağlanırken elektrik için eğer kendi arabaları varsa telefon şarjı ve radyo gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Orhan, 2017, s. 65).

Mevsimlik tarım işçilerinin en temel amacı yazın çalışıp kış için para biriktirmek olduğu için çalıştıkları sürece kendileri ile getirdikleri besinleri (bulgur, un) yemeği tercih etmektedirler (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 268). Uygun şartlarda korunmayan gıdalar, öğün atlama, yetersiz meyve, sebze ve protein içermeyen beslenme rutinine yaygın olarak rastlanmaktadır (Kaya & Özgülner, 2015, s. 122). Bu sebeple mevsimlik tarım işçilerinin kendilerinde ve çocuklarında yetersiz ve dengesiz gıda alımı yüzünden bedensel gelişme ve sağlık sorunları görülmektedir (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 200). Protein yetersizliği bebeklerin büyüme çağında ve insanın yaşlanma sürecinde büyük sorunlara yol açar, ortalama ömür uzunluğunu olumsuz yönde etkiler. Genel sağlık durumunu etkileyen protein yetersizliği kadınlarda özellikle gebelik döneminde ikiye katlanır (Delphy, 1999, s. 73).

Çadırın temizliği, bulaşık ve çamaşırın yıkanması, yemek yapılması ve çocukların bakımı gibi sorumluluklar geleneksel cinsiyet rollerine göre paylaşılmaktadır. Geleneksel ataerkil yapı sebebiyle kadınlar bu işlerde daha çok emek harcamaktadırlar (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 268; Pilling, 2015, s. 107; Kaya & Özgülner, 2015, s. 122). Evden tarlaya taşınan toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle üretim faaliyetlerini kadınlar, kızlar, çocuklar, bazı durumlarda ise yaşlılar veya tarımda çalışmayanlar yapmaktadırlar (Çelik, Şimşek, Tar, & Duman , 2015, s. 23).

Mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştıkları sorunları tartışırken değinilmesi gereken önemli konulardan biri de **eğitim** durumudur. Ailenin her üyesi kazanç getirecek potansiyel işçi, potansiyel yevmiye olarak görülmektedir. Göç eden ailenin tüm üyeleri tarlada çalışmakta, tarımsal iş için küçük olan çocuklar ise diğer sorumlulukları (yani yaşadıkları barınma çadırına göz kulak olma, su taşıma veya ailenin diğer çok küçük fertlerine bakmak gibi)

yerine getirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sebeple göçmen mevsimlik tarım işçilerinin faaliyet sürecinde yer alan aktif iş gücünden biri de çocuklardır (Gürbüz, 2017, s. 19).

2010 yılında yürürlüğe giren Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi (METİP) mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve sosyal yaşamını iyileştirmeyi, çocuklarının eğitime katkı sağlamayı hedeflese de yürütülen birkaç alan araştırmasınının (Kangal, 2015, s. 68; Uysal, Sayılan, & Yıldız, 2016, s. 191) sonuçlarına göre alınan önlemler, yapılan fiziki altyapı ve sağlanan imkânlar sürekli olmayıp durumu görece iyileştirdiği ortaya konmuştur.

Önceki ampirik çalışmaların bulgularına göre eğitim düzeyi yüksek olmayan tarım işçisi ailelerde kadınlar arasında okuma yazma bilme oranı erkeklere göre daha düşüktür (Akbiyık, 2011, s. 147; Kaya & Özgülner, 2015, s. 122). Ebeveynlerin eğitim düzeyinin yüksek olmaması, eğitimle ilgili bilincin olmaması, her aile üyesinin aile için gelir getirecek bir faktör olarak görülmesi ve daha çok kazanç elde etmek istemeleri gibi sebeplerin sonucu olarak eğitimden uzaklaştırılmış bir sürü işçi çocukları vardır. Bu çocuklar anne babaları ile birlikte derin bir yoksulluk, giyim, oyun, beslenme ve sağlık konusunda çeşitli yoksunluklar deneyimlemektedirler.

Göç etme dönemi okul dönemi ile aynı zamana denk gelen aileler çocuklarının eğitime ara vermekteler (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 266; Kara, 2021, s. 30). Mart ayından başlayan tarımsal faaliyetler sezonu Kasım ayına kadar sürmektedir. Şöyle ki çapalama ve seyreltme gibi faaliyetlerin daha sıklıkla yapıldığı Nisan, Mayıs, Haziran ayları ve hasadın gerçekleştirildiği Eylül, Ekim ayları sıklıkla yoğunluğun yaşandığı aylardır (Orhan, 2017, s. 63). Çoğu zaman döndükten sonra da çocuk eğitimine devam etmemektedir. Uzun süre okul ortamından uzak kalan çocuklar döndükten sonra da genelde eğitim yılının ortasında başladıkları için uyum sağlamak konusunda zorlanmakta ve başarısız sonuçlar göstermektedir (Görücü & Akbiyık, 2010, s. 210; Akbiyık, 2011, s. 148). Çocuklar arasında sıklıkla okuma yazma bilen ve ilkokuldan sonra eğitimi bırakmış örnekler kayda alınmıştır (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 266).

Eğitimden uzak büyütülen çocuklar içinde oldukları kısır döngüyü devam ettirmekte ve bu döngüyü kırmaya karşı aslında yeni bir bariyer oluşturmaktadırlar (Görücü & Akbiyık, 2010,

s. 210). TÜBİTAK tarafından yürütülen “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çocuklarının Temel Eğitim Sorunları” (Uysal, Sayılan, & Yıldız, 2016, s. 197) projesinin bulgularına göre tarım işçileri çocukların eğitimine ilgi göstermemekte, kendileri için hayat biçimi olarak algıladıkları bu iş için özel bir eğitim veya becerinin gerekmediğini düşünmekte. Genellikle değişime dair hiçbir umutları yoktur. Eğitimle mümkün olabilecek bir değişim umudu ve talebi olmayan mevsimlik tarım işçileri çocuklarını da gelecek kuşaklarca devam edecek bir yaşam döngüsüne mecbur bırakmaktadırlar.

Kürt mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocukları üzerinde yapılan çalışmada (Yıldız, 2016, s. 108-109) Türkçe bilmeyen çocukların sadece harfleri öğrenmek için iki yıl süre gerektiği, anadilinde eğitim alan çocuklara kıyasla okulda başarısız oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca “öğrenme güçlüğü, zeka geriliği” etiketleri ile öğretmenleri tarafından damgalanarak, arkadaş ortamlarından ve okul aktivitelerinden dışlanmayı ve “yeniden mağdurlaştırılmayı” (re-victimization) deneyimlemektedirler.

Eğitimden uzaklaştırılma durumlarında kız çocuklarının erkek çocuklarına göre daha dezavantajlı konumda olduğunu saptayan araştırmalar vardır. Gündüz-Hoşgör (2010’dan aktaran Gürbüz, 2017, s. 20) yaptığı çalışmasında kız çocuklarının olumsuz konumunu annelerin çalışması ve bu durumda da kardeşlerin bakımını kız çocuklarının üstlenmek zorunda kalması ile ilişkilendirmiştir. Düşük eğitim düzeyi kadınların toplumsal cinsiyet kalıplarını ve geleneksel itaat ve bağımlılık içeren normları kolayca kabul etmesine katkı sağlamaktadır. Sri Lanka’da çay tarımında çalışan kadınlarla yapılan anket çalışmasında (Samarasinghe, 1993, s. 335-336) katılımcı kadınların %77,4’ü hiç okuma-yazma bilmiyor. Kız çocuklarının erkeklere kıyasla eğitimden uzak olma sebepleri evde küçük kardeşlerine bakmak ve ailesinin onu 14 yaşından sonra potansiyel bir tarım işçisi olarak görmesi, eğitimin zaman kaybı olduğunu düşünmesi gibi nedenler şeklinde betimlenmiştir. Diyarbakır ilinde tarım alanında çalışan kadın işçileri inceleyen bir saha araştırmasının (Kasımoğlu, 2006, s. 70) bulgularına göre bu ilde tarım işçisi kadınların çoğu okul yaşında olup okula gitmeyen, adolesan yaşta kız çocuklarıdır. Mardin ili üzerindeki çalışmanın ve diğer saha çalışmalarının (Bağırtan, 2019, s. 87; Özel, 2020, s. 44) benzer bulgularına göre pamuk tarımında çalışan mevsimlik kadın işçilerin yaklaşık yarısının okuma yazma bilmediği veya ilkokul mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Boş zamanları pek olmayan mevsimlik tarım işçilerin işten arta kalan boş zamanlarındaki aktivitelerine ise arkadaşlarla sohbet, yetişkin erkekler için kahvehaneye gitmek ve televizyon izlemek alışkanlıkları yer almakta, okuma gibi faaliyetlere rastlanmamaktadır (Özbekmezci & Sahil, 2004, s. 268, 272; Kasımoğlu, 2006, s. 55). Çok uzun iş saatlerinden sonra bazen isteseler bile hiçbir sosyal aktiviteye zaman kalmamakta, boş zamanlarında sadece dinlenmeyi tercih etmektedirler (Kara, 2021, s. 40).

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma deneyimleri ve karşılaştıkları zorluklar alanyazında **çalışma koşullarının** incelenmesiyle ortaya konmaktadır. İş araçları işverenle işçiler arasında geleneksel enformal şekilde ilişkileri oluşturmaktadır. İşçi ve işveren arasında yazılı sözleşme olmadığından anlaşmazlıklar ve sorunlar karşılıklı güven ve anlayış esas alınarak çözümlenmeye çalışılmaktadır (Gürbüz, 2017, s. 21). Genellikle mağduriyetleri ortadan kaldırılmayan işçiler çözüm yolunu sonraki iş mevsiminde aynı işveren ve aracıyı tercih etmemekte görmektedirler.

İşin başlama ve bitiş zamanı genellikle gün doğumu-gün batımı arasındaki süre zarfında devam etmektedir. Ama iş faaliyetinin olduğu tarla ve barınma yeri arasındaki mesafeye göre bu başlama ve bitiş saatleri farklılık gösterebilir. Çalışma süresi boyunca ara dinlenmeler ve yemek araları (sabah kahvaltısı, öğle yemeği, öğleden sonraki ara) uzun tutulmamaktadır (Çınar, 2014, s. 34). Beslenmenin işçinin kendisi mi yoksa işveren tarafından mı temin edileceği işverene bağlıdır.

Çalışma koşulları ile ilgili herhangi bir yasal düzenlemenin olmaması sebebiyle çalışma saatlerinin süreleri işin yapıldığı bölgeye ve işin türüne (çapa, hasat, dikim) göre “el yordamı” ile kararlaştırılmakta, işveren üretimin en kısa sürede bitmesi için bu saatleri uzatmaya çalışmaktadır. İşveren, işi daha erken bitirmeleri için işçileri daha çok çalıştırmakta ve iş saatlerini uzatmak, götürü yöntemiyle iş ve toplanan ürünün miktarına göre ücret ödemek gibi yollarla baskı oluşturmaktadır (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 201).

Malatya ili üzerinden yapılan saha çalışmasının (Akbıyık, 2011, s. 142) bulgularına göre mevsimlik tarım işçileri günlük 10,5 saat çalışmaktadırlar ve çalışma saatleri genelde 6.30 ve 12.00 ile 14.00 ve 19.00 arasındadır. Sakarya ili mevsimlik işçilerinin çalışma koşulları

ve sorunlarını ele alan anket çalışmasında (Kara, 2021, s. 33) ise günlük çalışma saati 12 saat olarak tespit edilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanununun 91. madde 2. kısmında iş saatlerinin özel durumlarla ilgili kısıtlanması hakkında yer alan “hamile kadınlar ve bir buçuk yaşına kadar çocuğu olan anneler, 3 yaşından küçük çocuğunu yalnız yetiştiren ebeveynler için haftalık iş saati 36 saatten fazla olamaz” düzenlenmesi kadınlara belli zamanlarda kısa iş saati şansı sunmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu, 1999).

Kadın mevsimlik tarım işçilerinin daha dezavantajlı çalışma koşullarına sahip olduklarının göstergelerinden biri de çalışma süreleri bittikten ve eve/barınma yerine geldikten sonra da ücretsiz ev içi emek ve çocuk bakımı gibi toplumsal cinsiyet temelli diğer sorumlulukları yapmaya devam etmesidir. Zaten kadının yükümlülükleri olarak görülen bu ücretsiz emek türleri (yemek hazırlanması, bulaşık ve çamaşır gibi temizlik, çocuklarla ve eşle ilgilenme) sonucunda sabahları da daha erken kalkmak zorunda kalan bir mevsimlik tarım işçisi kadın cinsiyetine göre ücret almada da ayrımcılıkla karşılaşmaktadır (Gürbüz, 2017, s. 22). Örneğin 2021 yılı TÜİK Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısına dair verilerine göre bir erkek mevsimlik tarım işçisinin günlük aldığı ortalama ücret 138 TL iken kadınlarda bu rakam 117 TL olmuştur (TÜİK, 2022).

Çalışma şartları içinde yer alan diğer önemli sorunlar çalışanların (özellikle kadınlar) çalışma süresince insani temel ihtiyaçlarını gidermek için gerekli olanak ve ortamın olmaması, temizlik ve içmek için gerekli suyun yeteri kadar erişebilir olmamasıdır (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 202). Sonuç olarak mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları, çalışma süreleri, hafta tatili, çalışma ortamı, ara dinlenmeler, iş için araç-gereçlerin sağlanması gibi meseleler işveren ve aracı arasındaki yasal veya sözde olan anlaşmaya, en temelde işverenin insafına kalmıştır.

Mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştıkları güçlüklerin literatürde taraması yapıldığında tartışılan meselelerden biri de **ücret yapısı ve ücretlendirme** konularıdır. Mevsimlik tarım işçilerinin ücretleri yapılan faaliyetin zorluğundan ziyade tarımsal işlemin türü (çapalama, tohum ekme, sulama, gübreleme, hasat toplama vb.), tarım ürününün çeşidi (buğday, çeltik,

çilek, fındık), işçinin cinsiyeti (kadın, erkek), işçinin yaşı gibi kriterlerin farklılığı göz önünde bulundurularak ödenilmektedir.

ILO kapsamında 1949 yılında kabul edilmiş 95 sayılı Ücretlerin Korunması Sözleşmesinin 9. maddesinde ücretler, işçiler ve iş aracıları arasındaki ilişki böyle ifade edilmektedir: “Bir işçi tarafından bir işverene veya temsilcisine veya herhangi bir aracıya (iş müteahhidi veya işverenle işçi arasında bağlantı kuran şahıs gibi) bir iş bulma veya işte kalma amacıyla doğrudan veya dolaylı bir ödeme yapılmasını sağlamak amacıyla ücretlerden herhangi bir kesinti yapılması yasaktır” (ILO, 1949). Bu maddede belirtildiği üzere işçi emeğinin karşılığını sadece işverenden almalıdır ve aracılardan herhangi bir şekilde bu ücrete müdahale etmesi, pay almasına yol verilemez. Yasada yer almasına rağmen uygulamada yönetim ve denetimin yeterince olmaması sebebiyle işçi ücretlerinin kişi başı hesaplanarak aracılar tarafından verildiği görülmektedir.

2010 yılında resmi gazetede Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığında yayınlanan Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'nin 5. maddesine göre Türkiye İş Kurumu'ndan izin alınmadan aracılık yapmak yasaktır. Aracıların çalışan işçilerden değil işverenden ücreti alması gerekmektedir (Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği, 2010). Tüm bunlara karşın aracılardan işçilerden enformel şekilde kararlaştırılmış %10'luk bir pay aldığı sıklıkla görülmektedir (Gürbüz, 2017, s. 22; Kara, 2021, s. 36).

Ücretlendirme meselesinde mevsimlik tarım işçilerinin deneyimledikleri bir diğer sorun ücretlerin geç ödenmesidir. Fiyatının yükselmesini bekleyerek ürününü satmayan işveren bundan dolayı işçinin emeğinin karşılığını da geciktirmektedir. Bir diğer neden ise işçileri kendine bağlamak ve sonraki sene de aynı işçilerle çalışmak isteyen işverenler ücretin bir kısmını sonraki sene ödemeyi planlamaktadırlar (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 208).

2021 yılı TÜİK Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısına dair verilerine göre mevsimlik tarım işçilerinin önceki yıldaki günlük yevmiyeleri 106 TL'den %20,6 artarak 127 TL'ye yükselmiştir. Bu değişime cinsiyet bakış açısından bakıldığında erkek işçilerde 115 TL'den 138 TL'ye, kadınlarda 97 TL'den 117 TL'ye doğru bir değişim olmuştur. 2021 yılı içinde günlük ücret ödemesi erkek mevsimlik işçiler için en yüksek Ardahan (220 TL), en düşük Malatya ve Ankara (106 TL), kadın mevsimlik işçiler için en yüksek Giresun (163 TL), en

düşük Hatay’da (75 TL) olduğu belirtilmiştir. Sürekli tarım işçisi olarak çalışan işçilerde ise erkeklerde aylık ücret 3563 TL, kadınlarda 2863 TL olarak kayda alınmıştır (TÜİK, 2022). Ücretlendirme zamanı cinsiyet ayrımcılığının yapılması da sıkça görülen bir durumdur. ILO’nun 1951 yılında kabul ettiği 100 sayılı Eşit Ücret Sözleşmesinin 1. maddesinin “b” fıkrasında yer alan “Eşit değerde iş için kadın ve erkek işçiler için eşit ücret terimi, cinsiyete dayalı ayırım yapılmaksızın belirlenen ücret oranlarını ifade eder” cümlesi ile yasaklanmıştır (ILO, 1951).

Malatya ili üzerinde yapılan saha çalışmasında (Akbıyık, 2011, s. 145) saptanan verilere göre mevsimlik tarım işçisi kadınların %62’sinin günlük yevmiyelerini kendileri değil kocaları almakta, %17’sinin ise ücretin miktarı hakkında hiçbir bilgisi yoktur. Dünya Bankası’nın gezici mevsimlik kadın tarım işçilerinin çalışma koşullarını inceleyen saha çalışmasının (Çelik, Şimşek, Tar, & Duman , 2015, s. 23) bulgularına göre ise kadınların yaklaşık %94’ü ücretlerinin kocaları tarafından alındığını bildirmişler. Sadece kocası olmayan veya erkek aile büyüğü olmayan az sayıda kadın parasını kendisi almaktadır. Yevmiyesini somut olarak görmeyen bir kadın tarım işçisi kendisi hakkında aile havuzuna destek olan bir aile üyesi gibi düşünmekte, ücretin kim tarafından alındığını önemsememektedir. Bir diğer neden ailenin yoksulluğu deneyimlemesi, mevsimlik çalışılan tarım işinden gelen gelirin temel ihtiyaçlara dahi yetememesi ve kadınların bu durumun farkında olarak parayı kimin alacağı hususuna dikkat etmemesidir (Çelik, Şimşek, Tar, & Duman , 2015, s. 28). Bu sayede ücretli kadın emeği önemsiz gibi görülmektedir.

Mevsimlik tarım işçilerinin literatürde yer alan güncel sorunları sırasında **iş güvenliği sorunları ve sağlık meseleleri** de yer almaktadır. Göçmen mevsimlik tarım işçileri yoksulluk ve göç bunlarla bağlantılı olan sağlık ve güvenlik sorunları nedeniyle iş sağlığı ve mesleki tehlikeler açısından çifte risk grubu olan önemli bir nüfusu oluşturmaktadırlar. Yoksulluk ve yeterli yasal korumanın olmaması fakir ülkelere zengin ülkelere doğru göç eden mevsimlik işçilerin mesleki ve mesleki olmayan hastalıkları deneyimlemesini kolaylaştırır (ILO, 2011)

ILO'nun 2001 yılında kabul ettiği 184 sayılı Tarımda Güvenlik ve Sağlık Sözleşmesinin 17. maddesinde belirtildiği üzere geçici mevsimlik tarım işçileri için de tarımda sürekli çalışan işçilerle aynı güvenlik ve sağlık korumasını sağlamak gerekmektedir (ILO, 2001).

Literatüre bakıldığında 1990'lı yıllarda Amerika'da farklı bölgelerden ve etnik kökenlerden gelen göçmen tarım işçileri ile yapılan bir çalışmada da çocuk beslenme, göçmen kadınların emzirme pratikleri ve bu şartların yol açtığı sağlık sorunları irdelenmiştir (O'Malley, Brown, Tate, Hertzler, & Rojas, 1991). Bu çalışmanın sonuçları göstermiştir ki mevsimlik tarım işçilerinin sağlık sorunları ve sağlık hizmetlerine erişememesi çözüme kavuşturulması gereken sorunların başında yer almaktadır. 2000'li yıllarda göçmen mevsimlik tarım işçilerinin sağlık meseleleri (Hansen & Donohoe, 2003) üzerine yapılan bir başka çalışmada ise bu sorunların altında yatan nedenler analiz edilmiştir. Mevsimlik tarım işçilerinde sağlık sorunlarını pekiştiren ve hizmetlere erişimde engel oluşturan faktörlere dil ve kültürel engeller, yoksulluk, standardın altında yaşam biçimleri, göç ve mesleki tehlikeler gibi sorunlar da eşlik edebilmektedir (Hansen & Donohoe, 2003, s. 161). Bahsi geçen sorunlar 2010'lu yıllarda göçmen kadın tarım işçilerinin perinatal döneminin analizi üzerine yapılan bir çalışmada da güncelliğini koruyarak yer almıştır (Pilling, 2015). Bu fenomenolojik alan araştırmasının sonuçlarında sağlık hizmetlerine ulaşımındaki zorluklara göçmenlik durumu, iletişim sorunları, sigorta eksikliği gibi sebeplere ek olarak, zaman kısıtlılıkları, sağlık okuryazarlığı eksikliği, ulaşım, bakımın kalitesi gibi faktörler de ilave edilmiştir (Pilling, 2015, s. 37)

Tarım sektöründeki işçilerin çalışma süreci boyunca karşılaştıkları sorunları iki grup altında birleştirmek mümkün (Görücü & Akbıyık, 2010, s. 203):

- a) İş kazaları (iş sırasında makine ve teçhizatın kullanılması ile yaralanmalar)
- b) Meslek hastalıkları (solunum yolları tehlikeleri, dermatolojik tehlikeler, toksik ve neoplastik tehlikeler)

Bu kavramların tanımı 506 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Sigortalar Kanununun 11. maddesinin a. ve b. fıkrasında şöyle geçmektedir: “İş kazası, aşağıdaki hal ve durumlardan birinde meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedence veya ruhça arızaya uğratan olaydır” (11.a.); “Meslek hastalığı, sigortalının çalıştırıldığı için niteliğine göre

tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, sakatlık veya ruhi arıza halleridir” (11.b.) (506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 1964).

En son 2013 yılında TÜİK tarafından yürütülmüş İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri Araştırması raporunun sonuçlarına göre tarım alanı için sektörlere göre iş kazası geçirenlerin oranı %2, sektörlere göre işe bağlı sağlık sorunu yaşayanların oranı ise 2007 yılından %3.4’ten %2’e inmiştir (TÜİK, 2013).

Mevsimlik tarım işçilerinin iş güvenliğini araştıran anket çalışmasının bulgularına göre çalışanların yarısı aynı gün işlerine devam ettiğini belirtmişler (Özel, 2020, s. 53). Uzun süre işten uzak kalma durumu sadece çok ağır kırıklar zamanı yaşanmaktadır.

Çalışma ve yaşam koşullarının elverişsiz koşullarda olması durumu mevsimlik tarım işçilerinin sağlığını da kötü etkilemektedir. Temiz suya erişimdeki sıkıntılar, zehirli hayvan (akrep, yılan, sinek) saldırıları, insani temel ihtiyaçların karşılanması için banyo ve tuvalet tesislerinin eksikliği, buzdolabı olmadığından gıdanın gerekli koşullarda korunamaması, dengesiz ve yetersiz beslenme gibi durumların olması bulaşıcı hastalıkların gelişmesi riskini artırmaktadır.

Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Araştırma Merkezi tarım alanında çalışan işçilerin dış etkenlerle oluşan meslek hastalıklarını birkaç başlık altında toparlamaktadır (Gürler & Şimşek, 2015):

-Pestisitler/herbisitler tarımsal kimyasallar ve tarım ilaçları gibi kimyasal ajanların neden olduğu hastalıklar:

- a) Kanser
- b) Santral ve periferik sinir sistemi bozuklukları
- c) Üreme bozuklukları
- d) Endokrin sistem bozuklukları
- e) Bağışıklık sistemi üzerinde etkiler

-Fiziksel ajanların sebebiyet verdiği hastalıklar:

- a) Organik tozlar (Organik toz toksik sendromu görünümü %34)
- b) İnorganik tozlar
- c) Gürültü (işitme kaybı durumları %34)
- d) Titreşim (omurga deformasyonu)
- e) Termal(sıcak, soğuk) stres (konfüzyon, sersemleme, nöbet geçirme)

-Biyolojik ajanların oluşturduğu hastalıklar:

- a) Salmonella
- b) Bovin tüberküloz vb.

2012 yılında 11 Mayıs'ta Milliyet gazetesi Fransa'da yürürlüğe giren bir genelgeden bahsetmektedir. Habere göre tarım işçileri aşırı tarım ilaçlarına maruz kaldığı için (özellikle lasso tarım ilacı) nörolojik hastalıkların oluşumuna neden olmakta ve Parkinson hastalığını tarım işçileri için "mesleki hastalık" ilan etmekteydi (Milliyet, 2012).

Tarım işçileri pestisitler, herbisitler, solventler, yağlar ve tarım alanında kullanılan diğer kimyasallarla eş zamanlı cilt kanserine neden olabilen güneş ışığı ve ultraviyole radyasyona maruz kalmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçiliği durumu bu faktörler ve kanser hastalığı ile tam olarak ilişkilendirilmiş olmasa da bu sektörde çalışanlarda mide ve akciğer dahil çeşitli kanser türleri riskinin yüksek olduğu, kadınlarda meme, rahim ağzı kanseri, erkeklerde prostat ve testis kanseri, özellikle açık tenli işçilerde cilt kanseri, göçmen tarım işçisi ailelerin çocuklarında ise beyin tümörü ve lösemi oranları yüksek olarak değerlendirilmiştir

Toz ve gazlar, küflü ot, saman, tahıldaki antijenik ajanlar, pamuk tozu mevsimlik tarım işçilerinde astım, solunum yolu hastalıkları, hipersensitivite pnömonisine (çiftçi akciğeri), bisinozis gibi hastalıkların oluşmasına sebep olmaktadır. Uzun süre ayakta kalma, aynı davranışları saatlerce tekrarlama, eğilme, ağır kaldırma, taşıma gibi zor tarım faaliyetleri nedeniyle bel ağrısı, bel tutulması, bel fitiği, karpal tünel sendromu, tendinit ve diğer kas ve iskelet sistemi hastalıklar deneyimlenebilmektedir (Şimşek, 2012'den aktaran Kangal, 2015, s. 59). ABD göçmen kadın tarım işçilerinin perinatal bakımı üzerinde yapılan nitel bir araştırmaya (Pilling, 2015, s. 107) göre bütün gün dizlerinin üstünde durmak veya eğilmek zorunda kalarak çalışan kadınlarda ağır makineler, toprak ve ağır işlerde çalışması sebebiyle

kas-iskelet hastalıklarına neden olmasının yanı sıra uzun süre ayakta kalma ve ağırlık kaldırma erken doğum ve düşük riskini artırmaktadır.

İlgili konuda yapılan saha araştırmalarının bulgularına göre gezici mevsimlik tarım işçileri içinde 50 yaş üstü kesimin oranı düşüktür (Orhan, 2017, s. 63). Bunun nedenleri bu nüfus için tarımda olan ağır faaliyetlerin icrasının çok zor olması ve mevsimlik tarım işçileri arasında erken ölüm durumlarının sıklıkla yaşanmasıdır.

Ev içi beslenme alışkanlıkları ve gıda dağılımındaki eşitsizlikler tarım işçisi kadınlar için tipik zorluklardan biridir ve sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Tarımda çalışan ailelerle yapılan alan çalışmasının sonuçlarına esasen gıda paylaşımında açıkça erkek yanlılığı ortaya koyulurken işçi kadınlar arasında yüksek oranda anemi (kansızlık) ve diğer sağlık sorunlarına eğilim tespit edilmiştir (Samarasinghe, 1993, s. 335). Gezici mevsimlik tarım işçileri arasında yaygın olan anemi hastalığı yetersiz beslenme alışkanlıklarını yansıtmaktadır (ILO, 2011).

Zaten zorlayıcı olan koşullar kadın işçiler için daha da durumu kötüleştirmekte, özellikle gebe dönemi, doğum süreci ve doğumdan sonrası için hastaneye başvurulmamakta ve kendi imkânlarıyla halledilmeye çalışılmaktadır. ILO'nun 2001 yılında kabul ettiği 184 sayılı Tarımda Güvenlik ve Sağlık Sözleşmesinin 18. maddesinde belirtildiği üzere “Kadın tarım işçilerinin gebelik, emzirme ve üreme sağlığı ile ilgili özel ihtiyaçlarının dikkate alınmasına yönelik tedbirler alınması gerekmektedir” (ILO, 2001). Tarım işçisi kadınların pestisitlere maruz kalması sebebiyle olumsuz gebelikle sonuçlandığını ortaya koyan birçok akademik çalışmalara fenomenolojik desenle yürüttüğü doktora tezinde yer veren Pilling'in (2015, s. 36) kuramsal derlemesine dayanarak ifade edilebilir ki pestisit maruziyeti üreme yeteneğini azaltma, ölü doğum, spontan kürtaj veya ölü fetüs doğurma⁴, erken gebelik kaybı, düşük doğum ağırlığı⁵, yumurtalık bozuklukları, hormonal fonksiyonun bozulması, erken doğum, fetüsün gelişiminde gecikme, doğum kusurları gibi sağlık sorunlarına doğrudan neden olmakta veya ilişkilendirilmektedir.

---

⁴Spontan kürtaj terimi ile tıpta bilinen, düşük adıyla halk dilinde bilinen, gebeliğin yirminci haftasından önce gebeliğin doğal olarak kaybıdır.

⁵Düşük doğum ağırlığı kavramı ile 2.500 gramın altında doğmuş bebeklerin durumunu betimlemek için kullanılır. Normal zamanında doğmuş bebek 2.500-4.000 gram aralığındadır.

Sonuç olarak sadece kadınların değil tüm mevsimlik tarım işçilerinin sağlık eğitimi, üreme sağlığı, aile planlaması, anne-çocuk konusu, erken tanı ve tedavi konularında bilgi eksikliği yüksek düzeydedir.

Mevsimlik tarım işçilerinin **sosyal güvenlik** hakkına sahip olup olmama durumu konuyla ilgili alanyazında sıklıkla tartışılan sorunlar içindedir. Sosyal güvenlik hakkı temel insan haklarından biri olup 1948 yılında BM tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 22. maddesi “Herkesin toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu” ilkesi şeklinde yer almıştır. Tarım işçilerine uluslararası düzeyde böyle bir hakkın verilmesi ise birçok düzenlemelerin temeli olan 2001 yılında ILO tarafından onaylanan ama Türkiye ve Azerbaycan tarafından henüz kabul edilmeyen (ILO, 2022) 184 sayılı “Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Sözleşmesi” ile hayata geçirilmiştir. 21. maddesine esasen tarım işçileri iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı koruma kapsamına alınmalı, mesleki risk ve kazalara karşı sigorta veya sosyal güvenlik rejimine dahil edilmelidir (ILO, 2001).

Türkiye’de tarım alanında sigorta durumunu yapılan çalışmalarda reform niteliğinde görülen 5510 sayılı Kanun öncesi ve 5510 sayılı Kanun sonrası şeklinde ikiye ayırmışlar. 1964 yılında kabul edilen 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu kamu sektöründeki tarım/orman işçilerini kapsamına alsa da özel sektöre ait tarım/orman işlerinde süresiz olarak çalışan işçileri gibi büyük bir kesimi içeriğine almamıştır (Demir, 2015, s. 186; Akalın, 2018, s. 7).

2011 yılında 5511 sayılı kanuna ilave edilen “Ek-5”(4.maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında) maddesi ile “Tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanların sigortalılığı” başlığı ile sigorta ile temin edilen geçici tarım işçileri % 20’si fizyolojik (malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları), % 12,5’i genel sağlık sigortası ve % 2’si mesleki (iş kazası, meslek hastalıkları) sigorta primi olmak üzere toplamda %34,5 şeklinde prim ödemektedirler (Akbiyık, 2011, s. 140; Demir, 2015, s. 187). Bir yıl içerisinde 180 gün prim ödemesi talep edilmektedir (Görücü & Akbiyık, 2010, s. 205). SGK’a gelir testi yaptıran, aile içindeki geliri kişi başına düşen aylık tutarı asgari ücretin üçte birinden az olan tarım işçilerinin genel sağlık sigortası primi devlet tarafından sağlanmaktadır (Demir, 2015, s. 187).

Süresiz çalışan sigortalılar aynı şekilde mevsimlik tarım işçileri geçici iş göremezlik ödeneği almaktan yani hastalık ve analık sigortasından mahrumdurlar. Şöyle ki sigortalı hastanede tedavi olabilse de iş göremezlik raporu alan işçi veya hamile sigortalı kadın doğum öncesi sekiz hafta, doğum sonrası sekiz hafta raporlu olmasına rağmen hastalık ve analık primi ödemediği için geçici iş göremezlik ödeneği ve emzirme ödeneğini elde edememektedirler. Ayrıca süresiz çalışan işçi tescil tarihinden “on gün sonra” değil de daha kısa süre sonra iş kazası geçirirse kendisi iş göremezlik geliri, ölümü halinde ise hak sahiplerine gelir ve cenaze ödeneği hakkı tanınmamaktadır (Demir, 2015, s. 188).

Gerek 5511 sayılı Kanunun Ek-5. maddesinde gereksede sosyal güvenlikle ilgili diğer yasalarda mevsimlik tarım işçilerinin sigortalılığı “isteklerine” bırakılmıştır. Türkiye örneğinde ortalama altı ay çalışan ve geriye kalan altı ayı bu kazançla geçinmeye çalışan mevsimlik tarım işçisi çalışmadıkları ay için isteğe bağlı sigorta yapabilme hakkını kullanmamayı tercih etmektedir. İzmir örneği üzerinden mevsimlik tarım işçilerinin iş güvenliğini araştıran bir saha çalışmasının (Özel, 2020, s. 50) bulgularına göre çalışanların %75.2’si sigortasız olarak çalışmaktadırlar.

Sürekli bir işi olmayan mevsimlik tarım işçileri yazın çalışıp topladıkları parayla yılın diğer aylarında geçinir ve çoğunlukla sosyal güvenceden yoksundurlar. Sosyal güvencesiz işçi ileride yüzleşeceği yaşamsal, yoksulluk ve yoksunluk risklerine karşı savunmasız kılmakta, emeklilik hakkı elinden alınmaktadır.

Yukarıda tartışılan hususları temel alarak söylenilebilir ki mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam şartları, sağlık, eğitim ve sigortalılık durumları olumsuz konumdadır. Onları korumayı amaçlayan yasalar ve düzenlemelerin işlevselliği de sorgulanması gereken noktadır. Tüm bu güçlükler ve deneyimlenen problemler toplumsal cinsiyet rolleri paylaşımı ve ataerkil toplumsal düzen normları sebebiyle kadınlar için erkeklere kıyasla daha dezavantajlı koşullar oluşturmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel yöntemle toplanan ampirik verilere dayanan betimsel ve kesitsel bir çalışmadır. Bu çalışma amacına göre betimsel bir araştırma olup çalışmada mevsimlik tarım işçiliğinde yer alan kadınların çalışma ilişkileri ve koşulları, ücretli işten elde ettikleri geliri nasıl kullandıkları, sosyo-ekonomik statüleri, sigorta, sağlık ve eğitim durumları ve de aile içi konumları ve rolleri incelenerek betimlenecektir.

Bu çalışmanın tarım işçiliğinde çalışan mevsimlik kadın işçilerin karşılaştığı sorunları ortaya koymak amaçlı olmasından dolayı nitel yöntemle hayata geçirilecek bir araştırma olarak planlanmıştır. İnceleme alanında kullanılan nitel yöntem deseninin durum çalışması ile bağdaştığı ifade edilebilir. Belirli bir yer ve zaman parametreleri ile sınırlandırılmış, kendine özgü özellikleri olan durumun, konunun derinlemesine ve detaylı betimlenmesi için durum çalışması deseni kullanılmaktadır (Gerring, 2007, s. 20). Bu araştırma deseninde amaç grubu veya konuyu derinlemesine inceleyebilmek, anlayabilmek, betimleyebilmek, grubun bu yolda etkilenmesinde payı olan bütün faktörleri saptayabilmektir (Kaptan, 1998, s. 67). Burada temel analiz birimi durumdur (Yin, 2017, s. 6). Bir diğer deyişle bu desen bir toplumsal birimi (birey, aile, grup, bir ilişki veya olgular sistemi, kültür) bir bütün olarak bütünlüğü içinde ele almaktadır (Sencer & Sencer, 1978, s. 248). Birim olarak incelemek somut bir bağlam ve bağlantılı özellikler bütünlüğü içinde tüm detayları derinliğine inerek dinamik oluşumundan soyutlamadan analiz etmektir (Sencer & Sencer, 1978, s. 249). Birimin doğal sınırları olmadığından bu kavramsal kuruluş araştırma probleminin içerdiği verilerle sınırlandırılır (Sencer & Sencer, 1978, s. 250).

Yürütme amacına göre bu çalışma araçsal durum çalışması olup temel amacı belirli bir konuyu, sorunu, problemi en iyi şekilde anlamak ve ortaya koymaktır (Creswell, 2013, s. 98). Tekli durum çalışması (deseni) şeklinde yürütülecek bu çalışmada tek birimin bütüncül analizinin (Yin, 2017, s. 8) yapılması amaçlanmaktadır. Durum çalışmalarında durumu derinden betimlemek adına çoklu veri kaynaklarını (gözlem, görüşme, vb.) kullanmak gerekmektedir. (Creswell, 2013, s. 176; Yin, 2017, s. 10)

Bu sebeple araştırma teknikleri olarak araştırma sorularına daha zengin, kapsamlı ve detaylı verileri almak hedefli yarı yapılandırılmış görüşme soru formunun kullanıldığı derinlemesine görüşme, araştırma alanı ve toplum üyeleri davranışlarını gözlemleyebilecek doğrudan seyirci gözlem (Yin, 2017, s. 12) gibi veri toplama araçları kullanılmıştır.

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştığı sorunları daha iyi anlayabilmek, derinlemesine ve ayrıntılı veriler elde etmek için araştırmacı tarafından görme ve işitmeye dayanarak sosyolojik gözlem yapılmıştır. Araştırmacı, gözlemci olarak katılımcı (yani araştırmacının rolü bilinmektedir) (Creswell J. W., 2014, s. 191) gibi saha çalışmasında yer almıştır.

Gözlemin yapıldığı yer, ortamda bulunan kişiler, ortamın fiziksel özellikleri, sergilenen davranış ve etkinliklerin tipi gibi gözlenen olgular araştırmacının düşünme süzgecinden geçirilmeden ayrıntılı ve tanımlayıcı notlarla gerçekleştirilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 181-182)'e göre araştırmacı kayıt cihazı gibi sadece gördüklerini ve duyduklarını not almaktan ziyade gözlediklerini temel alarak bazı çıkarım veya yorumlar da yapabilir, kendi tepkileri ve düşüncelerini de ekleyebilir. Özellikle nitel araştırmalarda araştırmacının süreçte etkin yer alması hususunda çok önemli olan bu durumda araştırmacı hangisinin kendi yorumları hangisinin tanımlayıcı notlar olduğunun farkında olmalı ve bulguların bu veri türlerinin hangisinden geldiğini vurgulamalıdır.

Araştırmanın birincil veri kaynaklarını Astara İlinin farklı köylerinde kartopu örnekleme tekniği ile belirlenmiş ve maksimum çeşitlilik tekniği ile saptanmış 15 mevsimlik kadın tarım işçisi ile derinlemesine görüşmeler aracılığıyla elde edilmiş veriler oluşturmaktadır. İkincil veri kaynaklarını ise Azerbaycan Sosyal Araştırmalar Merkezi'nden alınan istatistiksel veriler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, Azerbaycan İstatistik Kurumu gibi kurumlardan elde edilen zaman serisi verileri ve konuyla ilgili yapılmış ulusal raporlar ve uluslararası çalışmalardan elde edilen veriler oluşturmaktadır.

3.2. Katılımcıların Belirlenmesi

Bu araştırma kapsamında Astara ilinin köylerinde yaşayan, komşu köylere ve illere giden mevsimlik ve mahalli kadın tarım işçilerinin Emek ve Nüfusun Sosyal Güvenlik Bakanlığı'dan, yerel yürütme organlarından, belediyelerden alınan en son verilerden

hareketle belirlenmiş örnekleme farklılıkları ortaya koymak için maksimum çeşitlilik ve ortak işyerleri ve bu alanda çalışanların birbirini tanıyabileceği sebebiyle kartopu/zincir örnekleme tekniği kullanılmıştır. Creswell'e göre de durum çalışmalarında durumu farklı perspektiflerden tasvir edebilmek için maksimum çeşitlilik stratejisi kullanmak gerekir (Creswell , 2013, s. 156). Aynı zamanda bir araştırma içinde birden fazla örnekleme stratejisi kullanılabilir (Creswell, 2013, s. 156). Bu doğrultuda 15-20 kadın ile görüşülmesi planlanmış ve kavramsal doyuma noktasına ulaşılan kadar görüşmeler devam etmiştir. Araştırmada nitel araştırma geleneği içinde ortaya çıkmış, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında faydalı olan Amaçlı Örnekleme Stratejilerinden maksimum çeşitlilik ve kartopu/zincir örnekleme teknikleri uygundur (Patton, 2015, s. 264). Çalışmanın belirlenmiş problemlerine uygun bireylerin çeşitliliğini en yüksek derecede yansıtmakta maksat genelleme yapmaktan kaçınmak ve bilgilendirici, benzersiz örnek durumlar arasında herhangi ortak, paylaşılan olguların var olup olmadığını ortaya çıkarmak, çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ele alabilmektir (Patton, 2015, s. 283; Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 119-120). Örnekleme saptamak için maksimum çeşitlilik, katılımcılara ulaşmak için kartopu/zincir örneklem oluşturma araçları kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler kadınların yaşadığı köylerde veya çalıştığı tarla alanında yüz yüze uygulanmış ve onların sosyal ilişkileri ve çalışma hayatları betimlenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırmanın önemli özelliklerinden biri olan katılımcıların yaşadığı fiziksel ve doğal ortamda olma özelliği araştırmacıya yüz yüze etkileşim ve detaylı veriler elde etme imkanı sunmuştur (Creswell, 2014, s. 185). Dolayısıyla araştırma problem ve alt problemleri sözel verilere dayalı yorumlar üzerinden cevaplanmıştır.

3.3. Veri Toplama

Bu araştırma Astara ilindeki farklı köylerdeki katılımcılar ile yürütülen yüz yüze görüşmelerden elde edilen yanıtlar doğrultusunda veri olarak değerlendirilmiştir. Görüşmeler araştırmacının kendisi tarafından görüşmecilerin yaşadığı köylerde ve çalıştığı tarım alanlarında yapılmıştır. Diğer nitel araştırmalarda olduğu gibi temel veri toplama aracı araştırmacının kendisi olmuştur (Creswell, 2014, s. 185).

Astara ilinde 15 mevsimlik tarım işçisi kadınla mevsimlik tarım işçiliği deneyimleri ve yaşamları üzerindeki ekonomik ve sosyal etkilerini, toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlamak ve incelemek amacıyla yarı yapılandırılmış soru formu kapsamında derinlemesine görüşmeler uygulanmıştır. Soru formunda kadınların genel sosyo-demografik özellikleri, çalışma koşulları, yaşam faaliyetleri, ev hayatı ve görev paylaşımı, kararlara katılım, eğitim durumu, toplumsal konumu ve beklentilerine yönelik sorular yer almıştır⁶.

Veri toplama sürecinde Creswell'in (2014, s. 189) ifade ettiği gibi doyunluğa ulaşılan ve toplanan yeni veriler yeni bakış ve özellikler katmama düzeyine kadar devam etmiştir. Araştırmacı mülakatlar süresince toplanan verilerde bir yenilik ve farklı bir yaklaşım saptamayana kadar görüşmeleri devam ettirmiş, 15 katılımcı ile görüşmeler yaparak araştırmanın veri toplama sürecini tamamlamıştır.

3.3.1. Araştırmanın uygulanması ve veri toplamada yaşanan zorluklar

Görüşmeler çoğunlukla çay tarlalarında gerçekleşmiştir. Bir katılımcı eve davet edilmiş, mülakat yüz yüze ev ortamında yapılmıştır. Diğer 13 görüşme çalışma alanında yani 10 farklı çay tarlasında işçilerin çalışması sırasında yapılmıştır. Görüşmecilere genelde diğer görüşmecilerin referansları ile ulaşılmıştır. Araştırmanın önceden belirlenmiş yöntem planına uygun şekilde katılımcılara ulaşmakta kartopu örneklem seçimi kullanılsa da çeşitliliği en yüksek derecede sağlamak, farklı durumların kesiştiği yerde bulunan ortak noktaları ortaya koymak ve çeşitliliğe göre sorunsal farklı boyutlardan incelemek amacıyla maksimum çeşitlilik yöntemiyle görüşmeciler seçilmeye çalışılmıştır. Medeni durumu, yaşı, aile içindeki konumu, eğitim durumu, çocuk sayısı, yaşadığı köy ve çalışma alanından uzaklığı, mevsimlik tarımsal işçi gibi çalışma süresi, farklı tarım alanlarında (çilek, çay, patates, pamuk, soğan, mandalina) mevsimlik işçi gibi çalışma deneyiminin olması, tarımsal üretimin farklı safhalarında yer alması, çalıştığı işletmenin boyutu (küçük aile çiftliği veya büyük işletmeler), çocuk(lar)la birlikte çalışması gibi açılardan mümkün olduğunca çeşitli katılımcı grubu oluşturulmaya gayret gösterilmiştir. Görüşmecileri belirlerken özellikle yanında kız çocukları ile çalışan işçi kadınlarla mülakat yapılması için çaba gösterilmiş bu sayede üç kadın (bir katılımcı yanında bir kız çocuğu ile, bir katılımcı yanında iki kız çocuğu

---

⁶ Soru formu EK-1'de

ve annesi ile, bir katılımcı annesi ve kızı ile, bir katılımcı annesi ve erkek çocuğu ile) mülakata ikna edilmiş ve mülakat sırasında annelerin ve kız çocuklarının bazı durumlardaki eklemeleri de dikkate alınmıştır. Doğuştan bacağına sorunu olan ve engelli maaşı alan bir kadın çalışanla (katılımcı 7) da görüşme gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sahasında çalışan kadın işçi popülasyonundan 30'a yakın kadın işçi mülakata katılmayı reddetmiş bazı durumlarda tanıdığı diğer kadın görüşmecinin referansını da kabul etmemiştir. Referans vermeden ikna etmek zor olsa da üç görüşmeci ile mülakatlar sadece araştırma hakkında bilgi verip izin almakla mümkün olmuştur. Sonuncu görüşmeci ile önceden kayınvalidesi ile telefonla konuşularak izin alınmış, görüşme günü ve saati belirlenmiş, evi ziyaret edilmiş ve bu sırada mülakat yapılmıştır.

Mülakatlar mümkün olduğunca uzun tutulmaya ve akabinde daha detaylı veriler elde edilmeye çalışılmış, görüşmeci mülakatı bitirmek istediğinde de mümkün olduğunca durum idare edilmeye çalışılmıştır. En kısası 40 dakika olmak üzere en uzun mülakat 80 dakika sürmüştür.

Araştırmacı Astara ilinde saha çalışmasına başlamadan önce işe birçok tanıdığı devreye sokmakla ve köy belediyeleri ile görüşme yaparak ne zaman hangi çay tarlasında kadınlar çalışılacağını tespit etmekle başlamıştır. Araştırmacı bir gün önceden araştırma sahasının yer aldığı tarlalara giderek ulaşımı ve izleyeceği yolu belirlemiştir. Araştırma sahasındaki ilk günde güneş doğmadan önce sahada iş saatleri başlayan katılımcılarla iletişime girişmiş, kendini tanıtmaya koyulmuş ve çalışmanın amaçlarını anlatmaya başlamıştır. İlk araştırma sahası olan ilk çay tarlasında işçiler mülakat yapmak isteğine sıcak bakmamış ve görüşme yapmak istemediklerini belirtmişler. Araştırmacı, işçilerin sordukları araştırmacının anne ve babasının, büyük dedesinin isimleri, uzak akrabaları, köyün ismi ve köyle ilgili soruları cevaplayarak kadınları görüşme yapmaya ikna etmeye çalışmıştır. Çay tarlasındaki kadınlar sahadaki araştırmacıyı fark ettiklerinden tarlanın bir başından diğer başına yüksek sesle yabancı kişinin kimliği ile ilgili sorular sormaya, niye geldiğini araştırmaya çalışmışlar. Yanıtlar genellikle Talışça “yerli kız, bizden, (araştırmacının köyünün ismi) köyünden” gibi ve benzeri şeyler olmuştur.

Sonra işçiler araştırmacıya tarlaya yeni gelen kadınla (tarlanın sahibinin yakın bir akrabası ve aynı zamanda işçileri denetleyen şahıs) konuşması gerektiğini bildirmişler. Kadın onay verdikten sonra kadınları ikna etmek biraz daha kolaylaşmıştır. Katılımcı 2 ile mülakat zamanı bahsi geçen kadın bazen görüşmenin yapıldığı alana gelerek dinleme yapmış ve müdahale yapmaya çalışmıştır. Öğlen arası ile ilgili mülakat sorusu zamanı görüşmeciden önce yanıt vererek “çok güzel, çok iyi, hepsi çok yerinde” demiştir. Bunun devamında Katılımcı 2 çekingenlikle “evet, şartlarımız iyi” diye soruyu cevaplamış, görüşmenin o kadın olmayan kısımlarında başka soruları cevaplarken “güneşin altında öğlen yapıyoruz, evden getirdiğimiz peynir, ekmek, domates, patates gibi hafif şeyler yiyoruz, bunlar nasıl iyi olabilir ki?” diye vurgulamıştır.

Görüşmeye başlamadan önce araştırmacı ilk kendini, araştırmanın amacını anlatmış, görüşme yapmak için izin istemiştir. Katılımcılardan çoğu zaman “bunun bize ne gibi faydası olacak, bizim için hangi gelişme olacak”, “Ben söyleyeyim hiçbir faydası olmayacak, kızın kendine faydası olacak da...”, “Sen şimdi bunları Türkiye’ye mi götüreceksin?” gibi yanıtlar gelmiş, “yok benim sabrım yok.”, “hiç uğraşamam” şeklinde tepkiler alınmıştır. Çalışma sahasındaki en ilginç olaylardan biri tarlaya anneleri ile birlikte gelmiş birkaç küçük kız çocuğunun annelerine görüşmede yer almaları için ısrar etmeleri olmuştur. Hatta bir görüşmeci ile mülakata ikna etmek bu sayede olmuştur. Kendisi de çalışan kız çocuğu araştırmacıdan “benim annem de sizinle mülakat yapabilir mi, öğleden sonra burada olur musunuz” şeklinde yaklaşarak annesi ile görüşme yapmasını rica etmiştir.

Mülakatlar sırasında çevredeki çalışanlardan gelen sorular ve yorumlar görüşmelerin sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Sürekli şekilde araştırmacıya kendisi, eğitimiyle ilgili sorular sorulmuş, aile ve akrabaları, araştırmacı köyü hakkında sorguya çekilmiştir. Köydeki tanıdık veya bilinen insanların isimleri zikredilerek araştırmacının doğru söyleyip söylemediği teyit edilmiştir. Araştırmacı süreç boyunca “Senin annen baban nasıl izin verdi kız başına Türkiye’ye okumaya gittin ki” şeklinde birkaç kere bu ve benzeri yorumlarla karşı karşıya kalmıştır.

Saha çalışması süresince anlamların peşinde olan araştırmacı katılımcıların görüşme sırasında davranış, jest ve mimiklerine, kullandığı betimlemelere ve ifade biçimlerine,

sıklıkla kullandığı ifadelere dikkat ederek açıklayıcı notlar tutmak ve araştırma sahasının portresini çizen betimsel notlarla gözlemini yapmaya çaba göstermiştir.

3.4. Veri Analizi

Veri analizi süreci aslında araştırma boyunca var olan sürekli bir aşamadır (Creswell J. W., 2014, s. 212). Bu çalışmada katılımcılarla yapılan derinine görüşmelerden elde edilen veriler deşifre edilerek düzenlenmiş, metinlerin başlangıç olarak tamamının okunmasının ardından veriler kodlanmış, kodlardan dört başlık altında betimsel analiz oluşturulduktan sonra tablo, şekil ve grafikler de dahil olmakla sözel ve görsel biçimde bulgular ifade edilmiş ve toplumsal cinsiyet yaklaşımı ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Sosyolojik gözlem aracılığıyla toplanan bilgiler de araştırmanın amaçlarına hizmet edecek şekilde ve diğer verilerin analizine yardımcı olacak şekilde incelenmiştir. Bahsi geçen yorumlama sürecinde katılımcılardan elde edilen verilerin teorik düzlemde kavramlarla ifade edilmesi için çaba gösterilerek bulgular teori ile karşılaştırılmış ve literatürdeki önceki çalışmalarla benzerlik ve farklılıkların olup olmadığı ortaya koyulmuştur. Alanyazına katkısı olacak yeni özgün sonuçlar da belirlenmeye çalışılmıştır.

Nitel veri analizi zamanı araştırmacının özelden genele doğru (tümevarım) gitmeleri tavsiye edilmektedir (Creswell, 2014, s. 196). Yani maksat parçaların incelenmesi ve bu inceleme gereğince bütünün betimlenmesidir.

Bir nitel çalışmada elde edilmiş veriler zengin ve yoğun olduğu için veri analizi sürecinde bu verilerin hepsinin kullanılması beklenilmez ve Creswell J. W. (2014, s. 195), araştırmacının bu verileri bir “ayıklama” sürecine tabii tutmasını önermektedir. Bu araştırmada da katılımcılardan elde edilen verilerin dört ana başlık altında betimsel analizi yapılmıştır.

Nitel verilere dayanan çalışmalarda betimleme ve açıklamalar çoğu zaman sayısal ve istatistiksel değil nitel ve yazı dili ile ifade edilse de bu durum sayısal veriler kullanılamaz demek değildir (Kaptan, 1998, s. 67). Bu sayede zaman zaman bulguların betimlenmesi sürecinde sayılara da başvurulmuş, durumu daha derinden ve kapsamlı ifade etmek için istatistik veriler kullanılmıştır.

Durum alışması araştırması sistematik veri toplamayı sağlar, analiz sürecinde ise bulgular analitik (istatistik değil) genelleme sayesinde diğer durumlara genellenebilir (Yin, 2017, s. 18).

Araştırmada güven duyulabilirliğini sağlamak yolunda inandırıcılığı temin etmede ve i geçerlilikte Creswell J. W.'in (2014, s. 202) de önerdiği aşağıdaki temel stratejiler kullanılmaktadır:

1. Verilerin çgenlenmesi- temaların tutarlılığını temin etmek için verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesini sağlamaktır. Yani veriler derinlemesine mülakat ve gözlem olmakla çoklu kaynaklar üzerinden bir araya getirilecektir.
2. Araştırma yerindeki uzun süreli ve tekrarlanan gözlemler- alanda uzun zaman geçirmek ve durumun ve ortamın düzenli ve tekrar gözlemleri, iki aylık bir süre zarfında katılımcıların ortamında yer almakla onlara ait daha fazla deneyime sahip olma şansını içinde barındırmaktadır.
3. Derinlemesine betimleme ve zenginliğin kullanılması- ortamın ve durumun detaylı betimlenmesi ve temaların birçok perspektiften incelenmesi sayesinde ortam tüm yalınlığı ile okuyucuya aktarılmaktadır.
4. Akran değerlendirmesi- Sosyoloji Bölümünde doktora yapan bir ğrenci ve yüksek lisans yapan bir ğrenci akran incelemesinde yer almaktadır.

Araştırmanın güvenirliğini temin etmek için araştırmanın uygulanmasındaki tüm aşamalarda izlenen yol adım adım ifade edilmiş, karşılaşılan problemler ve onların zmlenmeleri detaylı şekilde yazılmış ve sürecin ayak izleri açık bir biçimde yansıtılmıştır. Araştırmanın doğrulanabilirliğini sağlamak için ise bulguların yorumlanması ve analizi görüşmecilerin kendi anlatılarıyla desteklenmiş, ulaşılan sonuçların görüşmecilerden elde edilen verilere dayandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

4.BULGULAR VE YORUM

4.1. Görüşülen Kadınlara ilişkin Sosyo-demografik Özellikler

Araştırma sonucunda yapılan görüşmelerde sorulan sorularla ilgili yanıtlar değerlendirilmiş ve görüşmelere katılan 15 kadının sosyo-demografik özellikleri betimlenmiştir.

Mevsimlik kadın tarım işçilerinin sosyo-demografik özelliklerine ait bulgular yaş, medeni durum, evlilik yaşı, evlilik şekli, eğitim durumu, eşlerinin eğitim durumu ve çalışma alanı, ailedeki kardeş sayısı, büyüdüğü aile ve çocuk sayısı bağlamında ele alınmıştır.

Tablo 4.1. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri

Kişi	Yaş	Medeni durum	Evlilik yaşı	Evlilik şekli	Eşle akrabalık durumu	Doğduğu yer	İkamet ettiği yer	Eğitim durumu
K1	45	Evli	21	Görücü	Akraba	Maşkhan köyü	Ojakeran köyü	Lise (11.sınıf)
K2	Bildirmek istemiyor	Bekar				Burzubend köyü	Burzubend köyü	Ortaokul (8.sınıf)
K3	42	Evli	24	Severek	Akraba	Burzubend köyü	Selive köyü	Ortaokul (9.sınıf)
K4	65	Boşanmış	46	Görücü	Akraba	Ojakeran köyü	Ojakeran köyü	Ön lisans
K5	62	Dul	23	Görücü	Akraba	Ojakeran köyü	Ojakeran köyü	Lise (10.sınıf)
K6	35	Evli	16	Görücü	Akraba değil	Degadi köyü	Noyabud köyü	Ortaokul (9.sınıf)
K7	41	Evli	30	Severek	Akraba	Degadi köyü	Burzubend köyü	Ortaokul (9.sınıf)
K8	51	Evli	19	Kaçmak	Akraba değil	Kijebe kasabası	Kijebe kasabası	Lise (10.sınıf)
K9	62	Dul	39	Görücü	Akraba değil	Kijebe kasabası	Kijebe kasabası	Ön lisans
K10	34	Evli	18	Görücü	Akraba	Tülegüvan	Aşağımahalle	Lise (11.sınıf)
K11	59	Evli	22	Görücü	Akraba değil	Kazakistan	Aşağımahalle	Ön lisans
K12	56	Evli	21	Görücü	Akraba değil	Kijebe kasabası	Ojakeran köyü	Lise (10.sınıf)
K13	30	Evli	16	Görücü	Akraba	Ojakeran köyü	Kijebe kasabası	Ortaokul (9.sınıf)
K14	54	Evli	20	Görücü	Akraba değil	Ojakeran köyü	Aşağımahalle	Lise (10.sınıf)
K15	47	Evli	26	Görücü	Akraba	Şiyekeran köyü	Maşkhan köyü	Lise (11.sınıf)

Toplumun çalışma kapasitesini ortaya koyması açısından toplumun değerlendirilmesinde yaş ögesi mühim bir husustur. Toplumun riskli gruplarından birini oluşturan mevsimlik tarım işçileri için de yaş ölçütü büyük önem taşımaktadır.

Görüşmeye katılan katılımcıların yaş ortalamasına bakıldığı zaman büyük çoğunluğu 40 yaşın üstündedir. En genç katılımcı 30 yaşında olmak üzere en yaşlı katılımcı 65 yaşındadır. Genel olarak çalışan işçilerin yaş ortalaması 48.86'dır. Araştırma kapsamına alınan katılımcılardan üçü yanında 11-15 yaş aralığında olan kız çocukları ile birlikte çalışmaktadırlar. Ayrıca çay hasadında çalışan mevsimlik tarım işçisi kadınlardan bazılarının çocuklarını da yanında getirmesi durumu alanda geçirilen süre boyunca gözlemlenmiştir. ILO'nun kabul ettiği çalışma yaşı ve Azerbaycan'da İş Yasası 42. madde gereğince izin verilen çalışma yaşı izni 15 yaş olsa da bunun böyle olmadığı görülmektedir. Görüşmelerden birinde katılımcı, çocuklarının yaşı ile ilgili konuda yanında çalışan kızına işaret ederek kaç yaşından itibaren çalışmaya başlamasından bahseder:

"15 yaşında, şu an komşu Şivi köyündeki okulda 8.sınıfta, ama daha 4.sınıfa giderken benle çay toplamaya gelirdi (kızına dönerek "annen sana kurban olsun" der)"(K3).

Kadınların medeni durumu incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun evli kadınlardan oluştuğu görülmektedir.

Katılımcıların evlilik yaş ortalaması 24'tür. Görüşmede yer alan katılımcıların evlilik yaşlarına baktığımızda çoğunluğunun evlilik yaşının oldukça genç sayılabilecek 24 yaş ve altında olduğu, iki katılımcının ise evlilik yaşının 16 gibi çocuk yaşta olduğu görülmektedir. Katılımcılar arasında en yaygın evlilik biçiminin görücü usulü evlilik olduğu bilhassa dikkat çekicidir. Nitekim katılımcıların büyük çoğunluğunun geleneksel ataerki toplumlarda görülen ve eşleşmenin üçüncü şahıslar veya aile büyükleri tarafından yapıldığı görücü usulü ile evlendikleri görülmektedir. Bu durum kadınların evlilik gibi hayati öneme sahip kararlarda kendilerinin değil aile büyüklerinin söz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşmeciler arasında 16 yaş gibi oldukça erken yaşta evlendiği tespit edilen iki katılımcı da görücü usulü ile evlenmiştir. Evlilik ilk başta sadece imam nikâhı ile ilerlemiş, reşit olunca da resmi nikâh yapılmıştır. Çünkü Azerbaycan Cumhuriyeti Aile Yasasının 10. maddesi gereğince evlilik yaşı 18'dir. Evlilik yaşları ile ilgili soruda katılımcıların birinin cevabı dikkat çekicidir:

“Büyükler verdi, annemin ekmek yiyeni çoktu, evden bir boğaz eksiltti, 5 kızdık biz evde, hayatımda hiç görmediğim adama verdiler” (K6).

Ataerkil toplumlarda kız evlatlarının aileye yük olarak görüldüğü, bilhassa kendilerinin tabiri ile söylenirse “evlenme çağına” geldiği zaman mümkün olduğunca erken evlendirilerek anne-babanın bu yükten kurtulmaya çalışması durumu katılımcının cevabında kendini göstermiştir.

Eşi ile akrabalık durumunu içeren sorulara gelen yanıtlar içinde akraba ile evlilik durumu sıklıkla görülmekle birlikte iş arkadaşı ile evlendiğini belirten kadınların evlilik şeklinin görücü usulü ile olması dikkat çekici husustur:

“Lenin ismini taşıyan sovkhozda defne yaprağı işinde çalışıyordu önce ailesi ile, ben uzak köyden orda çalışmaya geldim, annesi babası görmüş beni beyenmiş, öyle evlendik” (K14).

Görüşmede yer alan tüm evli, boşanmış ve dul kadınlar resmi nikâha sahip olduğunu belirtmiştir.

4.1.1. Katılımcıların hanehalkı verileri

Aile üyelerinin beslenme ve bakım emeği genelde evin kadın üyeleri tarafından sağlanmaktadır. Kırsal kesimde bu tip sorumluluklar daha belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Kırsal alanlarda kadının hane içi ve hane dışındaki farklı tarımsal faaliyetlerde yer alması durumu da hesaba katılırsa ailedeki kişi sayısının kadının iş gücü yüküne ne gibi bir etki yaratacağı bellidir.

Araştırmaya katılanların belirli bir kısmı 1-3 kişilik çekirdek aile tipine, büyük çoğunluğu 4-6 kişilik geniş sayılacak aile tipine sahiptir. Katılımcılar içinde 6 kişinin üstünde oldukça büyük aile tipine sahip katılımcılar olduğu da görülmektedir (Tablo 4.2). Katılımcı kadınların dahil olduğu hanehalkı en az 2 kişi, en fazla 9 kişidir. Katılımcıların hanelerinde yaşayan kuşak sayısı ağırlıklı olarak 3 kuşaktır.

Görüşmeler sırasında evdeki kuşak sayısı ve hanehalkı ile ilgili soruda, eş ve çocukların dışında yaşayanların yakınlık derecesi sorulduğunda kayınpeder ve kayınvalide yanıtları alınmıştır. Hane içinde erkeğin anne ve babasının aile ile birlikte ikamet etmesi ve onların bakımının evin gelininin sorumluluğunda olması durumu ataerkil düzenin var olduğu Azerbaycan toplumu için tipik özelliklerdendir.

Tablo 4.2. Katılımcıların hanehalkı verileri

Kişi	Evdeki statüsü	Kuşak sayısı/hanedeki kişi sayısı	Katılımcıların çocuk sayısı	Çocuklarının yaşları	Çocuklarının eğitim düzeyi	Çocuklarının mesleği
K1	Evin hanımı	2/3	1 kız 1 oğlan	24 19	Lise Lise	Ev hanımı ⁷ İşsiz
K2	Kız kardeş	1/2	-	-	-	-
K3	Evin hanımı	2/5	3 kız	15 12 8	Orta okul Orta okul İlkokul	Öğrenci Öğrenci Öğrenci
K4	Abla, kız evlat	3/7	-	-	-	-
K5	Kayınvalide	3/6	1 kız	38	Lise	Ev hanımı
K6	Evin hanımı	2/5	3 kız	17 14 12	Ortaokul Ortaokul Ortaokul	İşsiz Öğrenci Öğrenci
K7	Evin gelini	3/6	2 kız	10 8	İlkokul İlkokul	Öğrenci Öğrenci
K8	Kayınvalide	3/7	2 oğlan 3 kız	32 30 29 24 24	Lise Lise Lise Lise Lise	Ustabaşı Ölmüş Ev hanımı Ev hanımı Ev hanımı
K9	Abla	3/9	-	-	-	-
K10	Evin gelini	3/6	1 oğlan 1 kız	13 11	Ortaokul Ortaokul	Öğrenci Öğrenci
K11	Evin hanımı	3/4	3 oğlan	36 34 31	Lise Lise Lisans	Usta Asker Şef
K12	Kayınvalide	2/4	1 oğlan 2 kız	34 33 bilmiyor	Lise Lise Lise	Yevmiyeli işçi Ev hanımı Ev hanımı
K13	Evin hanımı	2/4	2 oğlan	13 12	Ortaokul Ortaokul	Öğrenci Öğrenci
K14	Kayınvalide	2/3	1 kız 1 oğlan	30 29	Önlisans Ortaokul	Hemşire ⁸ Temizlikçi
K15	Evin gelini	3/5	1 oğlan 1 kız	20 16	Lisans Ortaokul	Öğrenci Öğrenci

Çekirdek aileye göre 4-6 kişilik geniş aile tipinin ağırlıklı olarak var olma nedeni erkek evlatların evlendikten sonra eşlerinin de erkeğin anne ve babası ile aynı evde yaşamaya

⁷18 yaş ve üstünde kızları olan katılımcı kadınların hemen hepsine kızlarının mesleği sorulduğunda “ev hanımı” diye yanıtlamışlardır (K12 hariç).

⁸18 yaşın üstünde olup, eğitim(önlisans) almış tek kız çocuğu

devam etmesidir. Azerbaycan'ın kültürel yapısında özellikle evin tek veya en küçük erkek çocuğu olma durumunda gelinin de aynı hane içinde ikamet etmesi geleneği mevcuttur. Bu durum diğer taraftan ekonomik açıdan da cazip olup hem masraflara tasarruf etmek hem hane içi emek ve tarımsal faaliyetlerin hayata geçirilmesi için “yeni iş gücü” demektir.

Görüşülen kadınların evdeki statüsü evin hanımı, evin gelini, kayınvalide, abla, kız kardeş ve kız çocuğu şeklindedir. Ancak görüşülen kadınların ağırlıklı statüsü evin hanımı olup ilgili konuda katılımcılardan birinin ve çevredeki diğer kadın işçilerin diyalogu olduğu gibi aktarılmıştır:

“Evin hanımıyım, evet” (çevreden gelen ironili yorumlar) “öğle bir hanımız⁹, öğle bir hanımefendiyiz ki hiç sorma. Çay tarlaları bizi hanımefendi yaptı.”(K3 ve çevredeki diğer işçilerin yorumu)

Görüşme yapılan kadınların çocuk sayıları 1 ile 5 arasında değişmekte olup büyük bir çoğunluğu 2 veya 3 çocuğa sahiptir. Mülakat sırasında bir katılımcının durumunun, çocuk sahibi olamamanın bir kadın için aile mutluluğuna erişememek, kaderi yüzüne gülmek gibi yorumlandığı da gözlemlenmiştir:

“Çocuğum olmadı benim, hayır (ses tonu düşer, yakınında çalışan kız kardeşi müdahale eder) bahtsız o, bahtsız...Bahtsız diye not al oraya” (kendisi devam eder) Çok ta mutluyum böyle”(K4)

Katılımcılarla görüşmeler sırasında çocukları ile ilgili sorular sorulmuş, çocukların eğitimi, derslerdeki başarısı ve devamsızlıkları, okulun durumu ve uzaklığı, çocukların gelecek meslekleri ve eğitimi ile ilgili beklentileri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Çocukların okullaşma oranı Azerbaycan'da oldukça yüksektir. 15 yaş ve üstü yetişkin nüfus için okuma yazma oranı en güncel verilere göre %99.8'dir (Statista, 2019). Bu okuma yazma oranı içinde kadınlar %99.73 iken erkekler %99.87'dir. 2021 tarihli en son verilere göre 4426 genel eğitim kurumunda (ilkokul, ortaokul ve lise) eğitim gören 1.690908 öğrencinin cinsiyet ayrımına göre %46.5'i kız öğrencilerden oluşmaktadır (Eğitim, ilim ve kültür, 2022). Eğitim kurumlarının şehir, il merkezi veya merkezden uzak bölgelerde yerleşmesine bağlı olarak çocukların eğitim sürecine katılması, derslerdeki devamsızlık oranları, eğitimin kalitesi ve sürekliliği farklılık göstermektedir. Azerbaycan Sosyal Araştırmalar Merkezinin yürüttüğü

---

⁹Hanım, Azerbaycanca'da hanımefendi kelimesi ile eş anlamlı olup, Han kelimesinden gelmektedir. Eski Hanlıklar döneminde devletin başında duran “han”, onun karısı ise “hanım” diye isimlendirilirdi.

bir çalışmada (Huseynov, 2019) yer alan verilere göre alan araştırmasının yapıldığı Astara ilinin de dahil olduğu Lenkeran-Astara iktisadi bölgesinde ortaokuldan mezun olanlar içinde %47.21'i kız çocukları oluştursa da iki yıl sonra liseden mezun olanların istatistiki verilerinin analizi bu oranın 41.95'e düştüğünü ortaya koymuştur. Mezun olanlar içinde kızların oranındaki bu düşüşün sebebi olarak ortaokuldan sonra kız çocuklarının eğitimden uzaklaştırılması, ailelerin sosyo-ekonomik durumu ve erken yaşta evlilikler olarak gösterilmiştir. Benzer şekilde Türkiye'nin Şanlıurfa ilinde yapılan çalışmada (Adıgüzel, 2013), kız çocuklarının eğitimden uzaklaştırılma sebepleri olarak da sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik nedenler gösterilmiştir. Bu çalışmada başlıca belirleyici faktör olarak aile öne sürülmekte, sosyo-kültürel nedenler sırasında kırsal toplumun kız çocuğunun eğitimi ile ilgili olumsuz bakış açısı, babaların kız çocuklarını okula gönderme niyetinin olmaması, erken yaşta evlilik, kalabalık ailelerde yoğun iş yükü ve dini sebepler ifade edilmiştir. Sosyo-ekonomik nedenler kapsamında ise ailenin maddi sıkıntılarının olması, köyde okulun olmaması ve taşınmalı sistemin yetersizliği vb. nedenler ortaya konmuştur (Adıgüzel, 2013, s. 331). Kız çocuklarının okula gönderilmemesi meselesinde literatürde yer alan sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerin pek çoğu Azerbaycan toplumsal yapısı içinde, bilhassa Astara ilinin dahil olduğu güney bölgesinde de gözlemlenmiş olup görüşmeler sırasında mevcut durumla ilgili veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Aşağıda bazı katılımcıların konuyla ilgili görüşleri aktarılmıştır:

“Okumak için imkanlar yok ki, çocukluktan beri bir yağmur yağdığına bile okula gidemiyorum, çünkü şemsiyem yok. 5-6.sınıflarda hep böyle olurdu, çamur olurdu lastik çizmemiz olmazdı, kar yağdığına sıcak tutan kıyafetlerimiz olmazdı”(K3'ün kızı)

*“Otobüs falan yok hep yürüyerek gideriz, ayakkabılarımı yanıma alırım lastik çizme giyerim”
“yağmurda gitmelerine izin vermiyorum hiç, hastalanıyorlar sonra”(Annesi ekledi)(K3 ve kızı)*

“Yavrum biliyor musun şimdi öğretmenler de işi bırakıyor hep, bizim taraflarda öyle, maaşı az diye bırakıyorlar, ben de onun için hiç istemiyorum gidip okumalarını. Köy yeri işte, hayatta kalmak mümkün, kızım. Ben bahçelerimden yılda 30-40 ton mandalina toplarım, onun bakımını kim yapsın, kim o bahçelerde çalışsın? Çocukların o bahçede çalışması lazım ki bir şeyler ortaya çıksın, ben para ile işçi getirmem, ben kendim yevmiyeli işçiyim, niye işçi getireyim ki”(K5 torunlarından bahsediyor)

Sonuç olarak çocukların yardımcı işçi olarak kullanılması, eğitim sürecinin masraflı olması, okul ve ulaşım koşullarının zorluğu, coğrafi konum ve iklim şartlarının elverişsiz oluşu, erken yaşta evlilik, kız çocuklarının eğitilmesine ve eğitime devam etmesine gerek olmadığı

yönündeki cinsiyetçi, ataerkil ideoloji temelinde şekillenen kültürel değerler gibi nedenler kız çocuklarının eğitim sürecini etkilemektedir.

4.1.2.Katılımcıların eğitim durumuna ait bulgular: “Kız nerede, okumak nerede?”

Eğitim sadece genel eğitim kurumları ile sınırlanmasa da toplumun genel eğitim yapısını analiz edebilmek için bireylerin okullaşmasına ve eğitim kurumlarında ne şekilde yer aldığına bakmak gerekmektedir.

Görüşmecilerin eğitim düzeyine bakıldığında büyük çoğunluğunun ortaokul, lise ve dengi temel eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Liseden 10. veya 11. sınıftan mezun olma durumu ise Sovyetler döneminin o zamanki eğitim politikası ile ilişkili olup 1966 yılında yürürlüğe giren 10 yıllık eğitim sistemine geçit ve bu geçidin çok uzun sürmeyip 1990’larda yeniden 11 yıllık eğitime devam etmesi durumu ile bağlantılıdır. Katılımcılardan sadece üçü ön lisans düzeyinde eğitime sahiptir. Şunu da belirtmek gerekir ki o dönem için ön lisans düzeyi üniversitedeki eğitimi değil daha çok mesleki eğitim veren, üniversiteler bazında veya bağımsız şekilde var olan, dönem için yaygın olan, 2 veya 3 yıllık eğitim veren yüksek meslek okulu gibi kuruluşları kapsamaktadır. Ön lisans eğitim düzeyine sahip katılımcıların mesleklerine bakıldığında ilkökul öğretmeni, ziraat mühendisi ve muhasebecidir. Literatüre bakıldığında alanda yapılmış benzer ampirik çalışmaların (Samarasinghe, 1993; Kasımoğlu, 2006; Akbıyık, 2011; Kaya & Özgülnar, 2015; Bağirtan, 2019; Özel, 2020) bulguları farklı sonuçlar ortaya koyarak Türkiye’de ve dünyada mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan kadınların eğitim düzeyinin genelde çok düşük olduğu, çoğunlukla ilkökul mezunu veya hiç okuma-yazma bilmeyen kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Azerbaycan’da eğitim düzeyindeki bu durum Sovyetler Birliğinin mecburi kitle eğitim politikası ile bağlantılıdır. 1930’lu yıllardan başlayarak Azerbaycanlıları Sovyetleştirerek tam bir Sovyet vatandaşı yetiştirmeyi amaçlayan bu kitle eğitim siyaseti, ilkökul ve ortaokulu zorunlu eğitim haline getirerek okuma-yazma oranında büyük bir değişime neden olmuş, 1926 yılında kır nüfusu için olan %13.7 okuma-yazma oranı, 1960’larda %97’e kadar yükselmiştir (Seferov & Akkuş, 2005, s. 360).

Eğitimlerine neden devam etmedikleri ve yarıda bıraktıkları sorulduğunda ailelerin yetersiz ekonomik koşulları ve kız çocukların okutulmaması gerektiği yönündeki cinsiyetçi kodlar sebep olarak gösterilmiştir. Genel olarak eğitimi belli bir düzeye kadar sürdürme ve devam ettirmeme nedenlerine aile ekonomilerinden dolayı maddi durumun kötü olması, kız çocuğunun okumasının geleneklere zıt olması, köyde lise düzeyine denk okulun olmaması ve ailenin kız çocuğunun eğitimini ortaokulla sınırlandırması veya bir meslek okulunun uygunluğuna ait ailenin karar vermesi gibi nedenler gösterilmiştir. Katılımcılar içinde büyük bir çoğunluğu ailedeki erkek büyükler (baba, ağabey, amca, dede, kayınbaba) tarafından eğitimi bırakmaları gerektiği veya hangi mesleğin onlar için uygun olduğu kararının verildiğini belirtmişler:

“Kızımı da okutmayı çok istedim, kayınpederi izin vermedi. Kızım daha okuldayken, 8.sınıfa yeni başlarken istediler onu benden, almaya geldiler. Yani daha okuldayken sözlendi, ondan sonra da izin vermediler okumasına, yoksa ben isterdim kızım okusun. 18 yaşına basar basmaz evlendi zaten”(K5)

“ben istiyordum ama benim nişanlımın ailesi izin vermedi okumama, kayınpederim benim gelinimi hiçbir yere göndermeyin, dışarı çıkarmayın dedi”(K6)

“Bizim köyde okul 9’a kadar, 11’e kadar devam etmek istiyorsan komşu köydeki okula gitmen lazım...uzak mesafe, kız çocuğunu göndermek olmuyor sonuçta”(K6 annesi)

“Bir abim gümrükte çalışıyor, biri matbaacı olarak çalışıyor. Kızlardan kimse okumadı izin vermemişler” (K7)

“Abim okudu şoförlük yüksek okulunu, sadece o okudu, babam kızlara izin vermedi, kızlar okumasın dedi”(K8).

Katılımcıların yanıtlarından da anlaşıldığı üzere ataerkil normların hakim olduğu topluluklarda da görüldüğü gibi kadınların hayatlarına dair kararlar erkekler tarafından alınmıştır. Bu durum kadınların hayatlarının inşasında kendilerinin söz hakkı olmadığını göstermiştir.

Katılımcılardan birinin eğitimi bırakma sebebi ise hasta bakımı emeğini yüklenmesi olmuştur. Ataerkil toplumlarda yaygın olan duruma göre ailedeki tüm bakım emeği türleri kadın sorumluluğundadır. Bu durum kadınları sosyal yaşamdan koparmakta, formal istihdamda yer almasına engel oluşturmakta ve aynı zamanda eğitime katılma hakkından da alıkoymaktadır:

“Evet, çok çok isterdim, çok isterdim(defalarca tekrarlar). Benim çok arzularım vardı, annem 17 yıl hasta döşeğinde yattı, babam yoktu ben anneme bakmak zorunda kaldım” (K2).

4.1.2.1 Eğitimde, ailede ve mevsimlik tarım işçiliğinde kız çocuğu olmak

Erken çocukluk dönemi bireyin kişiliğinin şekillenmesinde aynı zamanda toplumsal cinsiyet algılarının edinilmesinde son derece önemli bir yere sahiptir. Mevsimlik tarım işçisi kadının çocukluk dönemi yaşantıları, bir kız çocuğu olarak toplumsal cinsiyet rolleri deneyimleri, yaşantısının cari evresindeki bakış açısına ve anneliğinin inşasına, gelecek hayatı ve çocukları için beklentilerine etki etmektedir. Çocuğun gelişme sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin benimsenmesi aile ortamında başlar, okul ve yakın çevrenin rolü ile daha da gelişir ve kurumsallaşır.

Kız çocuğunun büyüdüğü ailenin ekonomik sermayesinin kısıtlı olması çocukluktan başlayıp hayatının her evresini etkilemektedir. Çocukluktan beri deneyimlenen maddi sıkıntılar ve ekonomik sorunlar kız çocuklarının eğitimine engel oluşturmaktadır. Mülakatlar sırasında da görüşmecilerin eğitimi bırakma ve devam edememe nedenleri içinde yaygın bir neden de maddi sıkıntılar ve fakirlik olmuştur. Nitekim eğitim sistemine dahil olamayan kız çocukları, içinde yaşadıkları toplumsal koşulları değiştirememekte, kendisinin kıramadığı yoksulluğu hayatının geri kalanında yoksul bir kadın olarak yeniden deneyimlemektedir.

Görüşmecilerin geldiği ailelerin kökeni incelendiği zaman da ağırlıklı olarak köy kökenli, çok geniş aile yapısına sahip çok çocuklu olmasına rağmen çoğunlukla hiçbir çocuğun yüksek öğretim görmediği, eğitim alma olanağı bulunduğu da bunun kızlardan ziyade erkeklere sunulduğu aile tipleri olduğu görülmüştür. Katılımcıların kendilerinden farklı olarak anne ve babalarının eğitim düzeyi daha düşük olup özellikle anneleri arasında ortaokul, ilkokul düzeyi veya hiç okur yazar olmama durumu sıklıkla gözlemlenmiştir (Tablo 4.3). Sovyetler Birliğinin 1930'lerden kademe kademe uygulamaya koyduğu mecburi kitle eğitim siyasetinin kayda değer sonuçları 1960'larda görülmekte olup (Seferov & Akkuş, 2005, s. 360), katılımcıların kendilerinin eğitim düzeyinde anlamlı bir değişime neden olsa da katılımcıların anne-babaları bu değişim sürecinin gerisinde kalmıştır.

Katılımcıların babalarının meslek grubuna bakıldığında hemen hepsi vasıfsız işlerde yoğunlaşmış, aralarında yevmiyeli veya mevsimlik çalışan tarım işçileri olduğu da tespit edilmiştir. Bilhassa katılımcı annelerinin mevsimlik tarım işçiliğinde çalışma oranı oldukça yüksek olup bahsi geçen mesleğin anneden kız çocuğuna aktarılması söz konusudur. Sosyo-

kültürel sebeplerin yanı sıra anne ve babanın eğitim düzeyinin ve ailenin ekonomik sermayesinin düşük olması kendi kızlarını da benzer süreçlerle karşı karşıya bırakmaktadır. İçinde yaşadığı yaşam koşullarını değişebilme imkânı olmayan kız çocukları, mevcut durumu bir sonraki kuşaklara aktarmaktadır.

Tablo 4.3. Katılımcıların geldiği kök aileler

Kişi	Ailedeki çocuk sayısı	Ailedeki eğitilmiş çocuklar(önlisans, lisans, vb.)	Babanın eğitimi ve mesleği	Annenin eğitimi ve mesleği	Babanın doğduğu yer	Annenin doğduğu yer
K1	6	Hiçbiri	Ortaokul, Şoför	Ortaokul, Tarım işçisi	Köy	Köy
K2	12	1 erkek öğretmen	Ortaokul, Fabrika çalışanı	Ortaokul, MTİ	Köy	Köy
K3	9	2 erkeğin ikisi de Öğretmen, ustabaşı	Lisans, Okul müdürü	İlk okul MTİ	Köy	Köy
K4	11	1 kız öğretmen (katılımcı kendisi)	Ortaokul Tarım işçisi	Okuryazar değil, MTİ	Köy	Köy
K5	11	1 kız öğretmen	Ortaokul, Tarım işçisi	Okuryazar değil, MTİ	Köy	Köy
K6	5	2 kız hemşire	Lise, MTİ	Ortaokul, MTİ	Köy	Köy
K7	12	2 erkek Gümrükçü Matbaacı	Bilmiyor, Fabrika çalışanı	Bilmiyor, MTİ	Köy	Köy
K8	4	Hiçbiri	Ortaokul, Fabrika çalışanı	Okuryazar değil, MTİ	Köy	Köy
K9	7	Hiçbiri	Lise, MTİ	Ortaokul, MTİ	Köy	Köy
K10	4	Hiçbiri	Lise, Şoför	Lise, MTİ	Köy	Köy
K11	9	Hiçbiri	Ortaokul, İnşaat işçisi	İlkokul, MTİ	Köy	Köy
K12	4	Hiçbiri	Bilmiyor, Yevmiyeli işçi	Bilmiyor, MTİ	Köy	Köy
K13	5	Hiçbiri	Lise MTİ	Lise MTİ	Köy	Köy
K14	13	1 erkek muhasebeci	Önlisans, Ustabaşı	Ortaokul, MTİ	Köy	Köy
K15	5	Hiçbiri	Önlisans, Çiftçi	Lise, Terzi	Köy	Köy

Geldiği aile yapısı ile ilgili sorularda daha çok ailenin ekonomik sermayesi üzerinden betimlemeler yapan görüşmeciler aynı zamanda eğitime devam edememe, mevsimlik tarım

işçiliğine başlama, çocuklarının eğitimi konusundaki kararların arkasındaki nedenlerde maddi zorlukların olduğunu belirtmişlerdir:

“Fakirlikle büyüdük biz, hep fakir, annem bizi, 12 çocuğu babasız böylece yoksullukla büyüttü, bizim kaderimiz bu”(K2)

“O zamanlar durumlar çok kötüydü, ailemiz çok fakirdi, biz babamızın evinde kendimize bir çorap dahi alamıyorduk, benim babam bize güzel yeni bir kıyafet alamıyordu, fakirliği o zamanlar, neyle okuyacaktık ki? O zamanlar bide her şey parayla hal oluyordu. Üniversite okumak istiyorsan paran olması lazımdı. Benim de çok derslere merakım yoktu, hep çalışmaya giderdim, okulla doğru dürüst ilgilenemezdim de. İsterdim okumayı, ama fakirlikle o mümkün değildi”(K5)

Yukarıda da belirtildiği üzere mülakatlar sırasında görüşmecilerin büyük çoğunluğunun annelerinin de mevsimlik tarım işçiliğinde çalıştıkları ve eğitime erişemedikleri tespit edilmiştir:

“Köyde doğmuş, çocuğunu beşiği ile tarlaya getirmiş çay toplamaya, böyle eziyetli hep”(K2).

“Yok ya, 5.sınıfta kocaya vermişler onu...(talışça)zavallı annem (eğitimi sorulduğunda)”(K3)

“Önceleri annem çalışmaya giderken evi ben ve babaannem çekip çevirirdik, küçük kardeşlerime bakardık.”(K8)

“Olmamış ya, annem eski insan olmuş eğitimi yokmuş, okula gidip gitmediğini bile bilmiyorum hiç sormadım ona...belki de gitmemiş...o da çay toplayan işçiymiş, o bizi çok zorluklarla büyüttmüş, ben de çocuklarımı çok zorluklarla büyüttüm”(K12)

Ataerkil toplum düzeninde kız ve erkek çocukları arasında toplumsal cinsiyet temelli olarak inşa edilen ayrımcılık aile kurumunda başlar. Bu süreçte kız çocuklarının küçüklükten kadının toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmeleri ve bunu hayatlarının sonraki evrelerinde de taşıyacak şekilde sosyalleşmeleri sağlanır. Radikal feministlerden Millett (1973, s. 62), bir ataerkil yapı içinde ikinci ataerkil yapı olarak tanımladığı aileyi, ataerkil düzenin sürekliliğini temin etmede başyapıt olarak değerlendirmektedir. Zira aile, toplumsallaşma sürecinde ataerkilliğin rol, mizaç ve statü kategorilerine uygun olası davranış ve yaklaşımların ideolojik aşılması fonksiyonunu üstlenmiştir.

Hane içi yükümlülüklerden kadınların sorumlu tutulması veya gelenekselci ataerkil kodlar yüzünden kadınlar küçük yaşlardan başlayarak eğitime ve bunun gibi diğer imkânlarla ulaşmada erkeklere kıyasla daha az şansa sahiptirler. Erişebilirlikte sınırlılıkların olması durumu toplumda erkek ve kadın arasındaki eşitsizliğin yeniden üretimine neden olmaktadır (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 47). Katılımcılardan birinin aile yapısı ile ilgili anlattıklarında eğitimin kız ve erkek çocukları için aynı derecede erişilebilir olmadığı, ailenin eğitim

konusunda çocuklar arasında ayrımcılık yaptığı, kız çocuklarının namus algısıyla bağlantılı olarak güvenlik gerekçesiyle okuldan uzaklaştırıldığı veya annesi ile çalışan bir kız çocuğunun deneyimlediği çevreden gelen ayrımcı tutumu görmek mümkündür:

“Annem “babasız kız okumayı napacak ki...Kız çocuğu dışarı çıkmamalı” dedi. Babam erken ölmüştü. Annem “babasız kızlar sokağa çıkmasın erkek falan olur dışarıda” diyordu, korkmuş işte, sonuçta annemin akli onlarda kalıyor, zavallı annem... Erkek kardeşlerimin ikisini de okuttu biri öğretmen oldu, diğeri ustabaşı” (K3)

“Bizim mahallede ses çıkarmak yasak mesela çocuklar oyun oynayamaz, ben çocukken biraz fazla sesli oynardım hep amcam gelip beni döverdi(annesi lafını keser “küçükmüşsün işte”) kafama yumrukla vurardı, “senin hakkında ne düşünecekler?” derdi. (Kız veya erkek çocuklar olduğu sorulduğunda) Kız...Biz komşu çocukları kızlar işte. Tütek, gizlengaç (oyun isimleri) oynamak,bağırarak, yüksek sesle konuşmak, sesli oynamak hep yasak”(K3’ün kızı, 15 yaşında)

Sosyal Psikoloji alanında Azerbaycan’da genç kızların aile yaşamına hazırlanma psikolojisi üzerine yapılan çalışmada (Guliyeva, 2015, s. 31) yer alan sava göre genç kız, kişiliğinin doğru bir şekilde oluşumu için kendini anlamalı, kimliğinin farkına varmalı ve davranışlarını da bu kimliğin gerektirdiği şekilde ayarlamalıdır. Genç kız sadece bu şekilde gelecekteki mutlu ailenin temelini atabilir. Nitekim genç kız kimliği ve maneviyatının oluşumunda aile büyüklerinin, yaşadığı çevrenin ona aşladığı şeylerin ve ulusal manevi değerlerin (namus, onur, şeref, haysiyet, utangaçlık vb.) rolü ve etkisi çok büyüktür (Guliyeva, 2015, s. 31). Bu aktarmadan da yola çıkılarak söylenebilir ki Azerbaycan toplumunda “iyi kız çocuğu” ve “iyi kadın” için biçilen roller namuslu, onurlu, utangaç, büyüklere saygılı, sözdinleyen, sorumluluk alan şeklindedir. Kadınlar onlardan beklenen rolleri hayata geçirmeli, davranışlarını ona göre şekillendirmeli, tüm yaşamı boyunca bu kalıpların dışına çıkmamalıdır. Sonuç olarak Azerbaycan toplumunun kültürel yapısı, ataerkil düzen normları ve gelenekleri toplumsal cinsiyet rollerini ve kalıplarını şekillendirmektedir.

4.1.2.2. Neden daha fazla eğitim? Bir kurtuluş aracı olarak eğitim...

Eğitim, toplumsal devrim ve sınıfsal hareketler için çok önemli bir faktördür. Eğitim, kurulu olan bir toplumsal düzende kişinin toplumsal konumu hakkında farkındalık bilinci geliştirmesinde dolayısıyla toplumsal konumunun belirlenmesinde, duygu, düşünce ve davranışlarının dönüşmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu açıdan eğitim toplumsal cinsiyet farkındalığının gelişmesinde ve toplumsal cinsiyetle ilgili sorunların gündeme getirilmesinde önemli bir araçtır.

Bu bağlamda araştırmada katılımcılardan daha fazla eğitim almış olmayı isteyip istemedikleri ve istemeleri halinde nedeni sorulduğunda hemen hemen hepsi daha fazla eğitim almış olmayı istediklerini belirtmişler. Görüşmecilerden büyük bir çoğunluk fazla eğitimi daha kolay para kazanabilme ve çocukluk döneminde arzuladıkları herhangi bir mesleği edinmek isteme ile ilişkilendirmişler. Özellikle %67'in üstünde büyük bir çoğunluk eğitim almış olmayı daha kolay para kazanabilme daha iyi şartlarda çalışabilme daha iyi bir meslek edinme daha farklı bir hayata sahip olma ve kimseye muhtaç olmama gibi sebeplerden dolayı istediklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların belirli kısmı doktor, gazeteci, ilkokul öğretmeni gibi çocukluktan beri arzu ettikleri bazı mesleklere sahip olmak için daha çok eğitim almış olmayı istediklerini aktardıklarını belirtmişler:

“Bundan ki daha iyi olurdu., böyle çalışmazdım, tüm gün kafam güneş yakmazdı, Celilabad'a çileye gitmek zorunda kalmazdım”(K7)

“İnsan gibi çalışabilmek için...böyle zorlukları çekmemek için...öğretmenlik mesleğine hayran olduğum için”(K11)

“Tabi kolay olan bir çalışma şekli seçerdim öyle bir meslek, o kadar zorluk gördüm ki. Öğretmen olmak isterdim, ilkokul ortaokul farketmez, çocuklarla çalışmak isterdim, biz çok küçükken kaldık yetim öksüz, ben çocuklara bakmak istiyordum onun için” (ses tonu düşerek anlatır)(K14).

Katılımcılar içinde bir görüşmeci eğitimin kadının farkındalığını yükseltmesi, cahil olmaması ve daha bilgili olması için çok önemli bir husus olduğunu vurguladı:

“Eğer kadın bu zorlukları çekmek istemiyorsa okumak zorundadır. Eğitim almak kadının gözünü açar, etrafta neler döndüğünün farkına varır”(K4)

Katılımcıların bahsi geçen konu ile ilgili fikirlerinin incelenmesi sonucu denilebilir ki görüşmecilerin çoğunluğu eğitimi, toplumsal statü ve konumlarının daha iyi olması, toplumsal hareketlilikte üst sınıfa geçebilme ve sınıf atlama, yoksulluktan kurtuluş aracı olarak görmektedirler.

Görüşme esnasında katılımcıların kız çocuklarının eğitimine ne kadar önem verdikleri ve tek bir çocuğu okutabilme imkânı olduğu takdirde kızını mı oğlunu mu okutmayı tercih edeceği meselesi de araştırılmıştır.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun eğitimi ve kız çocuklarının okumasını çok önemseydiği ortaya konmuştur. Kız çocukları henüz okul çağında olan katılımcı kadınların hepsi gelecekte kızlarının eğitim alması ve bir meslek sahibi olması fikrini desteklemektedirler. 18 yaş ve

üstünde kız çocukları olan katılımcı annelerden sadece birinin kızı eğitimine devam ederek meslek edinmeyi başarmıştır. Diğer katılımcı kadınlar maddi yetersizlik, evlilik, kız çocuklarının kendisinin okumaya merak göstermemesi nedenlerinden dolayı kızlarının eğitim hayatını sonlandırdıklarını belirtmişler:

“Ben büyük kızımı okutmak istiyordum ama kapıya geldiler verdik işte, ondan sonra da kayınbabası istemedi okumayı, benim gelinimi okula göndermeyin dedi. Onun da doktor olmasını çok isterdim” (K6)

“Yok okutamadım, büyüdükleri gibi görücüler kapıya dayandı, ver ver ver diye aldılar götürdüler. Kendileri de istemediler, benim arkamdan hep çay tarlasına koştular, okula doğru dürüst gitmediler, ayda 1-2 kez, 2.sınıftan benimle çay toplamaya gelirlerdi, zamanlarını burada harcarlardı, böyle okul mu okunur?” (K8)

“Hayır, parasızlıktan okutamadım ben onları... çok eziyetle büyüttüm çok zorluk gördüm” (K12)

“Kızım okumaya kendisi çok meraklıydı, ben işe giderdim dönünce ondan evin temizlik işlerini yapıp yapmadığını kontrol ederdim, zamanında evin temizliğini yapacaksın derdim ama o bunlara rağmen okudu, geceleri uyumaz hazırlanırdı, üniversitenin parasızına puanı yetmedi, meslek okula yerleştirdik biz de. Sonra iş de aldık ona çalıştı sonra evlendirdik de. Hemşirelik için 3 yıllık meslek okulu okudu. Şimdi kasaba sağlık ocağında çalışıyor” (K14)

Araştırma alanında görüşülen kadınlar açısından kız çocukları için uygun gördüğü en gözde meslekler doktorluk, öğretmenlik, hemşirelik ve kuaförlüktür. Aynı konuda katılımcı kadınların oğulları için arzuladıkları meslekler polislik, mühendislik, öğretmenlik, elektrikçilik ve denizciliğin yanı sıra belirli bir kısım katılımcı da kararı oğullarının kendileri seçebileceğini, tek önemli hususun para kazanılabilen bir meslek olduğunu aktarmışlar. Katılımcı kadınların meslek önerilerinde kadın ve erkeklere atfedilen mesleklerin ayrımcılığını görmek mümkündür. Ayrıca ağırlıklı olarak doktorluk ve öğretmenlik mesleklerinin seçilmesi Azerbaycan toplumunda bilhassa kırsal bölgelerde her iki mesleğin rağbet gören ve oldukça saygın bir toplumsal konuma sahip meslekler olmasından dolayıdır.

Katılımcı kadınlardan çocuklarının gelecekte mevsimlik tarım işçiliğinde çalışmasını isteyip istemedikleri sorulduğunda gelen yanıtlardan neredeyse hepsi kesinlikle istemediklerini ve eğitim sayesinde gelecek hayatlarını kurtarabileceklerini özellikle belirtmişler:

“Asla, kimseye arzulamam bu işi” (K1)

“Yok yok Allah korusun” (K3)

“Hayır. Ben dedim çocuklarıma okuyun diye kesinlikle okumalılar. Okumasanız benim gibi çay, çilek toplamaya gidersiniz dedim onlara” (K7)

“Yok asla...ben kardeşimin çocuklarına hep destek oldum, arkanızdayım, okuyun dedim, ben elimden geleni yaparım dedim. Eğer okursanız geleceğiniz parlar” (K9, kendi çocuğu yok, çocuğunuz olsaydı diye sorulduğunda)

“Doktor olsun, polis olsun...ne bileyim...geleceği olsun önemli olan, bizim gibi çalışmasın” (K13)

Görüşmecilerden biri birlikte yaşadığı ve üstünde söz sahibi olduğu torunları ile ilgili mevsimlik tarım işçiliği alanında değil de kendi çiftliklerinde çalışmalarına karşı olmadığını aktarmıştır:

“Hayatta kalmaları için birşeyler yapmak zorundalar, burası da köy yeri, kaderleri bu. Böyle dışarıda olmasa da kendi çiftliklerinde çalışmak zorundalar” (K5)

Görüşme yapılan kadınlardan tek bir çocuğu okutabilme imkânı olduğu takdirde büyük çoğunluğu kız çocuğunu tercih edeceğini belirtmiştir. Kız çocuğunun tercih edilme gerekçeleri olarak da kız çocuğunun her mesleği yapamayacak olması, kendi parasını kazanabilmesi ve başkasına muhtaç olmamasıdır. Kadının bağımsız olması gerektiği düşüncesine sahip bahsi geçen katılımcı kadınlar örneğinde, toplumsal cinsiyet farkındalığının gelişmişliği söz konusudur:

“Kızımı seçerdim. Erkek bir şekilde başının çaresine bakar. Kız başka ellere gidecek diploması olması lazım” (K7)

“Kızımı okuturdum elinde mesleği, ekmeği olsun diye. Erkek her yerde olabilir, her işi yapabilir” (K9)

“Oğlum benimle yaşayacak sonuçta. Ama kızımı okutmayı isterdim. Oğlum için endişelenmem benimle olacağı için ama kızım başka eve gidecek, okuması şart yani. Aslında her ikisinin okuması çok önemli ama siz birini seçin dediniz” (K10)

“Oğlumdan çok kızımı seçerdim dedi (Oğlunu şimdi okutmadığı hayal etmesi istendiğinde). Çünkü kızın bir mesleği olması zorunda, o başka bir yuvaya gidecek, orda laf işitmesini istemem ki annen baban sana bir meslek verememiş diye. Ama erkek öyle değil, her yerden para kazanabilir, her yerde çalışabilir” (K15)

Erkek çocuğunu tercih eden dört katılımcı kadın, erkek çocuklarının gelecekte onların bakımını üstleneceğini ve onlarla ikamet edeceğini, kız çocuklarının ise evlenip başka aileye katılacaklarını sebep olarak göstermişler. Yanıtlardan yola çıkarak söylenebilir ki ataerki düzeni benimsemiş bahsi geçen katılımcılar, mevcut düzeni sürdürmek eğilimlidir. Belirli bir kısım görüşmeciler de bu konuda bir ayırım yapmayacağını, zeki, hevesli ve daha çalışkan çocuğunu okutacağını vurgulamıştır:

“Oğlumu, çünkü o benimle yaşayacak gelecekte, o bana bakacak” (K1)

“Oğlan olacak bana kalan, benimle yaşayan(güler) ” (K13)

“Param olsaydı hepsini okuturdum (tercih yapmak zorunda kalsanız) Hangisi daha iyi okursa o” (K12)

“Bakardım kim daha çok çalışıyor derslerine, kim daha hevesliyse onu” (K14)

4.1.3. Katılımcıların eşlerine ilişkin veriler

Görüşmeye katılan kadınların eşleri ile ilgili sosyo-demografik özellikler incelendiği zaman büyük bir çoğunluğunun lise mezunu olduğu, farklı mesleklere sahip olsalar da alanlarında iş bulamadıkları ve büyük kısmının günlük yevmiyeli işçi gibi çalıştığı ortaya konmuştur (Tablo 4.4). Ön lisans mezunu olan üç katılımcı eşinden ikisi mesleğine uygun iş olmadığı için işsiz veya yevmiyeli işçi gibi çalışmaktadır.

Tablo 4.4. Katılımcıların eşlerinin eğitimi, mesleği ve çalışma alanları

Katılımcı eşleri	Eğitim düzeyi	Meslek	Çalışma durumu
K1	Ön lisans	Teknisyen	İşsiz
K2	-	-	-
K3	Okuryazar değil	Yevmiyeli işçi	Taş ocağında işçi
K4	Lise	Emekli asker	Öğretmen ¹⁰
K5	Lise	Şoför	Hayatta değil
K6	Lise	Yevmiyeli işçi	İşsiz
K7	Lise	Yevmiyeli işçi	Küçük işletmeler ve aile çiftliklerinde çalışmakta (iş olursa)
K8	Lise	Yevmiyeli işçi	Küçük işletmeler ve aile çiftliklerinde çalışmakta (iş olursa)
K9	Lise	Emekli asker	Hayatta değil
K10	Ön lisans	Şöförlük, hemşirelik	Yevmiyeli işçi
K11	Lise	Taş ustası	İnşaatta çalışmakta (iş olursa)
K12	Lise	Yevmiyeli işçi	Küçük işletmeler ve aile çiftliklerinde çalışmakta (iş olursa)
K13	Lise	Yevmiyeli işçi	Küçük işletmeler ve aile çiftliklerinde çalışmakta (iş olursa)
K14	Lise	Şoför	Hayatta değil
K15	Ön lisans	İletişimci	Posta çalışanı

Katılımcı eşlerinin hemen hepsi mavi yakalı ve vasıfsız iş gücünün parçasıdır. Yevmiyeli işçi olan eşleri mevsimlik tarım işçisi kadınlardan farklı olarak çilek, çay veya

¹⁰Azerbaycan Cumhuriyeti askeri alandan emekli olan vatandaşlarına Liselerde 10 ve 11.sınıflarda yer alan Askeri hazırlık derslerinde öğretmen olarak çalışmalarına tam yetki vermektedir.

patates hasadında değil de daha çok çapalama, budama, narenciye hasadı ve taşınması, saman hasadı ve taşınması vb. kas gücünün kullanıldığı işlerde yoğunlaşmaktadır. Bu durum yevmiyeli iş alanlarında cinsiyetlendirilmiş iş bölümünün varlığına işaret etmektedir. Mevsimlik tarım işçisi kadınlarda olduğu gibi eşlerinde de maddi yetersizlikler nedeniyle eğitimi bırakma durumu görülmektedir. Annesi ile çay hasadında çalışan kız çocuğunun okula gidememiş babası ile ilgili aktarımı şöyledir:

“babam Bakü’de taş ocağında çalışır, Selive köyünde doğmuş, okula hiç gidememiş, (neden sorulduğunda) hiç, fakirlikten” (K3’ün kızı)

4.2. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma Koşullarına dair Bulgular

4.2.1. Katılımcıların tarımsal üretimdeki emeğinin kullanım biçimleri

4.2.1.1. Ev dışı tarımsal üretimdeki ücretli emek: “üniversaltız biz, ne iş olsa gideriz”

Bu araştırmanın saha çalışması Ağustos-Eylül 2022 aralığında gerçekleştirilmiş ve araştırma alanında ulaşılan kadınlarla ağırlıklı olarak çay toplarken mülakat yapılmıştır. İki katılımcı ile görüşmeler ise ev ortamında, çalışmadıkları bir günde yapılmıştır. Çay tarlalarında çalışma süresince görüşülen katılımcılar çay, çilek, patates, soğan vb. tarımsal ürünlerin üretiminde mevsim boyunca ve de hem yaşadıkları ilde hem de komşu illerde çalıştıklarını belirtmişler. Bununla birlikte görüşmeciler komşu illerde çalışmaya sadece büyük işletmelere hasat zamanında gittiklerini, Astara ili sınırları dahilinde çay, narenciye (mandalina, portakal, limon, greyfurt) gibi yöreye has tarımsal ürünlerin ise hem bakımında hem de hasadında yer aldıklarını aktarmışlar.

Astara ili için komşu illere kıyasla bu ürünleri yetiştiren daha küçük işletmeler ve aile çiftlikleri karakteristiktir. Ücretli çalışan tarım işçileri için mevsim Nisan ayından başlamaktadır. Komşu illere çilek hasadına giden mevsimlik tarım işçilerinin bir kısmı Mayıs ayında ilk çay hasadına katılmaktadır. Yılda dört kez hasadı gerçekleşen çay toplama Mayıs, Haziran, Ağustos ve Ekim aylarına tesadüf etmekte, her hasad mevsimi 7-10 gün arası (bazen 15 gün) sürmektedir. Mevsimlik tarım işçisi kadınlar yaz boyunca devam eden çay ve çilek hasadı ile aynı zamanda patates hasadında da yer almaktadırlar (Tablo 4.5.). Böğürtlen hasadı ise yaz boyunca kadınların ekstra gelir kazanmak için açık alanlardan veya saman, çay

tarlalarını çevreleyen yabancı şekilde yetişen böğürtleni toplayarak bazen pazara götürüp bazen de etraf köylerdeki ve kasabadaki tanıdıklara satmaları şeklinde gerçekleşmektedir.

Tablo 4.5. *Katılımcıların mevsimlere göre çalışma alanları*

İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Ağaç bakımı ve temizliği (narenciye)	Çay hasadı (Haziran, Ağustos)	Çilek hasadı (Eylül)	Narenciye hasadı (Aralık)
Yabancı otların temizliği (çay)	Çilek hasadı (Temmuz, Ağustos)	Çay hasadı (Ekim)	Çapalama
Gübreleme	Patates hasadı	Narenciye hasadı (Ekim, Kasım)	Budama
İlk çay hasadı (Mayıs)	Böğürtlen hasadı	Fexoa hasadı	İlaçlama
Çilek hasadı (Nisan, Mayıs)	Sulama		

Sonbahara gelindiğinde Astara ilinin mevsimlik tarım işçileri Ekim ayındaki çay hasadı bittikten sonra ana odağını narenciye ve fexoa (*Feijoa sellowiana*) hasadına vermekte ve il dahilindeki küçük işletmelerde ve başkalarına ait aile çiftliklerde emek gücü harcamaktadırlar. Aralık ayında biten son hasat işinden sonra ağaçların bakımı ve budaması işini de yapıp mevsimlik işçilik sezonunu kapatmaktadırlar.

Katılımcılara yaptıkları iş türleri ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlarda iş seçme gibi şanslarının çok olmadığını, para getiren bir iş fırsatını ne olursa olsun kaçırmamaya çalıştıklarını ve genellikle kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Her yere gidiyorum, nerede işin mevsimiye, ben oradayım. Burdaki herkes öğle, ben yalnız değilim” (K7).

İş seçme şanslarının olmaması nedeniyle hemen her tarımsal ürün üreticiliğinde çalışmaya hazır olduklarını belirten görüşmecilerin büyük bir kısmı hem büyük işletmelerde çilek ve patates hasadına hem de çay toplamaya gitmektedirler (Tablo 4.6.):

“üniversalız biz, ne iş olsa gideriz. Mevsimi ile gideriz” (katılımcı kadın).

Çay toplama ve bakımı konusunda ise Astara ilinin sınırları dahilindeki küçük işletme ve aile çiftliklerinde çalışmak üzere katılımcıların çoğunluğu çay üretiminin hem bakım hem de hasat evresinde yer almaktadırlar. Görüşme yapılan katılımcıların büyük çoğunluğu küçük ve büyük işletmelerde, aile çiftliklerinde narenciye hasadında yer almaktadırlar ki bunların

da belirli bir kısmı narenciye ağaçlarının bakımı, temizliği, çapalama ve budaması evrelerine de katılmaktadırlar.

Tablo 4.6. Katılımcıların çalışma alanları

Kişi	İl dışı		İl dahili							
	Büyük işletme		Küçük aile		çiftliği			Kendi çiftliği		
	Çilek	Patates	Narenciye		Çay			Narenciye	Sebze Yetiştirme	Hayvan Bakımı
			Bakım	Hasat	Bakım	Hasat				
K1	+	+	+	+				+	+	+
K2						+	+	+	+	+
K3	+	+				+	+	+	+	+
K4				+		+	+	+	+	+
K5	+	+	+	+		+	+	+	+	+
K6	+	+		+			+	+	+	+
K7	+	+	+	+		+	+		+	+
K8	+	+		+			+		+	+
K9				+			+	+	+	
K10			+	+		+	+	+	+	
K11	+	+		+		+	+			+
K12				+		+	+			
K13	+	+		+			+	+		+
K14				+		+	+	+	+	+
K15	+	+						+	+	+

4.2.1.2. Aile çiftliğinde¹¹ ücretsiz emek

Dünyanın ekser bölgelerinde kadının sarf ettiği emeğin ne zaman ekonomik aktivite ne zaman ev içi emek olduğu meselesi tartışılmakta ve aile işletmelerinde olan bitkisel üretimin bakım işleri ev işi olarak algılanmaktadır. Kırsalda kadının emeği, hane içi tüketim için üretme, piyasaya yönelik ürün hazırlama ve ailenin iktisadi refah koşullarının iyileştirilmesi gibi amaçları taşımaktadır (Candan & Günel, 2013, s. 95). Toplumlara ve zamana göre isimlendirilmeye ve konumlandırılmaya farklılık gösteren bahsi geçen kadın emeği bazen “ucuz işçi”, bazen “ücretsiz aile işçisi”, bazen de “aile ekonomisine yardımcı” şeklinde belirlenmekte doğal sorumluluk gibi algılanıp değersizleştirilmektedir.

¹¹Aile çiftliği, Azerbaycan kırsalında ailelerin ev çevresinde sahip olduğu toprak alanlarında tarım ve hayvancılık yaptığı mekanı ifade eder. Genellikle, müstakil ev, hayvan ahır ve tarımsal üretimin yapıldığı toprak alanından oluşarak, yaklaşık olarak 0.20-5 hektar büyüklüğe sahiptir.

Mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan ve görüşmelere katılan kadınların da büyük bir kısmı hem dışarıda ücretli olarak çalışmakta hem de kendi çiftliklerinde ve bahçelerinde narenciye ve sebze yetiştiriciliği yapmakta, küçük ölçekte de olsa hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Genellikle yaş sebze yetiştiriciliği ve hayvancılık alanlarında sadece aile içi tüketim için ürünler üretilse de narenciye yetiştiriciliği piyasa yönümlüdür ve ticari amaçlı satmak için üretilmektedir. Narenciye tarlalarının bakımı ve mahsul hasadı sürecinde de işçi çalıştırmayarak kendileri çalışan görüşmeci kadınlar dışarıda ücretli çalışmanın yanı sıra kendi tarlalarında da ekstra büyük bir iş yükü getiren ücretsiz aile işçiliği yapmaktadırlar.

Katılımcı kadınların çoğunluğu dışarıda ücretli çalışmanın yanı sıra kendi bahçelerinde de narenciye ağaçlarının bakımı ve meyve hasadını toplama işini yaptıklarını belirtmiştir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu kendi bahçelerinde sebze yetiştirdiklerini vurgulamışlardır (Tablo 4.6.). Narenciye veya sebze yetiştirmeyen katılımcılar ise genellikle bununla ilgili sorularda müstakil evde yaşamadıklarını, tarlaya sahip olmadıklarını veya su yetmezliği ve kötü coğrafi şartlardan dolayı ekemediklerini ama aslında kendi çiftliklerinin olmasını arzuladıklarını belirtmişlerdir.

4.2.3. Çalışma koşulları ve ücret yapısı

4.2.3.1. Katılımcıların çalışma saatleri

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma şartları, çalışma saatleri ve ücret yapısı çalıştığı tarımsal üretim alanına göre değişiklik göstermektedir. Çay tarlalarından elde edilen verilerin sonucuna göre katılımcı kadınların tarlaya gelme ve çıkma saatleri birbirine yakınlık göstermekte, genelde güneş doğmadan sabahın erken saatlerinde çalışma alanına giren işçiler akşam gün batımı ile tarlayı terk etmektedirler. Güneşin doğuş ve batış saatleri, iklim ve mevsim de çalışanların çalışma sürelerini etkilemektedir. Ayrıca kadınların yaşadığı köyün uzaklığı, tarlaya ulaşım şekli gibi ayrıntılar da çalışma saatlerinin uzunluğunu belirlemektedir. Literatürde yer alan benzer çalışmaların (Öztürk & Akduran, 2010; Akbıyık, 2011; Çınar, 2014; Gürbüz, 2017; Kara, 2021) bulgularına göre de Türkiye’de mevsimlik tarım işçileri günlük 10,5-12 saat aralığında çalışmaktadırlar ve gün doğumu ile başlayan çalışma saati gün batımı ile sona ermektedir.

Öncelikle küçük işletmeler ve aile çiftlikleri şeklinde olan çay tarlalarındaki ve diğer illerde büyük çilek/patates plantasyonlarındaki işin başlama ve bitme saatlerini, ulaşım şekli ve süresini, öğlen arası ve çay içmek için verdikleri araların süreleri ve en son olarak günlük ücret yapısını detaylı ele almakla durumu genel hatları ile çizmek mümkündür (Tablo 4.7.).

Çay tarlalarında görüşme yapılan kadınların yanıtlarına göre tarlada toplama işi sabah gün doğmadan başlar. Yakın mesafelerde yaşayan görüşmeciler yürüyerek ulaşım sağladıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte en az 20 dakika en fazla 2 saat yolu yürüyerek kat ettiklerini belirten görüşmeciler de bulunmaktadır. Bu görüşmeciler içinde kısa yürüme süresinin zor olmadığını vurgulayanların yanı sıra her sabah işe gelebilmek için 1-2 saat yürümek zorunda olduğunu belirten de yer almaktadır. Söz konusu bu katılımcılar köyler arası ulaşımı sağlayan toplu taşıma araçlarını kullanabildikleri zaman ise aynı mesafeyi daha kısa sürede geldiklerini belirtmişlerdir.

Genel olarak çay tarlalarında görüşme yapılan katılımcıların büyük çoğunluğu ulaşımı yürüyerek sağladıklarını belirtmişlerdir. Geriye kalan katılımcılar arasında taksi (normalde akrabalar, tanıdıklar veya komşulardan birinin arabası), yakın akraba arabası ve toplu taşıma araçları kullandıkları görülmektedir. Her sabah iki kızı ile çay toplamaya gelen katılımcılardan biri köyünün çok uzakta ve coğrafi açıdan elverişsiz bir alanda yer aldığını, köyünden geçen toplu taşıma araçlarının olmadığını ve işe gelebilmek için yarım saat yürüyerek ana yola çıktığını oradan da 1 saat araçla yolculuk yaptığını bildirmiştir:

“...saat 7.00’de işe geliriz ama evden 5.00’den çıkmamız lazım. Benim evim dağda, yarım saat yürüyerek ana yola çıkıyorum sonra otobüse biner buraya gelirim” (K6)

Çay tarlalarında görüşme yapılan kadınların büyük çoğunluğunun sabah işe başlama saati 6.00 ile 7.00 arasındadır. Katılımcılardan sadece ikisi sabah 8.00’de çalışmaya başladığını ifade etmiştir. Yani diğer çalışanlara kıyasla daha geç başladığını bu durumun sebebini köylerinin uzaklığından kaynaklı ulaşımı 1-2 saat yürüyerek sağlamak durumunda olmaları olarak belirtmişlerdir.

Tablo 4.7. Katılımcıların çalışma saatleri, ulaşım şekli ve ücretleri

Kişi	Başlama bitme saatleri		Ulaşım şekli ve süreci		Yemek ve çay molası		Günlük ücret	
	Çay	Çilek/Patates	Çay	Çilek/Patates	Çay	Çilek/patates	Çay (kg)	Çilek/patates
K1	-	8.30 20.00	-	Yayan(30dk))+minibüs (3 saat)	-	1 saat/ 15 dk (2 kez)	-	5.5 €
5.5 K2	08.00 19.00	-	Yayan (1 saat)/ otobüs (20dk)	-	1 saat/ 15 dk(1 kez)	-	80 kg/ 13.1 €	-
K3 kızı ile	7.00 19.00	8.00 18.30	Yayan (1.5 saat)	Minibüs (3 saat)	1 saat/ 15 dk(2 kez)	1saat30d k(1 kez)	140kg/ 30 €	5.5 €
K4	6.00 19.00	-	Taksi(1 saat)	-	1 saat/ 10dk (2-3 kez)	-	90kg/ 14.8 €	-
K5	6.00 19.00	8.00 18.00	Taksi(1 saat)	Minibüs (3 saat)	1 saat/ 10dk (2-3 kez)	1saat30d k(1 kez)	100 kg/ 16.4 €	5.5 €
K6 iki kızı ile	7.00 19.00	8.00 18.30	Yayan (30dk) + Minibüs (1 saat)	Yayan (30dk) + Minibüs (3 saat)	1 saat/ 15 dk (2 kez)	1saat 30dk (1 kez)	120kg/ 19.7 €	5.5 €
K7	8.00 20.00	8.00 18.00	Yayan (2 saat)	Yayan (45dk) + Minibüs (3 saat)	1 saat/ 15 dk (2 kez)	1saat 30dk (1 kez)	60kg/ 9.9 €	5.5 €
K8	7.00 19.00	8.00 18.30	Yayan (20dk)	Minibüs (3 saat)	1 saat/ 15 dk (2 kez)	1saat30d k (1 kez)	130 kg/ 21.4 €	5.5 €
K9	7.00 19.00	-	Yayan (20dk)	-	1 saat/ 15 dk(2 kez)	-	95kg/ 15.6 €	-
K10 kızı ile	6.30 19.00	-	Araba (30dk)	-	1 saat/ 15 dk(2 kez)	-	110kg/ 18 €	-
K11	6.00 19.00	8.00 18.30	Yayan (30dk)	Minibüs (3 saat)	1 saat/ 15 dk(1 kez)	1saat30d k(1 kez)	85kg/ 14 €	5.5 €
K12	7.00 19.00	-	Yayan (1 saat)	-	1 saat/ 15 dk(1 kez)	-	90kg/ 14.8 €	-
K13	10.00 19.00	8.00 18.00	Yayan (1 saat)	Minibüs (3 saat)	10-15 dk (ikisi de)	1saat 30dk (1 kez)	100kg/ 16.4 €	5.5 €
K14	6.00 19.30	-	Yayan (20dk)	-	1 saat/ 10 dk (2 kez)	-	70kg/ 11.5 €	-
K15	-	8.00 18.30	-	Minibüs (2.5saat)	-	1saat 30dk (1 kez)	-	5.5 €

Mülakatlar sırasında çalışma saatleri ile ilgili soruya katılımcılardan birinin ifadesi dikkat çekiciydi:

“sabahın erken saatinde buradayız biz, mesela ben bugün 5.10 gibi¹² geldim işe. Güneş bizim üstümüze doğuyor burada. Tüm gün de kafamızın üstünde oluyor. Güneş bizi yaka yaka çalışıyoruz işte”(katılımcı kadın).

İşten çıkma saatleri çay tarlası için genel olarak 19.00 olarak belirlenmiştir. Ama çalışanlar akşam çay yapraklarını toplayan aracın gelmesine ve o gün öğleden sonrası için topladıkları çay yapraklarını tartıda kilosuna göre teslim edene kadar beklemektedirler. Çalışanlardan alınan bilgiye göre bu toplama araçları 19.00 ile 19.30 arasında gelmektedir. Genel olarak gün içinde toplanan çay yapraklarının tartısı günde 2 kez gerçekleştirilmektedir. İlk teslim ve tartma işlemi ise öğlen arasında 13.00 ile 14.00 arasında uygulanmaktadır. 30-35 dakika süren teslim ve tartı işleminden sonra genelde saat 20.00 gibi işçiler çay plantasyonlarını tamamen terk etmektedirler. Astara ilindeki çay tarlalarında çalışan mevsimlik tarım işçisi kadınlar aynı zamanda görüşmeye katılan görüşmeci kadınların hemen hepsi gün içinde ortalama 12-13 saatlerini tarlada geçirmektedirler. Görüşmecilerden alınan verilere esasen narenciye bakımı ve hasadında bu çalışma süresi 9-10 saat, çilek ve patates toplama alanlarında ise 9.5-10.5 saat sürmektedir.

İl dışında çilek ve patates hasadı sürecinde yer alan ve görüşmecilerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan kadınlarla gerçekleştirilen görüşmelerden yola çıkarak Astara ili dışındaki büyük işletmelerde çalışma şartları, çalışma süreleri ve ulaşımın şekli ile ilgili tabloyu çizmek mümkün olmuştur (Tablo 4.7.). Ustabaşlarının daha katı kontrolü ve işletmenin sert kuralları koşullarında her sabah 8.00 ile 8.30 arasında başlayan çalışma süresi 18.00 ile 18.30'a kadar sürmektedir. Sabah 10.00 gibi masrafları işletme sahibi tarafından sağlanan yarım saatlik bir çay molası verilmektedir. 13.00 ile 14.00 arasında yemek için verilen öğlen molası katılımcılardan birinin aktarımı ile şöyle ifade edilmektedir:

“Yemeği çadırlar gibi bir yerler var orda yeriz, yoksa ağaç gölge falan hiçbir şey yok. Öğlen arasında biraz yer hemen dinlenmek için uzanıyorum. Yerde eski kilim, müşanma ne olursa onun üstünde uzanıyoruz” (K15)

Öğlen arasının ardından çalışmaya başlayan işçiler iş saati bittikten ve günlük yevmiyelerini aldıktan sonra geldikleri minibüslerle geri dönmek üzere 2.5-3 saatlik yola

---

¹²Aynı gün için Astara'da gün doğumu 06.05

koyulmaktadır. Katılımcıların belirli bir kısmı için bu yolculuk sadece araç yolculuğunu değil sabahları minibüsün işçileri alma noktasına bir yürüme mesafesini, akşamları da aynı yerden evlerine kadar yayan yürümek zorunda oldukları 30-45 dakikalık bir mesafeyi içermektedir.

Genel olarak çilek ve patates hasadında yer almak hem farklı bir ilde olması nedeni ile ulaşımın uzun ve yorucu olması hem çalışma koşullarının zorluğu sebebiyle mevsimlik tarım işçisi kadınlar için arzulan bir iş fırsatı değildir. Görüşmeler sırasında defalarca birçok görüşmecinin çay tarlası ve çilek/patates toplama alanını kıyasladığı ve özellikle çilek/patates hasadının zor çalışma koşullarını vurguladıkları gözlenmiştir. Bahsi geçen meselede katılımcılardan ikisinin aktarımını vurgulamak lazım:

“Çilek patates toplamaya da giderim, orası çok zor, bir dakika oturmaya izin yok.”(K3)

“Burda istediğimizde oturabiliyoruz dinlenmek için. Soğan, çilek, patates tarlalarında çalıştığımızda bizim çalışmamızı hep kontrol ederler, dinlenmeye izin vermezler. Hep arkamızdalar”(katılımcı kadın)

4.2.3.2. Katılımcıların yemek ve çay molası: “sonuçta buraya çalışmaya geldik”

Çay tarlalarında çalışanlardan ve görüşme yapılan kadınlardan alınan yanıtlara göre öğlen arası diye isimlendirilmiş yemek yeme için ayrılan zaman gün içinde bir kez 13.00 ile 14.00 arasında bir saatlik bir mola şeklindedir. Çay için mola ise işçilerin kendi tercihleri ile ilişkili olup genellikle gün içinde 2 kez 10-15 dakikalık aralar şeklinde yapılmaktadır. İlk çay molası sabah saatlerinde 10.00 ile 11.00 arasında, ikinci çay molası ise 16.00 ile 17.00 arasında seçilmektedir. Çay tarlalarındaki çalışanlar için yemek ve çay aralarının seçilme saati ve süresi kendilerinin kararına bağlıdır. Yani mevsimlik tarım işçilerinin mola sürelerini uzatabilme veya kısa tutma şansı olsa da genelde öğlen saatlerinde 1 saatlik yemek ve gün içinde 2 kez çay molası yaygın tercihlerdendir. Katılımcılardan birkaçının yanıtında bahsi geçen husus kendini göstermektedir:

“...ağacın gölgesinde oturuyoruz, çaya kaç kere istersek gidebiliriz, ama biz 2-3 defa gidiyoruz sonuçta buraya çalışmaya geldik”(K3)

“10-15 dakikalık çıkarız araya yemeğe, bir saat çıkan da var tabi, ama ne kadar çok toplayabilsek o kadar iyi” (K13)

Sağlıklı ve dengeli beslenme şekli, vücut için gerekli besinlerin yeterli miktarda alınması insan vücudunun kendini farklı hastalık ve rahatsızlıklara karşı savunması ve dayanıklı olması açısından çok önemlidir. Mevsimlik tarım işçiliğinde uzun çalışma saatleri ve ağır iş koşullarına karşı yetersiz ve dengesiz beslenme durumu gözlenmiştir. Tükettikleri enerjiye denk gelmeyen aldıkları besinler, onları hastalıklara karşı savunmasız durumda bırakmaktadır.

Mevsimlik tarım işçilerinin farklı işletme türlerinde çalışmasıyla ilişkili olarak beslenme şekli de farklılık göstermektedir. Şöyle ki narenciye hasadı veya bakımı zamanı aile işletmelerinde çalışan işçilerin gıda ve çay ihtiyaçları çiftlik sahibi tarafından karşılanmaktadır. İl dışında olan büyük çilek/patates işletmelerinde ve aynı zamanda çay plantasyonlarında olan tüm bakım ve hasat evrelerinde çalışan mevsimlik tarım işçilerinin beslenme gereksinimleri ise kendi sorumluluklarındandır. Çilek ve patates işletmelerinde bu bazen farklılık göstermekte ve işletme sahibi, işçilerin sadece çay ihtiyacını ödemektedir. Çilek ve patates hasadı alanında çalışan mevsimlik tarım işçisi görüşmecilerden biri yanıtlarında bunu vurgulamıştır:

“biz yanımıza alırız hafif şeyler, çünkü pişmiş yağlı yemek alırsak sıcaktan bozulur ya da kötü kokuyor yiyemiyoruz...Ama çay onlardan, işletme sahibinden. Patates, yumurta haşlıyorum, sosis ya da salam olursa alıyorum bazen yanıma, peynir salatalık, domates”(K15)

Genelde öğlen öğünü için yemek tedariki ve çay, saklama kabı, termos veya benzeri araçlarla korunmakla çalışma alanına taşınmaktadır. Çay tarlasında çalışan mevsimlik tarım işçilerinin yemeği açık alanda yedikleri gözlemlenmiştir. Mevsimlik tarım işçisi kadınların tercih ettiği besinlerde daha hafif, aperatif tipli yiyecekler, haşlanmış veya taze sebzeler ve ekmek olduğu gözlenmiştir. Öğlen yemeği ile ilgili sorularda katılımcıların büyük çoğunluğu yemeğini kendi yanında getirdiğini ve bozulmasın diye daha çok hafif, atıştırmalık yiyecekleri tercih ettiğini belirtmiştir.

Alanda işçilerden alınan verilere göre çay tarlalarında ve yakın arazilerde çeşme veya içmek için yararlı su kuyusu bulunmamaktadır. Görüşme yapılan kadınların her biri mülakat esnasında içme suyunu kendilerinin evden taşıdıklarını belirtmişlerdir. Araştırma süreci yaz aylarına (Ağustos-Eylül) denk geldiği için kadın görüşmeciler özellikle bu dönemde geçeden

1-2 litrelik pet şişelerine doldurulmuş suları buzdolabının derin dondurucu kısmında sabaha kadar bekletip sabah işe gelirken yanlarında getirdiklerini belirtmişlerdir.

Görüşmeler esnasında tartı ve teslim sürecinin kendisinin de önemli bir emek yoğun iş yükü barındırdığı da gözlemlenmiştir. Toplanan çay yaprakları kumaştan bir şalın içine toplanarak gün içinde iki kez olmak üzere (öğlen arası ve akşamüstü işten çıkmadan hemen önce) toplanmakta ve ardından toplama için gelen araçlara verilmektedir. Araçlar her tarla başında durmakta, işçiler 500 metreye kadar bir mesafede bu 40-50 kilo ağırlığındaki yükleri başları üstünde taşıyarak araca teslim etmekte ve arkalarından tartının bulunduğu alana yayan olarak 10-15 dakika (tarlanın tartı bulunan yere uzaklığına göre bu süre değişse de ortalama 10-15 dakikadır) yürümektedirler. Sıra ile tartıda yaprakları tartarak arabaya teslim eden işçiler ardından tarlaya dönerek geri kalan zamanı yanında getirdikleri yiyecekleri bazen yalnız bazen yakınındaki arkadaşlarla paylaşarak yemekte, bazıları da namaz kılmaktadırlar. Mülakatlar esnasında öğle vakti bir saatlik yemek molası veren görüşmeci kadınların aslında tartı ve yol için ortalama 30-35 dakika, öğlen yemeği ve dinlenme için ise 25-30 dakika harcadıkları görülmüştür. İş yükü tanımı yapılmayan bu meslekte öğle vaktinde yemek için ayrılan mola saatinin aynı zamanda taşıma, tartma gibi işle ilgili diğer faaliyetleri içermesi, görüşmeciler tarafından doğal, işin bir parçası olarak görülüp kanıksandığı gözlemlenmiştir.

4.2.3.3. Ücret yapısı

Mevsimlik tarım işçiliğinde ücretlendirme tarımsal üretimin çeşitlerine göre farklılık göstermektedir. Çay plantasyonlarında çalışan işçiler için ücret yapısı her gün olmak şartıyla topladıkları miktara göre plantasyon sahibi tarafından ödenmektedir. Her kilogram için ortalama 0.25-0.30 azn (0.13-0.16 euro) değerinde bir ücret ödenmektedir. Çay hasadı alanında çalışan katılımcılarla mülakatlar sırasında günlük toplayabildikleri miktarlar sorulmuş bu kilolar üstünden hesaplama yapılmaya çalışılmıştır. Ortalama bir gün için bir işçinin toplayabildiği çay yaprağı miktarı 70 ile 90 kg arasında değişmektedir. Bir gün içinde en çok toplanan çay yaprağı miktarı görüşmeye katılan görüşmecilerin belirli kısmında 100 kg ve üzeri ölçümlerde (en fazla 140 kg) olmuş ve bu durum görüşmecinin kızı veya kızları ile çalışmaları ile bağlantılı olmuştur. En az günlük çay toplayan ve engelli olan katılımcı ise bahsi geçen durumu sağlık durumu ile ilişkilendirmiştir:

“ben 60-70 kilo toplayabiliyorum. O gün kendimi sağlık açısından nasıl hissettiğime de bağlı, kötü hissettiğim günler çok toplayamıyorum” (K7).

Çay tarlalarında görüşülen kadınların bir gün için kazandıkları paranın miktarı incelendiğinde en az 10 euro en fazla 21 euro miktarında olmak üzere, ortalama ise 11-16 euro arasında değiştiği saptanmıştır.

Narenciye hasadı ve ağaçlarının bakımı için mevsimlik tarım işçilerine genellikle günlük 10-15 azn (5.5-8.2 euro) ücret ödenmektedir. Çilek ve patates tarlalarında ücret çay tarlalarındaki durumdan (toplanan mahsulün miktarına göre) farklı olarak günlük çalışma saatleri süresini tamamlamaya göre verilmektedir. Görüşmeler zamanı elde edilen verilere göre komşu illerdeki büyük işletme sahipleri mevsimlik tarım işçilerinin günlük ödemesini 15 azn (8.2 euro) olarak o gün işçileri oraya taşıyan minibüsün şoförüne teslim etmektedir. Şoför işçileri aldığı yer ve işletmenin olduğu il arasındaki mesafenin uzaklığına göre günlük 4-5 azn (2.2-2.7 euro) kendisine almakta geri kalan 10-11 azn(5.5-6 euro) ücreti işçilere ödemektedir.

ILO kapsamında 1949 yılında kabul edilmiş 95 sayılı Ücretlerin Korunması Sözleşmesinin 9. maddesinde (ILO, 1949) ifade edilen ücretler, işçiler ve iş araçları arasındaki ilişkiye göre işçi emeğinin karşılığını sadece işverenden almalıdır ve araçların herhangi bir şekilde bu ücrete müdahale etmesi ve pay almasına yol verilemez. Türkiye’de de benzer şekilde yürütülen alan çalışmalarının (Gürbüz, 2017, s. 22; Gürbüz & Yılmaz, 2021, s. 941; Kara, 2021, s. 36) bulgularına göre yasada yer almasına rağmen uygulamada yönetim ve denetimin yeterince olmaması sebebiyle işçi ücretlerinin kişi başı hesaplanarak araçlara verilmesi gözlenmiştir.

4.2.4. Katılımcıların aylık/yıllık çalıştığı gün sayısı

Bir yıl içinde toplam çalışma günlerinin sayısı ile ilgili soruda katılımcılardan gelen yanıtlara göre çalışma günlerinin sayısı her ay için farklılık göstermekte ve bahsi geçen ayda gerçekleştirilen tarımsal üretim veya hasat mevsimine bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin çilek ve patates hasadı zamanı büyük işletmelerde çalışan mevsimlik tarım işçisi kadınların hasat sürecine katılımları Nisan ayında başlamakta ve Ağustos-Eylül aylarına kadar devam etmektedir. İşçiler, ayın tüm günleri, hafta içi veya hafta sonu fark etmeksizin

sadece hava koşullarının çok kötü olduğu günler hariç her gün farklı işletmelerde çalışmaya gitmektedir.

Narenciye bakımı ve hasadı da benzer şekilde yılın belli aylarında gerçekleşmektedir. Narenciye ağaçlarının bakımı genelde kış ayları içinde, hasat süreci ise Ekim'den itibaren Aralık'a bazen Mart'a kadar sürmektedir. Farklı küçük aile işletmelerinde ve çiftliklerinde çalışmaya giden kadın işçiler işin yoğunluk durumuna bağlı olarak bir ay içinde ortalama 15-20 gün çalıştıklarını, her gün iş olması durumunda ise her gün çalıştıklarını belirtmişlerdir:

"İş olmasına bağlı, eğer her gün iş olursa ben her gün gitmek isterim tabi. Ama ortalama bir ayda 15-17 gün"(K1)

"Ne zaman iş oluyorsa ben gidiyorum, bir gün evde kalırsak açlık oluyor. Nerde ne zaman olursa fark etmez.(Yüzünün güneşten yanmış halini yüzündeki şalını indirerek gösterir) evde otursaydım yüzüm böyle olur muydu, ablacım?"(K7)

"Bir ay olsa bir ay, her gün olsa her gün çalışırım"(K12)

Çay hasadı önce de belirtildiği üzere genellikle yılda dört kez, Mayıs, Haziran, Ağustos ve Ekim aylarında gerçekleşmekte ve her mevsimde toplama süreci ortalama 10 ile 15 gün kadar sürmektedir. Görüşme yapılan kadınlar, her hasat mevsiminde 10-15 gün çalıştıklarını, yabancı otların temizliği, makaslama ve benzeri bakım mevsimi zamanında ise çalışma günlerinin 20 güne kadar çıktığını belirtmişlerdir.

4.2.5. Katılımcıların çalışma kıdemleri

Görüşme yapılan kadınların tarımsal üretimde mevsimlik tarım işçisi statüsündeki çalışma kıdemleri ile ilgili soruda katılımcıların büyük çoğunluğu çocukluktan beri kendi çiftliklerinde ücretsiz aile işçi olarak veya annelerinin yerine ücretli tarım işçisi olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı kadınlardan dördü 2 ile 4 yıldır ücretli tarım işçisi olarak çalıştıklarını, iki katılımcı 11-16 yıldır bu işte çalıştıklarını, geriye kalan büyük kısmı ise 28-49 yıllık bir çalışma deneyimlerinin olduğunu aktarmışlardır.

Çocukluk döneminde annelerinin yerine veya onlara yardım için birlikte çalışmaya gittiklerini belirten belirli bir kısım katılımcının aktardığına göre annelerinin yerine gitmekte amaç annelerinin evdeki küçük kardeşleri ve evin diğer yükümlülükleri ile ilgilenmesine destek olmak istemeleridir. Anneleri ile birlikte çalışmaya gitmelerindeki temel amaç ise işi daha erken bitirebilmek veya daha fazla para kazanabilmek niyetiyle yapılmaktadır. Katılımcılardan bazılarının ifadesiyle:

“Annem de çay toplayandı, 4'ncü sınıftan ona yardıma giderdim çalışmaya 10 yaştan. 8'nci sınıftan kendi adıma işe gidiyordum artık. Babamın evinde çok fakirlik çekmiyorduk, sadece çalışmak istiyordum. Ama evlendikten sonra ihtiyaçlar yüzünden çalışmaya başladım. Ben fakir biri ile evlendim”(K8)

“Çocukluğumdan beri anneme yardıma gidiyordum, onun yerine gidiyordum. Tam olarak yaşı hatırlamıyorum, hafızam bozuldu benim, çocuktum işte onu hatırlıyorum”(K12)

Küçüklükten beri anneleri ile çalışmaya gittiğini belirten katılımcılardan biri evlendikten sonra da maddi sıkıntılar yüzünden bu çalışmaya devam etmek zorunda kaldığını belirtmiştir:

“Tam hatırlayamıyorum, 7-8.sınıftı herhalde, annem narenciye hasadına giderdi ben de onunla giderdim, evlendikten sonra da devam etmeye mecbur oldum, bir şeyler yememiz gerek”(arkadaşları dalga geçerek)“kocası git çalış para getir bana” demiş ona. “Evet git çalış dedi”(hepsi gülerler) (K3)

Üç kız çocuk annesi olan ve iki kızı ile çay tarlasında çalışan 35 yaşındaki bir görüşmeci, ailenin maddi sıkıntıları ve nişanladığı büyük kızının çeyizini alabilmek için son iki yıldır mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştığını vurgulamıştır:

“Son 2 yıldır...fakirlikten...kızımı verdim ona çeyiz alınması lazım (büyük kızının da diğer ikisi gibi çalışıp çalışmadığı sorulduğunda) evet nişanlanana kadar o da geliyordu, sonradan nişanlısı izin vermedi”(K6)

4.2.6. Katılımcıların mevsimlik tarım işçiliğinde bulunma nedenleri:

“Yoksa bu sıcakta kim ister ki evden çıkmayı?”

Görüşme yapılan kadınların mevsimlik tarım işçiliğinde çalışma nedenleri incelendiğinde neredeyse hepsinin fakirlik, maddi sıkıntı ve geçim derdi nedeniyle bu işte çalıştıkları tespit edilmiştir. Özetle geçim sıkıntısı mevsimlik tarım işçilerinin en önemli ortak özelliklerinin başında gelmektedir. Mevsimlik tarım işçileri üzerine yapılan bir ampirik çalışmada da (Şeker 1986, s. 99) kendi işletmelerinden yeteri kadar kazanç elde edemeyen az topraklı veya topraksız ailelerin gezici ve geçici mevsimlik tarım işçiliğinin emek gücünü oluşturduğu vurgulanmıştır. Tarım işçiliğinin başlıca insan kaynağını oluşturan köylüleri de iş fırsatlarının daha çok olduğu bölgelere doğru iten dürtülerin başında da geçim sıkıntısı gelmektedir.

Katılımcıların hemen hemen hepsi onları mevsimlik tarım işçiliğine iten sebeplerin yoksulluk ve aile geçimini sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. Görüşme yapılan tarım işçilerinden sadece öğretmenlik yapan bir görüşmeci boş durmaktan hoşlanmadığını, çalışıp bir şeyler ortaya koymayı sevdiğini ve bu işte çalışmasının kendi tercihi olduğunu

aktarmıştır. Katılımcılardan daha az deneyimi olanlar yani çalışma kıdemleri 16 yılın altında olan belirli kısım katılımcı evlendikten sonra ücretli çalışmaya ihtiyaç duyduklarını ve aile durumu ile çocukların ihtiyaçlarından dolayı çalıştıklarını vurgulamışlar:

“Babamın evinde böyle dışarıda çalışmıyordum, iyi günlerdi onlar sadece evde kendi çiftliğimizde, ama evlendikten sonra ailem var artık, çocuğum için dışarı çıktım çalışıyorum mecbur. Bana devlet çocuk parası (uşag pulu) verseydi, benim burada şimdi ne işim vardı, çocuğuma bakardım evde” (K7).

“Fakirlik ihtiyaçlar yüzünden buraya gelmeye başladım, kocam çalışmıyordu, sadece kayınbabanın emekli maaşına kalmıştık tüm aile ...onun için” (K10)

“Son 10 yıldır. Aile durumumuz. Yoksa bu sıcakta kim ister ki evden çıkmayı” (K11).

“Ben çocukluğumdan kendi çiftliğimizin tarlalarında çalışırım zaten. Evlendikten sonra da burada yapmaya başladım. Ama paralı olarak dışarıda 3 yıldır, sebep ihtiyaçtı, kocama destek olmak için, çocuğum üniversite kazandıktan sonra kaynanan çalışmamın iyi olacağını söyledi” (K15).

28 yılın üstünde çalışma deneyimi olan büyük çoğunluk hem evlenmeden önce hem evlendikten sonra mevsimlik tarım işçiliğini sürdürdüğünü belirtmişler. Evlenmeden önce çocuk yaşlarında benzer işte çalışan annelerine yardım veya onların yerine çalışmaya başlayan bu katılımcı kadınlar çalışma yaşına geldikten sonra genellikle 17-18 yaş aralığında kendileri çalışmaya başlamışlar. Aşağıda birkaç katılımcının mevsimlik tarım işçiliğinde bulunma nedenleri sorusundaki yanıtları yer almaktadır:

“Sovyetler döneminde çalışabilen herkesin çalışması lazımdı, iş fırsatı vardı çalışıyorduk, gençtik, sağlıklıydık, o dönemler yoksulluk nedir bilmiyorduk, aldığımız para her şeye yetiyordu güzelce karnımızı da doyuruyorduk, giyiniyorduk da... Yoksulluk şimdi var, ne kadar fazla da kazansan hiçbir şeye yetmiyor” (K9)

“Önceleri iyiydi, ama şimdi her şey pahalı hiçbir şeye yetmiyor kazanç. Un 45 azn(24.6 euro)¹³ olmuş...şimdi gel yaşa, aileni yedir” (K12)

4.2.7. Mevsimlik tarım işinde kadın emekçi olmanın özgül yönleri

Kadın ücretli emeğinin emek piyasasında yer alma biçimi erkeklerinkinden farklılık göstermektedir ve kadın işçi olmanın kendine özgü yönleri vardır. Dışarıda ücretli şekilde çalışan kadınların hane içi beslenme ve bakım emeği sorumlulukları ile aynı zamanda kadın olmanın doğasından kaynaklanan regl, hamilelik gibi sadece kadınlara özgü özelliklerin getirdiği zorluklar vardır. Özellikle kötü çalışma şartları ve ağır çalışma koşullar altında regl veya hamilelik döneminde olan emekçi kadının durumunun vahameti ikiye katlanmaktadır. Bilhassa temel insani ihtiyaçların giderilmesi açısından mühim olan tuvalet mekanlarının

¹³Mülakatlar yapılan dönemde un fiyatlarına gelen zamlar da sıklıkla değinilen konu olmaktadır. Burda bahsi geçen fiyat 50 kilogramlık bir un çuvalı olarak kastedilmektedir.

kadınların adet dönemlerinde önemi daha da artmaktadır. Mevsimlik tarım işçiliği açısından tarlada mahremiyeti temin edilmeyen, su çeşmesi bulunmayan tuvalet ortamı, bir mevsimlik tarım işçisi kadın için bilhassa adet dönemlerinde menstrual araçların değiştirilmesi esnasında hijyenik olmayan ortam anlamına gelmektedir. Temel insani ihtiyaçların giderilmesi açısından bile uygun olmayan tuvalet yerleri ve tuvalet kağıdı, sabun, havlu bulunmayan ortamlar kadınların temel ihtiyaçlarının ve özellikle adet dönemlerinde hijyenik bir ortamın sağlanması konusunda oldukça yetersiz kalmaktadır.

4.2.7.1. Tuvalet: “bazıları altına yapar”

Tarım işçilerinin çalışma alanında bulunduğu ortalama 9-13 saat süresince temel ihtiyaçlarını gidermesi için içerisinde su bulunan, mahremiyetin korunması adına çevresi kapalı şekilde tuvaletler bulunması gerekmektedir. ILO'nun Tarım İşlerinde İşçi Sağlığı ve Güvenliği uygulama kılavuzunda işçiler için uygun görülen düzenlemeleri temel alarak söylenebilir ki tuvaletler, kadın ve erkek işçiler için ayrı olmakla birlikte sağlık kurumunun öngördüğü hijyen şartlarına da uygun olacak şekilde düzenlenmiş olmalıdır. Tuvaletlerde şahsi temizlik için yeterli olacak miktarda tuvalet kağıdı veya su, sabunlu ve havlulu el yıkama yerleri sağlanmış olmalıdır. Ancak var olan bu düzenlemelere karşın, araştırma yürütülen alanda bu hususların hiçbirinin varlığı gözlenmemiştir. Genel olarak çay tarlalarında temel ihtiyaçları gidermek için gerekli olan tuvalet yapısı her tarlada olmamakla birlikte bazı tarlalarda rastlanmaktadır. Mevcut tuvaletler çoğunlukla Sovyetler döneminde kolektif çiftlikler için yapılmış yapılardır ve kullanım süresini çoktan tamamlamış izlenimi vermektedir. Bazı çay tarlalarında tarla sahibi tarafından derme-çatma şekilde de olsa birkaç çay toplama alanı için bir adet de olsa tuvalet yapıldığı görülmüştür. Bununla birlikte mevcut tuvaletlerin büyük çoğunluğunun yapı olarak ilkel yollarla yapılmış oldukça eski ve kullanışsız, çok defa çuval, naylon, tahta veya bezle etrafı kaplanmış çadırlardan veya tamamlanmamış derme-çatma yapılardan oluştuğu görülmüştür. Bu tuvaletlerde kullanım amaçlı su veya tuvalet kâğıdı da bulunmamaktadır. Şahsi temizlik için yeterli tuvalet kağıdının, tuvaletlerin yakınlığında sabun ve kağıt havlunun var olması söz konusu bile değildir. Tuvalet olmayan tarlalarda çalışanlar ihtiyaçlarını ağaç veya çalı arkasında gidermektedirler. Kadın işçiler içme suyunun yanı sıra temel temizlik için gerekli olan suyu da yanlarında pet şişelerde taşımaktadırlar.

Çay tarlalarında görüşmecilerle yapılan mülakatlar esnasında tuvaletle ilgili sorulara katılımcılardan eş zamanlı farklı tepkiler alınmış, bazen yakınındaki işçi kadınların da eşlik ettiği gülüşmeler bazen esprili cevaplar kaydedilmiştir. Katılımcılardan biri ile mülakat esnasında bahsi geçen soruda yakındaki işçiler ve görüşmecinin kendisi de kahkahalarla eşlik ederek durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“O gördüğün tuvalete mecbur olmadıkça girmiyoruz...çalılıklarda yapıyoruz, su yok tuvalette zaten, evden gelirken yanımızda pet şişelerde su getiriyoruz, tüm tarlalar için ortak bir tuvalet var, Sovyetler sovhöz döneminde yapılmış iki üç tarla diğer tarafta, ama şimdi çok eski kullanışsız”(K3).

Çay tarlasında görüşme yapılan kadınlardan sadece biri tuvalet ihtiyacı için yürüme mesafesinde olan evine gittiğini, geriye kalan büyük çoğunluk ise çalışma süresince tuvalet kullanma imkânlarının olmadığını ve çalı arkalarında hiç kimsenin onları görmediklerini düşündükleri yerleri tuvalet gideri için kullanmak zorunda olduklarını aktarmışlardır:

“Bazıları altına yapar(güler)... çalılıklara falan yaparız, ama tarlada herhangi bir erkek olursa gidemiyoruz işte... işçiler kendilerini tutmak zorunda, altına yapıyorlar mecbur(yine güler)”(K6)

“Çalılıkların yanında, ağaç altında kimsenin görmeyeceği yerlerde işte, yok bu tarlada, bazı tarlalarda çiftlik sahipleri iyi kötü bir yer yapıyorlar çalışanlar için ama burada yok...bezler (çocuk bezi gibi yetişkinler için olanı kastediyor) de pahalı alamıyoruz kendimize (güler)çocuğa alamıyorduk zamanında”(K7).

“Çalışırken ne yiyoruz ki oraya da gidelim zaten(eli ile gösterir), en çok su içeriz ama o da terlediğimiz için vücuttan çıkar” (K10).

“Hallediyoruz bir şekilde (nerde sorulduğunda) Kenarda köşede (yavaşça konuşur)”(K14)

Sahadan görüşmecilerden alınan bilgiler ışığında narenciye bakım ve hasadı zamanı işçiler genellikle aile çiftliklerinin bir parçası olan alanlarda çalıştıkları için işverenin kendi evinin tuvaletini kullanmaktadırlar. Çilek ve patates tarlalarında daha büyük işletmeler olduğu için her plantasyonda bir veya iki adet olmak üzere tuvaletler bulunmaktadır. Katılımcıların verdiği bilgilere göre bu tuvaletlerde sürekli şekilde su bulunur ve tuvalet yapısı demir levhalarla kaplanmıştır. Mahremiyet konusunda özellikle hassas olan kadın işçilerin bu hususu bilhassa altını çizerek ifade etmeleri gözden kaçmamıştır:

“2-3 yerde tuvalet var, Allahtan su var,(detayları sorulduğunda) demirden yapmışlar, kapısı da demirden, gözüküyor içerideki adam, çok iyi kadınlar için bu durum”(K15)

4.2.7.2. Regl: “En zoru da o günler...”

Görüşme yapılan kadınlarda adet dönemlerinde çalışma durumları ile de ilgili sorular sorulmuş, regl döneminde çalışmanın güçlükleri ve işyerinin kadına sunduğu koşullar konusunda düşünceleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Görüşme yapılan kadınların belirli bir

kısmı halihazırda adet görmemesine rağmen ilgili soruda çalışma hayatları boyunca geçmiş deneyimlerini aktarmış, diğer çalışan kadın işçilerin durumlarından bahsetmişlerdir. Katılımcı kadınlar arasında adet gören yedi kadından üçü adet pedi kullanabildiğini, diğer dört katılımcı kadın ise satın alamadığını ve bunun da yüksek ped fiyatları ile ilişkili olduğunu, ped için para ayıramadığını belirtmişlerdir. Bir paket ped fiyatı bir katılımcı kadının bir günlük ortalama kazancının %20'sini (çaydan gelen bir günlük ortalama gelirin %13, patates/çilekten gelen bir günlük ortalama gelirin ise %30'nu) oluşturmaktadır:

“En zoru da o günler, dert zorluk o işte. Evden eski bez parçaları falan getiriyorum, pedler önceleri daha ucuzdu alıyorduk 1 azn (10.56 lira) ama son yıllarda baya pahalı alamıyoruz, 3 azn (1.64 euro) olmuş¹⁴”(K7).

“Çilek toplamaya giderken Celalabat'a tuvaletler var, su da oluyor, onun için ped falan değişmek isteyince zor olmuyor, ama burada tuvalet yok, o günler zaten zor geçiyor, böyle de olunca daha da zorlaşıyor. Ped kullanıyorum, bazen eve giderim değişmek için, bazen burada değişirim (güler) (gülerek utanarak anlatır), hay benim yavrım ya...(gülür)”(K8)

Katılımcı kadınların hemen hepsi adet dönemlerine denk gelen günlerde çalışmanın zorluğundan, tansiyon düşüklüğü baş, bel ve karın bölgesinde ağrı gibi zorluklardan söz etmiş ve regl belirtilerinin sıcak hava koşulları altında, özellikle de güneşin altında ve sürekli eğilerek çalışma zorunluluğu nedeniyle daha da güç hale geldiğinden yakınmışlardır:

“Yazın çok zor oluyor. Doğru benim o dönemler eskide kaldı, ama gençken yaz mevsiminde çok zorlandığımı hatırlıyorum sıcak bir yandan ağrı sancı diğer yandan, ped falan da yoktu o zamanlar, evden yanımıza bez alıyorduk, şimdi var öyle şeyler kadınların işini kolaylaştırıyor, ne zaman başladı ne zaman bitti hiç haberleri olmuyor(gülümser).”(K9)

“Şimdi öğleyim zaten (gülür). Ped de kullanmıyorum, eski yollarla bez falan...(gülümser). O durumda çalışmak çok zor halsizlik oluyor, tansiyon düşüyor, ağrıyı sancıyı demiyorum bile...Benim güneşin altında zaten tansiyonum hemen düşer. Belimde normalde de hep ağrı olur, o dönemde daha da artar. Çalışmaya mecburuz biz o durumda da ne uzanabiliyoruz ne dinlene ...toplarken bile ağrılar şiddetlendiğinde kısa süreli bir kenarda durup dinlenmeyiz (annesini K10'a seslenir: Çalışma çalışma konuşsana neden duruyorsun...haydi...öğlene kadar bu sırayı bitirmemiz lazım)”(K10).

“Şimdi adet olmuyorum...(Eskiye sorduğumda) zor, çok zor olurdu, önceleri ped olmazdı şimdi var...önceleri bez saatlerce durmaktan yakıyordu bizi, yara oluyordu., onu yazma ha sakın oraya (kahkahalar atar) Çalılarının yanında değişiyorduk zaten”(K12).

“napalım çalışıyoruz işte. Zor da olsa gidiyoruz sonuçta iş, sıcakta özellikle zor oluyor. Ped alıyorum yanına”(K13).

Katılımcılardan biri ile mülakat zamanı adet ile ilgili soruda 4 yıl önce kadın hastalıkları ile ilgili bir ameliyat geçirdiğini ve artık adet olmadığını belirtmiştir. Adet olduğu zamanlardaki tarımsal faaliyetlerde yer almasına ilişkin deneyimleri sorulduğunda kendi

¹⁴Bahsi geçen dönemde Azerbaycan'da ped fiyatları ortalama 3 azn (1.64 euro) dir.

deneyimi ve halihazırda çalıştığı işletmede benzer sorunu yaşayan kadınların durumunu şekilde ifade etmiştir:

“Yakın tanıdık işçilerden kadınlar kötü hissedince, durduğunda biliyoruz ki ondan durmuş ama tabi ustabaşı bilmiyor bunu, kızıyor hemen...(4 yıl öncesi sorulunca) ben hiçbirşeyi ertelemedim adet yüzünden, babamgilin evinde de ben tarlaya çalışmaya giderdim ilk gün olsa dahi, rahatsızlık ağrı oluyordu tabi, ama beni yatmaya zorlayacak kadar değil,canımı dişime takıp çalışırdım hep...(bir ah çeker)”(K15).

4.2.8. Katılımcıların sosyal güvenceye sahip olma durumu

Katılımcılara görüşme sırasında sosyal güvence, sağlık vb. sosyal hizmetlerden ne şekilde faydalandıkları sorulduğunda genel olarak bu tür hizmetlerden yararlanmadıkları ortaya çıkmıştır. 2021 tarihli¹⁵ yeni yasalaştırılmış sağlık sigortası hakkı uygulamada kendini göstermemektedir. Öyle ki katılımcılar da bu yasanın varlığından haberdar değildir.

Literatüre de bakıldığında göçmen ve günlük yevmiyeli çalışan mevsimlik tarım işçilerinin genellikle sosyal güvencesi ve sigortası yoktur. Diyarbakır ili üzerinden yapılan çalışmada tarım işçisi olarak çalışan kadın işçilerin çoğunun sosyal güvenceden mahrum olduğu ortaya çıkmıştır (Kasımoğlu, 2006, s. 70).

Bu çalışmada da görüşmecilerin büyük bir çoğunluğunun devletten hiçbir şekilde sosyal yardım almadıkları ve herhangi bir sağlık sigortasına da sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Katılımcıların belirli bir kısmı iş (kendi veya kocası) maaşından veya emekli/engelli maaşından devletin sigorta amaçlı kesintiler yaptığını ancak buna rağmen bugüne kadar hastanede hiçbir zaman ücretsiz hizmet görmediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan sadece biri doğuştan bacağındaki sorunla ilgili engelli olduğu için 3. dereceden engelli maaşı aldığını belirtmiştir. Sonuç olarak tüm katılımcılar ücretsiz sağlık hizmetlerinin olmadığını vurgulamışlardır:

“Evet sigortam var. Devlet benim hem öğretmen hem emekli maaşından ayda 6 azn falan (63 tl) para kesiyor sigorta için ama ben hastaneye gittiğimde bana ücretsiz hiçbir şey yapılmıyor. En son hastalığımdan dolayı Bakü’de devlet hastanesinde yattım. Hepatit C virüsü yüzünden. Birkaç kere kan tahlili yaptırmama rağmen hepsini parasını ödedim” (K4).

¹⁵“Sağlık sigortası hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti yasasına göre en son aşama 1 Nisan 2021 tarihinden itibaren tüm ülke genelinde TEBİB’e (Tıbbi Bölge Birimleri Yönetim Birliği) bağlı tüm devlet ve bazı özel sağlık kurumlarında geçerli bir zorunlu sağlık sigortası sistemi temin edilmektedir (Zorunlu Sağlık Sigortasına dair Devlet Kurumu, 2022). Zorunlu sağlık sigortası ile tüm ülke vatandaşları, Hizmet Paketi kapsamındaki sağlık hizmetlerinden sadece ülke kimlik kartları ile başvurarak ücretsiz olarak yararlanabilir.

“3cü dereceden engelli maaşı alıyorum 120 azn (1267 tl) ama ameliyat olurken hastanede bana söylediler ki senin maaşının miktarı az, devletten sigortalı olman için daha yüksek maaş alman lazım. Ameliyat parasının bir kısmını kendi ailemiz bir kısmını da abilerimden, ablalarımın bazıları yardım etmişti, inek bakıyordum onlardan satmıştım ameliyatım için”(K7)

“Şimdi devlet, hükümet mi var? O nasıl hükümet vatandaşını düşünmüyor. Eskiden Sovyet döneminde her şey insanların rahatlığı yaşantısı için kurulmuştu, şimdi 63 yaşındasın gidiyorsun, emekli maaşını alabilmek için 6 ay da bekle diyorlar... Nereye gidesin şikayet için? Kimi kime şikayet edesin?”(K9).

“Kocamın maaşından bir kısım parayı devlet kesiyor sigorta için tam bilmiyorum ne kadar olduğunu, ama şimdiye kadar hiç hastanede parasız bakmadılar”(K15)

Sorunun içeriğini anlamayan bir katılımcıya soru daha anlaşılır bir şekilde ifade edildiğinde, “hastaneye gittiğinizde parasız bakıyorlar mı” diye sorulduğunda tepkisi:

“Allah korusun, düğünlerde harcayalım paramızı hep, Yarabbi. Devletten bir yardım yok, ne kazanıyorsak bak bu ellerimizle kazanıyoruz” (K3, ellerini ileriye doğru uzatarak)

Sonuç olarak hem katılımcılarla görüşmelerin sonucu hem araştırmacının alanla olan deneyimi sayesinde denilebilir ki, sosyal alanda olan hizmetler ve yeni yürürlüğe girmiş çeşitli programlarla ilgili bilgi eksikliği olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal hizmetler, işsizlik, sağlık sigortası ile ilgili yeni kabul edilen programların ilgili kesimlere ulaştırılması süreci etkin değildir. Hedef kitlenin kamu kurumundan ilgili hizmetleri almakta bürokratik engellerle karşılaştığı görülmüştür. Örneğin, katılımcılardan birine devletin son dönemde kabul ettiği istihdam programı hakkında bilgili olup olmadığı sorulduğunda:

“Onun için de bir yıl sıraya durmak lazım diyorlar. Bide yol parası da olması gerek benim şehirdeki o idari binaya gidebilmem için 2 azn yol parası(21.12 TL), çok evrak türleri istiyor benim o evrakları farklı farklı yerlerden alıp toplamam da hepsi parayla...benim dağın ta zirvelerine yakın bir küçük evim var, oradan her defasında inmek şehire gitmek çok zor ve masraflı”(K7)

4.2.9. Katılımcıların geçirdikleri iş kazaları ve sağlık sorunları

Dünyada ölümle sonuçlanan iş kazalarının en çok rastlandığı alanlardan biri olarak tarım sektörü iş sağlığı ve güvenliği açısından riskli bir alandır. Türkiye’de tarım alanında yaşanan iş kazalarının istatistiki verilerindeki düşük rakamlar (%2) daha çok bu alanda ücretsiz aile işçiliğinin yoğunlaşması ile ilişkilendirilmektedir (TÜİK, 2013). Benzer şekilde Azerbaycan’da da Devlet İstatistik Kurumunun diğer alanlardaki iş kazaları ile ilgili veriler dizisinde tarım alanına ilişkin hiçbir kayıt bulunmamaktadır (İşgücü piyasası. İş kazaları, 2021). Bu durumu genel istihdamın %35’ten fazlasını kendinde barındıran tarım alanının enformel alanın başında gelmesi (Valiyev, 2020, s. 1) ve sektördeki iş kazalarının da bundan dolayı kayıtlara geçmemesi ile izah etmek mümkündür. Fakat sektörde meydana gelen iş kazaları ve yaşanan sağlık problemlerinin küçümsenemeyecek kadar çok olduğunu

görüşmeler ve gözlem sırasında elde edilen veriler ve şahit olunan olaylar açıkça ortaya koymaktadır.

Görüşme yapılan kadınlara iş kazası ile ilgili soru sorulduğunda ilk yanıt “hayır” şeklinde olmuş, iş kazalarını deneyimlemediklerini belirtmişler. Soru detaylandırıldıktan sonra böcek ısırması, alet yaralanması, kesikler, sürekli eğilmekle ilgili ani boyun ve bel tutulması, güneş çarpması, baş ağrıları ve diğer benzeri sağlık sorunlarını tarlada çalışan tüm işçilerin yaşadıklarını ve bu iş için normal olduğunu aktarmışlardır:

“Allah korusun, yavrularımız da hiçbir zaman bunları yaşamasin” (K3)

“Allah korusun... Öyle bir şey olmadı. Diğer çalışan işçiler gibi benim de ağrılarım oluyor, genel olarak tüm vücutta. Ama büyük bir şey olmadı şükür(detaylı sorulunca) evet evet baş ağrıları, miyde bulanması, baş dönmesi, bel ağrısı oluyor aşırı bel ağrısı oluyor, ama o çalıştığım için çalışmazsam acımaz da” (K14)

Katılımcı 14 mülakat sırasında her ne kadar iş kazası deneyimlemediklerini belirtse de öğle molası esnasında araştırmacının önceki gün komşu tarlada şahit olduğu bir aletle yaralanma olayını anlatmasına olan tepkisi ve yanıtı oldukça dikkat çekiciydi: *“Geçen gün de gelinim parmağını kesti orakla, çok derinden bi de (üzüntü ile anlatır) onun için dün hatta işe de gelemedi” (K14) (26.08.2022 gününden gözlem notu).*

Yapılan işin yoruculuğu, kötü ve sağlıksız çalışma koşulları mevsimlik tarım işçisi kadınlar da dahil tüm tarım işçilerinin sağlığını etkilemektedir. Literatüre bakıldığında mevsimlik tarım işçilerinde pestisitler, herbisitler, diğer kimyasallar, güneş ışığı ve ultraviyole radyasyon nedeniyle cilt kanseri ve diğer cilt hastalıkları; tozlar, gazlar, antijenik ajanlar nedeniyle astım, solunum yolu hastalıkları, hipersensitivite pnömonisine (çiftçi akciğeri) gibi sağlık sorunları; ayakta kalma, eğilme, ağır kaldırma, aynı davranışları saatlerce tekrarlama gibi faaliyetlerden dolayı bel ağrısı, bel tutulması, bel fitiği, karpal tünel sendromu, tendinit ve diğer kas ve iskelet sistemi hastalıkları sıklıkla görülmektedir (Kaleci, 2007; Görücü & Akbıyık, 2010; Kangal, 2015; Uzun, 2019).

Bu araştırmada da görüşmecilerin en çok deneyimledikleri sağlık sorunlarının başında güneşin altında uzun süreli çalışma durumu ile ilişkili olarak sıcak çarpması ve baş ağrıları gelmektedir (Tablo 4.8.). Katılımcıların sıklıkla yaşadıkları diğer sağlık sorunları birbirine yakın oranlarla fiziksel ağrılar ve aşırı yorgunluktur. Aşırı yorgunluk hali ağır

koşullarda ve çok uzun bir süre boyunca dinlenmeden çalışma ile ilişkili olup katılımcıların büyük çoğunluğunda görülmektedir. İşin niteliği gereği görüşmecilerde uzun süre aynı pozisyonda çalışma ve eğilerek çalışmaya bağlı olarak duruş bozukluklarının yanı sıra sürekli aynı elle mahsul toplamaktan kaynaklı olarak bel fitiği ve de kas iskelet sistemi rahatsızlıkları olduğu da ortaya konmuştur. Görüşmecilerin belirli kısmının ifade ettiği mide ve sindirim sistemi rahatsızlıkları büyük ölçüde eğilerek çalışmaktan ve beslenme rutininin bozulmasından kaynaklanan sürekli ilaç kullanımı gerektiren ciddi rahatsızlıklardır. Görüşme yapılan kadınların büyük bir kısmı söz konusu belirli hastalıklardan dolayı sürekli ilaç içerek çalışmalarını devam ettirebildiklerini özellikle vurgulamışlar.

Mevsimlik tarım işçileri ile Eskişehir örneğinde yapılan bir çalışmanın (Kaleci, 2007) bulguları da işçilerin birçok hastalığı benzer şekilde deneyimlendiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte Eskişehir örneğinde işçilerin yaşadıkları sağlık sorunları listesinde soğuk algınlığı ve zatürre listenin başında yer alan en yaygın hastalıktır. Azerbaycan/Astara örneğinde ise görüşülen katılımcılardan sadece biri aynı sorunu yaşadığından bahsetmiştir. Öte taraftan bu durumun önemli ölçüde alan araştırmasının yaz döneminde yapılmış olmasıyla bağlantılı olduğu da aşıkardır.

Tablo 4.8. *Katılımcıların sağlık sorunları*

Mevcut sağlık sorunu	Sayı
Sıcak çarpması, baş ağrıları	10
Fiziksel ağrılar (bel, ayak, kol)	10
Aşırı yorgunluk	9
Bel fitiği	8
Mide ve sindirim sistemi hastalıkları	5
Kas- iskelet sistemi rahatsızlıkları	4
Sürekli tedavi gerektiren hastalıklar (tansiyon, kalp, böbrek, verem vb.)	3
İshal, zehirlenme, halsizlik	2
Diğer	2

Söz konusu bu sağlık sorunlarının çoğunu eşzamanlı olarak deneyimleyen bazı katılımcılar bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Baş ağrıları, bel ve bacaklarımda ağrılar oluyor ama dayanıyorum mecbur ne yapayım?... Her akşam diyorum ki yarın işe gidemeyeceğim yorgunluktan, ağrılardan geberiyorum. Ama sabah kalkıp işe geliyorum, ne yapalım. Ağrı kesici falan içiyoruz” (K5)

“Şikayet çok ya...Tüm vücudum ağrır sızlar. Ayaklarımı yere basamıyorum, sağ kolum da o kadar şiddetli acıyordu ki acıdan bağırdıyordum dün gece, öğle de uykuya dalmışım, başım da bir ağramaya başlarsa 3 gün hiç durmadan devam ediyor. Güneş sanki benim enerjimi emiyor, hiç halim kalmıyor güneşin altında”(K10)

“Sabahları miyde ilacı içmezsem gelip burada böyle eğilerek çalışmam, miydem ve böbreklerimde hep sancular oluyor, güneşe çıktığımda gözlerim kararır başım döner, daha az önce ... (arkadaşının ismi) söyledim ki ağrıkessici versin bana baş ağrım var çünkü. Ama çalışmaya mecburum, evde otursam buradan alacağım 100 azn var o da olmaz hiç. Az da olsa faydam dokunuyor aileme işte”(K11)

“Akşamları ölü gibi oluyorum yorgunluktan, belim bacaklarım kollarım kırılacak gibi geliyor bana”(K13)

“Bende ayaklar, sorun hep ayaklar...Eğilerek duruyoruz ya sürekli, çilek çalıları küçük yerden buraya kadar yüksekliği olur(eli ile bacak boyunda 30 cm'e kadar bir uzunluk gösterdi) Eğiliyoruz başımız aşağıya duruyoruz sabahtan akşama kadar çilek topluyoruz iki tarafları da toplayarak gitmek lazım. Bazıları emekleyerek topluyor hatta sıranın başından sonuna doğru”(K15)

Görüşme yapılan kadınların belirli bir kısmı var olan sağlık sorunları ve hastalık geçmişlerine rağmen mevsimlik tarım işçiliğini devam ettirdiklerini, sağlık durumları çalışmaya uygun olmasa bile çalışmak zorunda olduklarını belirtmişlerdir:

“Çalışmaya giderken minibüs kaza yaptı yıllar önce, omzum kırıldı, ameliyat oldum, aylarca yatmak zorunda kaldım, bu sürede annem ve yakın akrabalarımın birkaçı para yardımı etti. Omzumda hala metal tel ve çivi var”(K1)

“Kemik erimesi var bende, ama hala çalışmaya devam ediyorum, ne yapabilirim ki? Hastalığı çok umursamıyorum” (K4)

“Kolum 3 kez kırıldı benim, bir kere ameliyat oldum, iki keresinde alçıya aldılar ama bana engelli maaşı vermediler, beni engelli olarak görmüyorlar (Sağ kolundaki uzun dikiş izlerini göstererek devam eder) İlk kez ahırda oldu, ineği bağılıyordum, diğerleri çalışırken oldu işte...Ben o kadar kötü şeyler yaşadım ki, öğle bu günlere geldim. Kendim çok çalışkan bir kadını, her yerde çalışıp para kazanmak istiyorum. Kırılan elimle olmasa da diğeri ile çalışıyorum şimdi”(K5)

“4 kere ameliyat oldum ben, ikisi bağırsak için, 1 metre bağırsağım yok benim, hastalıktan dolayı kesip aldılar, 2 kere de çocuklar için oldum...Baş ağrıları, sırt ağrıları yüzünden eğilemiyorum, aslında burada böyle çalışmaya da izin vermiyor doktor, benim evde dinlenmem böyle şeyler yapmamam lazım. Ama mecbur geliyorum”(K7)

Tarlada çalışılan süre boyunca çay ve çilek çalıları içinde başta sinek olmak üzere farklı böcek türleri, kertenkele ve yılan gibi türlere rastlansa da katılımcıların çoğu bunu önemsemediklerini ve çalışmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Görüşmeler esnasında katılımcılardan hiçbiri şu ana kadar yılan ve benzeri zehirli türlerin saldırısına uğramadığını belirtse de farklı böcekler tarafından ısırılma sıklıkla görülen bir durum olmakla birlikte katılımcılar tarafından bu durum önemsenmemektedir. Sadece birkaç katılımcı yilandan çok korktuklarını fakat buna rağmen çalışmalarını devam ettirdiklerini vurgulamışlardır.

Araştırmacı da alanda olduğu süre zarfında birkaç kez bu türden hayvanlara rastlamış, tarla çalışanları tarafından özellikle yılan konusunda uyarılmıştır.

Araştırma alanında geçirilen sürede mevsimlik tarım işçisi kadınların genellikle açık renklerde kıyafetler tercih ettiği ve beyaz şal, eşarp ve benzeri kumaşlarla kafa, yüz ve boyun bölgelerini güneşten korumak için kapattıkları gözlemlenmiştir. Buna rağmen görüşme yapılan kadınların belirli bir kısmında ve öğle molasında sohbet edilen işçi kadınların çoğunun yüz ve boyun bölgelerinde güneş yanıkları ve lekeler fark edilmiştir.

Görüldüğü üzere mevsimlik tarım işçileri kötü çalışma koşulları ve zor hayat şartlarından, yapılan işin yorucu ve ağır olmasından dolayı farklı sağlık sorunlarını yaşamakta, iş kazaları deneyimlemektedirler. Bu durumu daha da vahimleştiren husus sağlık sigortası olmayan bu mevsimlik tarım işçileri hastaneye de gidememekte ve pahalı olması nedeniyle çoğu zaman ilaç da alamamaktadırlar.

4.2.10. Gelirin kullanım alanları ve gelir üstünde söz sahibi olma

Görüşme yapılan kadınların aile bütçesi ve aile geliri içindeki payı, geliri nasıl harcadıkları ve harcama kararının kim tarafından verilmesi konusunda yanıtları da incelenmiştir.

Kadınların ev dışında ücretli iş piyasasında yer alması acil ihtiyaç olmadıkça gerek görülmediğinden ve hanenin başlıca ekmek getireninin erkek olarak kabul edilmesi meselesinden dolayı kadınların ücretli çalışması ve geliri aile bütçesine ek gelir olarak kabullenilmektedir (Ecevit Y. , 2003, s. 83). Görüşmeler sırasında hanenin bütçesinin oluşumu ve görüşmecinin aile gelirindeki payı ile ilgili sorularda büyük bir çoğunluk kazançlarının aile bütçesine destek niteliğinde olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde Türkiye’de mevsimlik tarım işçilerini ele alan çalışmada (Çelik, Şimşek, Tar, & Duman , 2015, s. 28) kadınların kendileri ile ilgili düşüncesi aile havuzuna destek olan aile üyesi gibidir ve bu durum onların emeğini önemsizleştirmektedir. Katılımcılardan biri mülakat sırasında kocasının aylık gelirinin miktarını ve kendisinin aylık kazancını rakamlarla vermekte, birbirine yakın rakamlar olmasına rağmen katılımcının kendi emeğini “destek” olarak nitelemesi oldukça dikkat çekiciydi. Bu katılımcının yanıtından da anlaşıldığı üzere ataerkil toplumlarda ücretli çalışan kadının emeği bile kocasının emeğinin tamamlayıcısı

olarak kabul edilmekte, tek başına bir erkeğin emeğine eşit bir şekilde değer görmemektedir (Mies, 2011, s. 12):

“Kocam 350(192 euro) azn maaşa çalışıyor. Ben de her gün çalışmaya gidersem ortalama 250-300 azn(137-164 euro)kazanabiliyorum. Kocama destek oluyorum işte” (K15)

Katılımcıların dördü hanenin tek geçim kaynağının kendisinin çalışması olduğunu ve aile bütçesinin bu kazançtan oluştuğunu belirtmiştir. Diğer aile üyelerinden yevmiyeli işçi olan bir görüşmeci de yaz dönemi evdeki erkeklerin iş mevsimi olmadığı için yazın evi ayakta tutanın sadece kendisi olduğunu aktarmıştır:

“Kocam ve oğlum çalışmıyor. Sadece çalışan ben olduğum için tüm evin masrafları benim üzerimde”(K1)

“...sadece ben çalışıyorum. Evde başka kazancı olan yok” (K2)

“Oğlum kocam da para kazanır ama şimdi onlar için çalışma yeri yok, işin mevsimi değil, çay toplamaya da gelemezler” (K12)

Katılımcılardan kazandıkları paranın nasıl harcanacağı konusunda aile içinde söz hakkına sahip olup olmadıkları sorulmuş, katılımcıların kazançlarının nereye ve nasıl harcanacağı konusundaki kararların ailede kime veya kimlere ait olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşmelerin sonucuna göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu kazandıkları paranın nasıl harcanacağı ile ilgili kararların kendilerine ait olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların geliri üstünde söz sahibi olanlar genellikle koca, evin büyük erkek çocuğu veya kayınvalidedir. Bu durum ataerkil toplumlar için has olan erkeğin kadının emeği, bedeni ve parası üstünde söz hakkına sahip olması durumu ve aynı zamanda kadının kadın üzerinde kurduğu tahakküm ilişkileri bağlamında anlaşılabilir. Kendi geliri üstünde söz sahibi olduğunu belirten küçük bir grup katılımcının ise medeni durumunun bekar, boşanmış veya dul olması özellikle dikkat çekiciydi:

“Paranın söz hakkı kocamda... zaten param zar zor yetiyor. Kendime kıyafet ya da istediklerimi almıyorum. Alırsam bunlara param yetmez. Bunlar daha önemli. Ben başkalarının bana verdiği eski kıyafetlerle de idare ediyorum. Giymek benim için önemli değil” (K1)

“Kazandığım parayı eşime veriyorum, o bilir neye harcıyıp neye harcamayacağını” (K6)

Katılımcılara elde ettikleri kazancın ne için ve nasıl harcadıkları sorulduğunda çoğunlukla temel yaşam giderlerine harcadıklarını belirtmişlerdir. Un, sıvı yağ, şeker gibi temel besin maddeleri; aylık elektrik, doğalgaz faturaları veya kışlık odun masrafları; çiftlik

hayvanlarına gıda, saman, narenciye tarlalarının bakım masrafları gibi çiftlik masrafları ve de hastane ve ilaç masrafları harcama alanları listesinin başında gelmektedir(Tablo 4.9.).

Tablo 4.9. Katılımcıların gelirinin harcama alanları

Gelirin harcama alanları	Sayı
Yiyecek ve besinler	14
Faturalar (kışlık odun masrafları dahil)	7
Çiftlik (bitkisel ve hayvansal) harcamaları	8
Ev ihtiyaçları (temizlik malzemeleri, eşya vb.)	7
Giyim, kıyafet	4
Çocukların okulu ve eğitimi	7
İlaç ve hastane masrafları	8
Düğün ve cenaze evleri yardımları	4

“Un, şeker, çay, küp şeker, yağ, patates, soğan bak bunlara harcıyorum hep. Bir litre sıvı yağ 8 manat (84.49 TL) olmuş. Evin ihtiyaçlarına hep. (Kıyafet oyuncak sorulduğunda) “Bizim zavallı çocuklar hiç oyuncak görmedi, para diğer şeylere yetmiyor ki oyuncak da alabilelim”(K7) “Geçen ben torunlarımın eski kıyafetlerini poşetlere doldurup onun için getirdim çocuklarına giydirir diye”(yakındaki tarla sahibi kadın)

“Oradan aldığım para bende kalır, lazım olunca hemen veririm kocama... En çok oğluma harcanır benim günlük yevmiyem, benim param hep” (K15 üniversite öğrencisi oğlunu kastederek)

4.2.11. Karar alma süreçlerine katılım

Konuyla ilgili literatürde her ne kadar emek piyasasına katılımın ve ücretli emeğin kadını ekonomik açıdan özgürleştireceği ve başkalarına bağımlılık durumunu hafifleterek kendi hayatı üzerinde söz sahibi olabilme ihtimalini yükselteceği beklentisi yer alsada Astara ili örneği mevsimlik tarım işçisi kadınlar gibi alt gelir gruplarında ücretli çalışmanın söz konusu kadınları özgürleştirmeden ve bağımsızlaştırmadan bir hayli uzak olduğunu göstermektedir. Gerçekten de görüşmeler mevsimlik tarım işçisi kadınlar örneğinde ücretli çalışmanın söz konusu bu kadınların sosyal ve ekonomik durumlarında anlamlı bir iyileşmeden ziyade ekstra bir yük olarak yansıdığını, kadınların ücretli emeklerinin kendilerini dönüştürmekten ziyade ailelerinin yeniden üretimine yaradığını göstermektedir. Başka bir ifade ile kadınlar sorumluluklarında olan bakım hizmetinin yanı sıra mevsimlik tarım işçiliği de yaparak ailelerinin yeniden üretimini ek sorumluluklar üstlenerek sağlamaya çalışmaktadırlar. Ecevit (1994, s. 97) 'in de ifade ettiği gibi aktif bir üretici olan özellikle kırsal bölgelerdeki tarımsal faaliyetlerde önemli ölçüde yer alan kadın, ideolojik ve kültürel düzen sebebiyle pasif bir konumda atfedilmektedir.

Astara ili örneği mevsimlik tarım işinde ücretli çalışan kadınların ne gelirleri üstünde ne de kararlara katılım sürecinde etkin bir rol oynamadıklarını ve ücretli çalışmanın kadınların yaşamlarında anlamlı bir dönüşüme sebebiyet vermediğini göstermektedir. Görüşmeler sırasında kadınların hanede toplam gelirin harcanmasında (eşya, arazi, ev, araba vb.), çocuklara ilişkin kararlarda (okul seçimi, meslek seçimi vb.), eve ilişkin kararlarda (evin tadilatı, boyama vb.) yer alıp almadıkları, alıyorsa da nasıl yer aldıklarına dair veriler toplanmış, son karardaki etki ve payları araştırılmıştır. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu toplam gelir, çocuklar ve evle ilgili önemli kararların alınması sürecinde neredeyse yer almadıklarını, bazen düşüncelerini ve tutumlarını söyleyebildiklerini fakat son kararın koca, kayınpeder, büyük oğul, erkek yeğen, ağabey, erkek kardeş veya kayınvalide gibi kişilere ait olduğunu belirtmişlerdir. Karar alma süreçlerinde kendilerinin etken olduğunu ve son kararın da onlara ait olduğunu aktaran iki katılımcıdan biri becardır ve ailesinde erkek üye yoktur, diğeri dul kadın olup evdeki statüsü kayınvalidedir ve kendisinin “evin büyüü” olduğunu özellikle vurgulamıştır:

“Çocuklar da bana anne derler kızım gibi... Onlarla ilişkili de önemli kararları ben veririm. Son karar benim, evin büyüü benim” (K5 torunlarını kastederek)

“Düşüncemi söyleyebilirim aslında ama son karar onun çocuklarla ilgili” (K6).

“Kararı kaynanam verir, onla yaşıyorum ben, evin büyüü o, o der ki neye lazım neye harcamak gerek diye. Çocuklar konusunda diğerlerine göre daha çok fikrimi söylerim. Son karar ama hep kaynanamın” (K10).

“Bizim evde büyük sadece biri...tüm kazançlar onun cebinde toplanır, ben kimim ki...kocam” (K12).

“Tabi ki kocam, ben kimim ki” (K13).

“...Birlikte karar verdik ama tabi yine de evin büyüünün sözü ilktir(kızının meslek seçiminden bahsediyor). Koca evin büyüü. Burada olmadığı zamanlarda telefonla arardım karar verirdi. (Kocası öldükten sonrası sorulduğunda) Benim böyle yaşlı olmama her şeyi bilmeme rağmen ben yine büyüklerimizle kayınbabamla abilerimle konuşurum onlar büyükler olarak karar verir” (K14).

“Çocuklarla ilgiliyse kocam son sözü söyler, ev meselelerinde kaynanam” (K15).

Yanıtların incelenmesi sonucu söylenebilir ki, görüşmeci mevsimlik tarım işçisi kadınların emek piyasasına enformel şekilde de olsa katılmaları onların toplumsal ve aile içindeki geleneksel konum ve statülerini ve başkalarına tabii olma ve bağımlılık ilişkilerini dönüştürmekten uzak görünmektedir.

4.2.12. Kadının hane içi emeği ve sorumlulukları: “dışarı adamı” koca

Kadınların mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştığı ailelerde kadın ve erkekler arasında cinsiyetçi iş bölümü barizdir. Bu durum konuyla ilgili literatürde yer alan mevcut çalışmalarda görüldüğü gibi (Özbekmezci & Sahil, 2004; Pilling, 2015; Kaya & Özgülner, 2015; Çelik, Şimşek, Tar, & Duman , 2015) bu çalışmanın araştırma sahasında da görülmüştür. Bununla birlikte söz konusu bu cinsiyetçi iş bölümü bilhassa kadınlar tarafından içselleştirilmiştir.

Mevsimlik işçilikte kadınlar da erkekler gibi aynı işi yapmalarına ve aynı emeği harcamalarına rağmen kadın işçilerin işleri iş saati bittikten sonra da devam etmekte ve genellikle hane içinde ikinci vardiyaya başlamaktadırlar. Bu konuyla ilgili literatürde de benzer bulgulara rastlanmakta, kocaları ile birlikte tarlada aynı işi yapan kadınların emeğinin ailenin günlük yaşamının sürdürülmesi sırasında da devam ettiğinden bahsedilmektedir. Şöyle ki bir tarım işçisi kadının bir günlük yaşam seyri incelendiğinde sabahın erken saatlerinden başlayan iş vardiyası öğle arası ve yemek hazırlıkları çocuk bakımı ile ikiye katlanmaktadır. Akşam eve döndükten sonra da su taşıma, temizlik, akşam yemeği hazırlığı, çocukların beslenmesi ve yatırılması gibi işlerin kadınların sorumluluğunda olduğu ve bu durumun hamilelik dönemlerinde de devam ettiği bu çalışmaların (Şeker, 1986; Samarasinghe, 1993) bulgularında ortaya çıkmıştır.

Astara ili örneğinde görüşme yapılan kadınların hane içi emek başlığı altında ürettikleri farklı emek biçimleri vardır. Bu durum sadece beslenme ve yaşlı, çocuk, hasta bakımı gibi ev içi faaliyetlerle sınırlı kalmamakta aynı zamanda hane içi emeğin uzantısı olarak kabul edilen aile çiftliği işlerini (büyükbaş hayvan bakımı, kümes hayvanları bakımı, sebze yetiştirme, narenciye bakımı, odun ve saman tedariki vb.) de kapsamaktadır (Tablo 4.10.). Benzer şekilde Delphy (1999, s. 57), ampirik tanımını verdiği “ev işi” kavramının ev içindeki temizlik ve bakım emeği ile aynı zamanda tarımsal bölgelerde ev içi tüketim için üretilen tarımsal üretim faaliyetlerinin de hepsini içerdiğini vurgulamıştır.

Görüşme yapılan kadınların büyük bir çoğunluğu ev içinde iş yükü en fazla olan kişinin kendileri olduğunu belirtmişlerdir. Başlıca sorumlu kişi olarak tüm hane içi beslenme

ve bakım emeğini gerçekleştiren bu katılımcı kadınlar çoğunlukla evin gelini ve evin hanımı statüsündedirler.

Tablo 4.10. *Hane içi emek türleri*

Hane içi emek türleri	Sayı
Temizlik	10
Yemek ve mutfak işleri	10
Çamaşır ve bulaşık yıkama	9
Hamur ve ekmek yapma	13
Kışlık hazırlıklar (turşu, reçel vb.)	14
Çocuk bakımı	10
Yaşlı ve hasta bakımı	6
Büyükbaş ve kümes hayvan bakımı (saman tedariki, ahır temizliği, bakım vb.)	12
Sebze yetiştirme (genellikle aile tüketimi için)	12
Narenciye yetiştirme (piyasa için)	11

Ataerkil düzenin yerleşik olduğu özellikle kırsal bölgelerde hane içi emek sorumlusu olarak çekirdek ailelerde evin hanımı, geniş ailelerde ise evin gelini ve evdeki diğer genç kadınlar görülmektedir. En sevdikleri en yakın gördükleri kişiler için yaptıkları bu hane içi emek harcama biçimleri kadınların sevgisinin aşkının dışı vurulması gibi algılanmaktadır (Savran, 2019, s. 19). Nitelik itibariyle zaman alıcı ve yorucu, her gün tekrarlandığı için bıktırıcı bu faaliyetler görünmezdir, öznel, karşılıksızdır, sadece ve sadece “sevgi karşılığı” yapılmaktadır. Hane içi faaliyetlerde görüşmeciler kadınların başlıca yardımcıları ise yine başka kadınlar olup bunlar kız çocukları, kız torunları, gelinler bazen de kayınvalideler olabilmektedir:

“Kızım evlenene kadar ev işlerinde bana yardım ediyordu, ama şimdi hepsini tek başına yapmak zorundayım”(K1)

“Kızı 2 yıla yakın özel öğretmene yanına yolladım, ama şimdi artık göndermiyorum, istemiyorum, göndermek.(Niye?) İçimden gelmiyor(Israr edildiğinde) Evde iş çok annesi engelli, daha yeni ameliyat oldu... evde iş çok, onun için ben kızı okula gönderemiyorum”(K5 torunu hakkında)

“Kızlarım...Allah onları korusun. Bak getirdim kendimle çay topluya benimle”(K3)

“Evde ben baltadan tutun testere ile yapılan işlere kadar tüm erkek işlerini ben yaparım, tarlada otları mı kesmek lazım, bahçede ağaç mı kesilecek, odunlar mı kesilecek, bahçeye çitler mi yapılacak hepsini ben yaparım” (K10).

Görüşmeler sırasında hane içi işlerde eşine yardımcı olan koca sayısının oldukça sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılardan eşlerinin hane içi sorumluluklarda onlara yardımcı olup olmadığı oluyorsa ne gibi yardımlarda bulunduğu sorulmuş sadece küçük bir

grup katılımcı eşlerinin belli işlerde onlara destek olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların çoğunun bu durumu kanıksadığı gözlemlenmiştir. Radikal feministlerden Dunbar'ın çalışmasında yer alan düşünceye göre, “baskı altına alınmışların bilinçliliğini” sahip kadınlar bir diğer taraftan da başkalarının bakımının sorumluluğunu üstlenmek gibi “anneliğe özgü tutumlar”la erkeklerden farklılaşmaktadırlar (Donovan, 2001, s. 270). Bu durum çalışmasında da katılımcıların çoğunluğunda toplumun annelik statüsü için hazırladığı rolleri içselleştirdiği, ikincil ve tabii olma bilincini benimsediği ortaya konmuştur. Bir katılımcının kendisi ile aynı şartlarda yevmiyeli çalışan kocası ile ilgili yanıtında kocasının evde ona yardım etmeme durumunun normal, anlaşılır olduğunu, akşamları işten sonra aynı şartları ve aynı zamanı paylaşan kocasının durumunu savunmakla kendi kadın rolünü içselleştirdiğini sergilemiştir:

“O benim için ne yapacak ki, o da işte oluyor gündüzleri, o da benim gibi çalışıyor”(K7)

“Gelin yok yanımda hepsini kendim yapıyorum, kocam sağ olsun çok yardım eder bana, bura geldiğim zamanlar eve gittiğimde kocam bildiği yemeklerden de yapar , evde kız torunum var(12 yaşında) hamur yapıp ekmek pişirir. Aksi halde çok daha zor olur zaten çok yoruluyoruz burada” (K11)

“Evet kocam .kızıma çok yardım eder. (Ne gibi yardımlar sorulduğunda kızı devam eder) ben bazen erkek işlerini yaparken bana destek oluyor. Mesela önceleri abim buralarda olurdu bana yardım ederdi, üniversiteye başladıktan sonra hiç ilgilenmiyor böyle bahçe tarla işleri ile. Yalnız yapmak zorunda kalıyorum. Mesela geçen kış ağaçların çapasını yaparken babam görünce gelip yardım etti birlikte yaptık”(K15 kızı)

Hane içi iş yükünden direkt sorumlu olmayan bazı katılımcılar ev içindeki yoğun iş yükünün evde bulunan gelin, yenge veya kız çocukları gibi diğer kadınlar üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi hane içi emek, genellikle evin hanımı, kızı, gelini ve benzeri diğer kadın üyeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Hane içi faaliyetlerden olup yoğun emek içeren bir diğer faaliyet de çocuk bakımındır. Görüşme yapılan kadınlar çalışmadıkları süre zarfında çocuk bakımını genellikle Tek başlarına yaptıklarını, hane dışında işe gittikleri zamanlarda ise kayınvalide, anne, abla, kız kardeş, yenge veya büyük kız çocuğuna bıraktıklarını aktarmışlardır. “Kadın işi” olarak kalıplaştırılan çocuk bakımı, ataerkil kurallar ve normlar, mitler ve dini inançlar sayesinde anneliği yükselten değerlerle meşruluk kazanmıştır. Karşılıksız bu bakım emeği hem de duygusal bakım emeğini ortaya çıkardığı için kadınların emek gücünün “üçüncü vardiyası”nı oluşturmaktadır (Öztürk ve Dedeoğlu, 2010, s. 49). Görüşmeler sırasında alınan yanıtlara göre de Astara ili örneğinde katılımcı kadınlar, bu üçüncü vardiya işi tek başına hayata

geçirmekte, kocalarından bu konuda herhangi bir destek görmemektedirler. Hem katılımcıların aktardıklarında hem araştırma esnasında yapılan gözlemlerden yola çıkarak söylenebilir ki küçük çocukların mevsimlik tarım işçisi anneleri ile çalışma alanına gelmesi, özellikle kız çocuklarının anneleri ile çay toplaması sıklıkla görülen bir durumdur:

“Önceleri annem çalışmaya gittikte ben bakardım, sonra ben de annemle gitmeye başladım ortanca kardeşim bakıyor şimdi” (K3 kızı)

“Kızım küçükken giderdim çalışmaya, çoğu zaman onu da kendimle getirirdim buraya o da benimle toplar yardım ederdi. İlk zamanlarda biraz kaynanam baktı, sonra o öldü, babamgilin evinde de yengelerine, kız kardeşlerime bırakıyordum evde” (K5)

“Ben ilk başladığımda küçüktü kızım, onu da kendimle yanımda getirirdim. 2 yaşında falandı tabi o zamanlar toplayamıyordu. Evde bırakamazdım kayınvalidem de benimle birlikte çalışmaya gelirdi. Biraz büyüyünce o da toplamaya başladı bizimle, bizden görüyordu o da yapıyordu. Ben onu çay bağına doğurdum diyebilirim”(güler)(K10)

Hane içi iş sorumluluklarından ve çocuk bakımından bahseden bir katılımcı, yoğun iş yüküyle ancak evdeki diğer kadın üyelerin yardımı ile başa çıkabildiğini belirtmiş, eşini ise “dışarı adamı” şeklinde tanımlamıştır. Delphy’nin (1999, s. 83) iş akti diye tanımladığı evlilik akti sayesinde koca aile içinde tüm emek gücünü sahiplenir. Aslında iş piyasasından para ile satın alınabilen hizmet türleri bu akt sınırları dahilinde değersiz şekilde kadın tarafından boğaz tokluğuna yapılır. Bu sayede “dışarı adam”ı koca evin sınırları kapsamında kadının emek gücünün denetimini alarak kişisel ve cinsel birçok açıdan ona hizmet vermesini sağlamaktadır:

“Gençken görümceler de bizimleydi. Yani işden dönünce herkes bir işin ucundan tutardı öyle yapardık işleri, kaynanam çocuklara bakar, biz bahçe ev işlerini hallederdik.(kocası sorulduğunda) Yok yok kocam dışarı adamı. Eve geç gelirdi, yemeğini falan önüne koyardık biz, dışarı insanıydı tabi” (K14)

Bir diğer mesele kadınların hane içi emek sorumluluklarını alması Hartmann (1992’den aktaran Savran, 2019, s. 44)’a göre sadece kapitalizmin değil erkeklerin de işine gelmektedir. Koca olarak erkek hem kendisi hizmet alır, hem çocuğunun bakım hizmetini yaptırır, hem emek piyasasında kadınlara kıyasla ayrıcalıklı yer alırlar. Bu nedenle koca, ev içi sorumlulukların kolaylıkla dışında kalarak “dışarı adamı” olmaktadır. Emek gücünü yeniden üretmek, bir aile birimi örgütlemesi ile tüketimin artmasına hizmet etmek ve ucuz iş gücü ordusunu oluşturmak kadının kapitalizm açısından yararları olarak gösterilebilir.

Kadınların hane içi iş yükünü azalttığı düşünülen teknolojik aletlerden çamaşır ve bulaşık makinesine sahip olma durumu araştırılırken katılımcıların hiçbirinin evinde bulaşık

makinesinin olmadığı ortaya çıktı. Çamaşır makinesinin köye girişi bile yeni sayılırken bulaşık makinesinin kırsalda kullanımı söz konusu bile değildir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu çamaşır makinesine sahip değildir. Evlerinde çamaşır makinesi bulunmayan kadınlar ise sebep olarak maddi yetersizlikleri göstermiştir. Evinde çamaşır makinesi bulunan katılımcıların bir bölümü de 3-4 sene önce alabildiklerini ve ödemeyi de kendi kazançları ile karşıladıklarını aktardılar. Katılımcılardan biri durumu şöyle ifade etmiştir:

“Evet var son 4 yıldır. Onu da biz aldık, kayınvalidemle birlikte çalıştık para topladık” (K10)

4.2.12.1. Boş zamanı değerlendirme biçimi

Mevsimlik tarım işçisi kadınların boş zaman ve boş zamanın değerlendirilmesi biçimi ile ilgili sorulardaki yanıtları da incelenmeye çalışılmıştır. Günün ortalama 12 saat gibi uzun bir dilimini işte geçiren katılımcı kadınlar, geriye kalan zamanlarda evin sorumluluklarıyla uğraşma, çocuklarla ilgilenme, çocuk ve hasta bakımıyla, kendi çiftliklerinin işleri yapma vb. faaliyetleri hayata geçirmektedirler, işlerle uğraşmaktadırlar. Literatüre bakıldığı zaman da birçok çalışmanın (Özbekmezci & Sahil, 2004; Kasımoğlu, 2006; Kara, 2021) bulgularına göre mevsimlik tarım işçilerinin genellikle boş zamanı olmamakta, erkekler kahvehaneye gitmek ve televizyon izlemek gibi aktivitelerde bulunsalar bile kadınlar genellikle diğer hane içi sorumluluklarla ilgilenmekte en iyi durumda ise boş zamanları olduğunda bunu arkadaşları ile sohbet etme ve dinlenmekle geçirmektedirler. Kitap okuma ve benzeri faaliyetler ise mevsimlik tarım işçisi kadınlarda görülmemektedir.

Çalışma günleri ve iş mevsimi olduğu dönemde boş zamanlarının kısıtlı olduğunu belirten katılımcılar, fırsat buldukça uyuduklarını ve bu şekilde boş zamanlarını değerlendirdiklerini aktarmışlardır:

“Sadece akşamları yemek ve çayı hazırladıktan ve bulaşıkları yıkadıktan sonra biraz boş zamanım oluyor. Ama vücudumun ağrılarından televizyonu izliyorum. O zamanımı da uyumakla geçiriyorum. Hemen uyumaya gidiyorum” K1

“Eve döndükten sonra bir dakika bile oturamıyorum, hep koşuşturmaca, bir işten diğerine koşuyorum, gece de olunca Allah'ım, ben ne zaman biraz ayaklarımı uzaticam diye düşünüyorum, artık ölüyorum” (K2)

“Köy hayatında boş zaman yok ki...Boş zaman sadece o zaman oluyor ki iki üç saat uyuyorsun geceleri” (K13)

Çalışma mevsimi olmayan zamanlarda genellikle kışın boş zamanları olduğunu belirten katılımcıların büyük çoğunluğu bu zamanlarını da ev ve çiftlikle ilgili diğer işlere

harcayarak, ütü yapmak, sökükleri dikmek, çalı çırpı, odun toplamak, ceviz kırmak, evdeki yaşlı veya hastalarla ilgilenmek gibi faaliyetlerde değerlendirmektedirler. Yanıtlardan görüldüğü üzere günlük hayatla iç içe geçen, mesai saati olmayan kadının hane içi emek yükü kadınların dinlenme saatlerini de kapsamaktadır (Savran, 2019, s. 37).

“Zavallı ben...sadece hasta olduğumda kendime biraz para harcadım ve yatmak zorundaydım, ama normalde ben kendim için para harcamam sıra hiç bana da gelmiyor. Ben hep boşluk bulduğum gibi ya tandırda yakmak, ya sobada yakmak için çırpı, odun toplamaya ormana giderim. Yani yakmak gerektiğinde elimin altında hazır bulunsun diye” (K7)

“Sonuçta uğraşacak bir şeyler buluyoruz, bir şeyle uğraşıyoruz, ya ütü yapıyorum, ya bir şeyler dikiyorum mesela , yırtılmış yerleri falan, boş duramıyorum alışkanlık oldu artık” (K12)

“Kışın oluyor, oturur ceviz temizleriz yani içini kabuğundan temizleriz(güler). Boş zaman olduğu gibi ya ceviz temizler, ya eti doğrayıp kıyma yapmak için makineden geçiririz ki gündüzleri onlar zaman almasın, işlerimizi yapabilelim” (K14)

Farklı yanıtlar içinde bir kısım katılımcı ilgili soruda çiçek bakmak, kitap, gazete okumak, misafirlerle zaman geçirmek gibi cevaplar vermiştir. Görüşmeciler içinde tek akıllı telefona sahip katılımcı boş zamanını sosyal medyada harcadığını belirtmiş ve özellikle kendi kız çocuklarının telefon ve internet kullanmadığını vurgulamıştır. Bu durum özellikle kırsal bölgelerde kız çocuklarının teknoloji ve internet erişiminin çevre tarafından hoş karşılanmamasından ve kullanımı durumunda da bir güvensizlik ortamı yaratmasından kaynaklanmaktadır. Kırsal toplumun bakış açısından “ideal ve iyi” bir kız çocuğu veya genç kız telefon, teknoloji ve sosyal medya kullanmayandır :

“Telefonla...tiktok ve facebook en çok...(akıllı telefon var mı diye sorulduğunda) bir babalarında var, bir tanesi bende, büyük kızım nişanlandıktan sonra nişanlısı aldı ona yoksa ben kızlarıma telefon vermem internet kullanmazlar kendileri” (K6)

Sonuç olarak görüşmecilerin yanıtlarının değerlendirilmesi sayesinde söylenebilir ki katılımcı kadınlar genellikle boş zaman olarak nitelenen zamanı bile hane içi ev işlerine ve bakım hizmetine harcamakta veya temel insani ihtiyaç olan uyku ile geçirmeyi tercih etmektedirler.

4.2.12.2. Yazın mı kışın mı?

Mevsimlik tarım işçisi kadınların bakış açısından kırsalda kadınların iş yükünün yoğunluğu ve bu yoğunluğun mevsimsel olarak farklılaşmasının sebepleri ile ilgili veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Görüşme yapılan kadınların çoğunluğu kış mevsimini daha zor şekilde geçirdiklerini aktarmış ve bu durumu farklı sebeplerle ilişkilendirmişlerdir.

Çoğunlukla kış mevsimi ve kırsalın zor yaşam şartlarının ikiye katlanması, çamur, şiddetli soğuk, doğal gazın olmaması gibi koşullar içinde odun, saman tedarikinin güç olması, tüm çiftlik ve ev içi faaliyetlerde özellikle soğuk su kullanmanın zorluğu gibi sebepler şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcıların belirli bir kısmı kış mevsiminde çalışma şanslarının düşük olduğu ve bu sebeple ekonomik anlamda da zorluklar yaşadıklarından bahsetmişlerdir:

“Kışın, çok soğuk, doğal gaz yok, odun sobada yakıyoruz, soğuk su ile çamaşır, bulaşık yıkıyoruz, odun toplamak zor, çamur çok” (K3)

“Kışın da zor yazın da, kışın ek kötü yanı her taraf çamur soğuk oluyor ve en kötüsü iş de yok. Yazın hiç olmazsa iş mevsimi biraz çalışabiliyoruz 3 kuruş kazanıyoruz. Kışın ama çalışma yeri yok, bazen kocam evlere çalışmaya gider ama biz o 10 azn para ile hiçbir şey yapamıyoruz, çocuklar bot istiyor, adamın kendinin sigara, telefon faturası parası var daha. Yollarımız çok çamur, bir bot kışa yetmiyor çabuk yırtılıyor...Çok zor” (K7)

Katılımcıların belirli kısmı cevaplarında yaz mevsimini tercih ederek, durumu çalışma mevsimi olması ve hem çiftlik işleri hem dışarıda ücretli iş nedeniyle yoğun olmakla ilişkilendirmişlerdir.

4.2.13. Köyde kadın olmak: “Keşke erkek olarak doğsaydım”

Kırsal bölgelerde ataerkil düzen normlarının daha belirgin ve yoğun şekilde yaşandığı bilinmektedir. Bu düzen içinde katılımcı kadınların köyde kadın olmakla ilgili düşüncelerinin incelenmesi oldukça ilgi çekiciydi. Görüşmeler sırasında ilgili konudaki sorularda alınan yanıtlar aslında ilişkili olup birbirinden tamamen kopuk değildir. Bu nedenle katılımcıların verdikleri yanıtlar anlamlarına göre birbiri ile ilişkili birkaç başlık altında kategorize edilmeye çalışılmıştır. İlk grup cevaplar kırsal bölgenin genel zor yaşam şartları, kırsalın dezavantajları ve kötü çalışma koşulları gibi sebepleri içermektedir. Birkaç katılımcının ifadesinde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

“Çok zor, her şey zor, yaşamak zor” (K7)

“Köyde kadın olmak çok zor, aşırı zor. Genel yaşam zor. Can bu sonuçta. Sabahtan akşama kadar ayaktayız. Sabah 5’te kalkıp geldim buraya” (K8)

“Evet çok zor aslında, yaşamak zor. Ama biz bu düzene zorluğa alıştık, bu koşullara” (K10)

“İşte bu...görmüyor musun? bu...(çalışmayı durdurup, kafasını kaldırıp saniyelerce bakar)(K12)

İkinci grupta yer alan katılımcıların yanıtları, ataerkil düzenin kadın rolüne yüklediği iş yükünün ağır olması ve bu yükü yalnız başına taşımanın zorluğu ile ilişkilidir. Birkaç katılımcıdan aktarmalar şöyledir:

“Çok zor kadın için. İnsan çok bıkmıyor çalışmaktan. Ama dayanamıyorum yapamadan, vicdanım el vermiyor, inek duruyor orda gidip su vermek lazım, tavukların yemini vermek lazım, sebze ektim onlara bakmak lazım, domatesi kendim toplarım bahçemden” (K5)

“Her şey bizim üstümüzde, hayvanları beslemek, temizlik, bakımını yapmak, aile çiftliğinin ağaçlarının bakımı, çapası, gübresi, sulama hepsini kadınlar yapıyor” (K6)

“Hayvan bakımı var, bahçe çiftlik işleri var, bide onlara ek ev işleri de oluyor. Bunların hepsinin sorumluluğunu kadın almak zorunda, hepsini biz yapıyoruz” (K9)

Üçüncü grup katılımcı yanıtlarında ataerkil düzenin kadına yüklediği iş yüküne ek olarak kadın için küçüklükten biçilen rollerin hem kendi aile evinde hem evlendikten sonra nasıl sürdürüldüğü ve kadın olmanın kendilerine getirdiği dezavantajları içermekle belirgin bir şekilde farkındalık söz konusudur:

“Kız çocuğu, hem baba evinde hem de evlendikten sonra koca evinde hep eziyet görür, hem kadın hem erkek işlerini yapar. Anne-baba kız çocuğu için sorumluluk almaz, bir an önce başlarından salmaya çalışırlar. Ben bizim ailemizde hem erkek hem kadın işlerini yapıyorum. Eğer kocam erkek işlerini yaparsa, ben de rahatlıkla kolayca kendi ev işlerimi temizlik, çamaşır, bulaşık falanı yaparım ve bu kadar yorulmam. Ama öğle değil işte(biraz duraksar) Kaç kere kendimi öldürmeyi düşündüm” (K1)

“ kız çocuklarının içlerinde saklı arzuları var, ama gerçekleştiremiyor arzu olarak kalıyor işte, kızlar için böyle. Kadınlar için ise, nasıl desem kocaları kötü davranıyor, ekmek yok çocuğa ne versin anne (yine kız çocukları ile devam eder) bir okula gitmeye izin yok köyde, hoş karşılanmıyor, bu devirde de hala var, ama ben kendi evimde okula gidebiliyorum, tabii ki zorluklar da var benim de gerçekleştiremediğim arzularım var, ona da fırsat yok (duygulanmış gibi oldu ve sustu, araya bir sakinlik çöktü, artık ne anne ne kız çay topluyordu, anne de duraksadı biraz ve devam etti) yeni kıyafet alırsın sana, annen sana kurban olsun, duydum duydum hepsini, senin için okul kıyafetlerini almaya elimden geleni yaparım (çalışmaya devam ederler ikisi de)” (K3 ve kızı)

“Ben erkek olarak doğulmayı çok isterdim. Bizde kadınlar sıkıştırılıyor. Kadın her işde çalışamaz, onu yapamaz, bunu yapamaz. Ama erkekler herşeyi yapabilir. İsteddiği gibi içip geziyor, gönül eyelendirebiliyor. Keşke erkek olarak doğsaydım...(Yakınındaki bir işçiyi parmağı ile işaret ederek) Bak mesela onun kocası, içip içip sarhoş oluyor, kendi dünyasında hep, ben evi umursamıyorum, hiçbiri benim için önemli değil diyerek sabah akşam gezmelerinde, zavallı kadını görüyorsun ne durumda, burda çalışıyor, evine götürdüğü ekmek parasıyla hem kendine ve çocuklarına bakıyor hem kocasına, bu zavallı kadın niye bu eziyetleri çekiyor sence? Eğer o da bir erkek olsaydı şimdi kendisi için gezmelerinde, yemelerindeydi” (K4)

“Geldiğinde yolun üstünde bir kahvane var, görmüşsündür gelirken. Orası erkekler dolu gördün mü? Onların hepsi işsiz ama burda gelip çay toplamayı ayıp olarak düşünüyorlar, kendilerine yakıştırmıyorlar. Mecbur orda gidip akşama kadar oyalanıyorlar, evde kalırlarsa da kavga çıkar evde, sinirlenirler çünkü kadınlar söylenirler “şu yok, bu bitti diye”. Zavallı kadınlar gelip çay topluyorlar ekmek parası için” (Tarla sahibi kadın soruyu duyunca ekleme yapmıştır)

Kız çocuğu ve daha sonrasında köy kadını olmanın zorluğuna karşı ise “ev kadını” statüsüne sahip olmayı bir kurtuluş ve çözüm yolu olarak görme durumu da bazı yanıtlarda dikkat çekmektedir. Literatüre de bakıldığı zaman ev kadınlığı statüsü saygın, imrenilen ve yetiştirmeye çalışılan bir statü, bir makam olup, sadece ev içi emek ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları içermekte ve tarımsal faaliyetlerden bağımsız olmaktadır (Özbay, 2019;

Savran, 2019). Üstelik “kentli ev kadını” olmak kırsal kesimin genç kızlarının bir rüyası, bir arzusu olmakta ve kırsalın ağır iş sorumluluklarını geride bırakmak anlamına gelmektedir. Görüşmeler sırasında bahsi geçen konuda katılımcılardan birinin yorumu aşağıda yer almıştır:

En zor bahçe tarla işleri(K15 ve kızı ikisi de bu fikirde ortaktır). Sadece ev olsa o zor değil. Ama bahçede, bağda ne kadar işler var hepsinin yapılması lazım. Köy kadını yazın hiç dinlenmeye bir yerlere gidemiyor, parka, denize hiçbir yere...gezmek için dışarı çıkamıyor. İşler yüzünden hiç fırsat olmuyor, götürülen de yok zaten neyse... Şehirde öyle mi ? kadınlar sadece ev işlerini yapıyorlar bitti. Özellikle kız çocukları köyde dışarı çıkamaz, çıkarsa başını kaldırıp etrafa bakamaz, adı kötüye çıkıyor sonra, falancanın kızı böyle yaptı diye. Böyle zor işte (K15'in kızı)

4.2.14. Kadının günlük yaşam seyri

Görüşme yapılan mevsimlik tarım işçisi kadınların günlük yaşam şekilleri çalışma mevsimine göre değişiklik göstermekte, yazın ve kışın farklı bir seyir izlenmektedir.

Çalışma mevsimi olduğu zamanlarda neredeyse tüm katılımcılarda benzer günlük rutin görülmektedir. Sabahın çok erken saatlerinde genellikle 4.00-5.00 arası kalkarak besi hayvan bulunması durumunda öncelikle hayvanlarla ilgilendiklerini daha sonra tarlaya gitmek üzere yola çıktıklarını belirtmişlerdir. Sabah 6.00'dan sonra çay plantasyonlarında çalışma günü başlamaktadır. Çilek/patates toplamaya komşu illere gidildiğinde ise 2-3 saatlik minibüs yolculuğundan sonra sabah 8.00-8.30 gibi çalışmaya başlamaktadırlar. 1 saatlik öğle molası ve 15 dakikalık çay araları haricinde tüm gün yoğun şekilde çalışan katılımcı kadınlar, akşam saat 9.00-10.00 aralığında bazen de daha geç vakitlerde eve geri dönmektedirler. Mevsimlik tarım işçisi kadınların, akşam saatlerinde de çocuk bakımı, hasta veya yaşlı bakımı, hayvan bakımı, yemek pişirme, hamur açma/ekmek pişirme, bulaşık, çamaşır ve benzeri ev ve bakım işleri ile baş ettikleri ve genellikle gece saat 24'den önce uyumadıkları belirlenmiştir. Ücretli işçi olarak iş piyasasında yer alan kadının ev dışındaki emeğinin hane içindeki emek biçimlerine harcadığı zamanın miktarının azalmasına olumlu yönde etki edeceği beklense de gerçekte kadın çift mesai yaparak hane içi sorumlulukları da üstlenmeye devam etmektedir (Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 48). Bu çift mesai kadının uyku, kişisel bakım ve eğlence için olan zamanını işgal etmekte, özellikle kırsal bölgelerdeki çalışan kadınlar için iş mevsimi zamanı hiçbir şekilde boş zaman olgusunun varlığı söz konusu olmamaktadır. Bir katılımcının ifadesiyle:

“Evde hazır yemek olmuyor, çocuğun benim için yemek pişiresi hali yok ki, evde biri olsa işleri yapan ben hiç ses çıkarmam yaparım bunları, burda çalıştıktan sonra evde de iki-üçlere kadar çalışıyorum, bir iki saat uyuyup yine bura gelmek için kalkıyorum. Çileğe gittiğim zamanlar döndükten sonra hamuru yoğururdum, saat 24.00’de tandırda ekmeği pişirirdim, sabah kalkıp öğlen için çocuklara yemek yapardım sonra yola çıkardım” (K7)

Çalışma mevsimi dışındaki zamanlarda özellikle kışın çalışmanın olmadığı günlerde sabah genellikle 7.00’den sonra kalkarak kendi çiftliklerinin işleri ile uğraştıklarını belirten katılımcı kadınlar, öğlenleri fırsat bulduklarında kısa süreliğine uyuduklarını veya televizyon izlediklerini aktarmışlardır. Akşam güneş batımından sonra da tekrar evin işleri ile uğraşmaya devam ettiklerini ve saat 22.00 ile 23.00 gibi uyuduklarını belirtmişlerdir.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Günümüzde hem dünya genelinde hem Türkiye’de mevsimlik tarım işinde çalışan işçiler genellikle olumsuz ve zorlu çalışma ve yaşam koşullarına sahip olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde Azerbaycan’da da işçi haklarını temsil eden yasalar çerçevesine girmediği ve kayıt dışılık gibi sebepler mevsimlik tarım işçilerinin vahim yaşam ve çalışma şartlarını deneyimlemesine neden olmaktadır. Ekonomisinde tarım sektörünün önemli paya sahip olduğu ülkelerde bilhassa gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kadınların, çocukların ve yaşlıların yanı sıra mevsimlik tarım işçileri de hastalıklar, kazalar, yaralanmalar ve erken ölüm durumları karşısında özel risk grubunu oluşturmaktadır. Mevsimlik tarım işçileri olarak tanımlanan bu toplumsal grubun, ikamet ettiği ve çalıştığı yer arasındaki mesafenin uzaklığına göre gezici ve mahalli olarak tanımlanan iki alt grubu vardır. Gezici veya göçebe mevsimlik tarım işçileri, tarımsal üretimin yoğun olduğu bölgelere belirli zaman süresince göç eden grubu tanımlarken mahalli mevsimlik tarım işçileri saatlik, günlük veya iş birimine uygun şekilde tarım işletmelerinde yer alan iş gücünü ifade etmektedir. Azerbaycan’ın özellikle tarımsal üretimin yüksek düzeyde olduğu Astara bölgesinde emek gücünün günübirlik il dahilinde veya komşu/yakın illere çalışmaya gidildiği mahalli mevsimlik tarım işçiliği yaygındır. Şöyle ki işçiler sürekli ikamet ettikleri köyü/ili sabahtan terketmekte, çalıştıkları arazide gecelemeden günün sonunda tekrar evlerine dönmektedirler. Tam olarak bu sebepten dolayıdır ki literatür incelendiğinde dünyada ve Türkiye’de mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri barınma

sorunu olduğu halde Astara’da gerçekleştirilmiş alan çalışmasının bulgularında bahsi geçen sorun tespit edilmemiştir.

Toplumsal yaşam biçimleri ve çalışma koşulları açısından risk grubunu oluşturan mevsimlik tarım işçileri arasında kadın işçilerin deneyimlerindeki zorluğu genel durumu ikiye çarpmakla değerlendirmek gerekmektedir. Kötü iş koşulları, yetersiz ve düzensiz beslenme, hastalıklara karşı savunmasızlık, eğitim fırsatlarının düşüklüğü, sağlık hizmetlerine erişimdeki zorluklar, sosyal dışlanma, sosyal güvencesizlik, ulaşımın uygunsuzluğu ve yüksek oranlı iş kazaları, işin ağırlığı, uzun çalışma saatleri ve düşük ücretler gibi sorunlar kadın işçilerin de tüm mevsimlik tarım işçileri kümesinde yüzleştikleri problemlerdir. Diğer taraftan kadın mevsimlik tarım işçileri, kadın olmanın getirisinden dolayı bahsi geçen sorunların bazılarını daha derinden deneyimlemekte ve farklı sorunlarla da karşılaşmaktadırlar. Bir erkek emek gücü ile kıyaslandığında bir kadın emek gücü daha ucuz, daha kolay kontrol edilebilen, daha esnek görülerek sosyal güvencesiz, yarı zamanlı, kötü koşullarda çalışmaya rıza gösteren yedek işçi ordusunun üyesi gibi görülmektedir. Kapitalizmin kadın iş gücüne biçtiği bu roller, cinsiyetçi ataerkil ideoloji sayesinde daha da pekişmektedir. Ataerkil toplumsal düzende tahakküm ilişkilerinin tabii tarafında olan kadın, kapitalizmin iş piyasasında da ikincil, ucuz, çoğu zaman enformel, esnek ve vasıfsız nitelikli emek gücü olarak konumlandırılmıştır. Ayrıca kadının iş piyasasında bu şekilde yer almasına karşın ev içi beslenme, bakım sorumluluklarında da başlıca iş yükünü alan taraf olarak yoğun bir emek harcamaktadır. Hem emek piyasasında yer alan hem “ikinci vardiya” olarak ev içi emek harcayan kadın, tahakküm ilişkilerini kıramamakta ve sosyo-ekonomik statüsünde olumlu yönde bir gelişme kaydedememektedir.

Bu bağlamda mevsimlik tarım işinde çalışmanın kadınlar için anlamı nedir? Mevsimlik tarım işçiliğinde yer alan kadınların çalışma ilişkileri ve koşulları nasıldır? Kadınlar işten elde ettiği geliri nasıl kullanmaktadırlar? Mevsimlik tarım işinde kadınların sosyo-ekonomik statüleri, sigorta durumu, sağlık ve eğitim durumları nasıldır? Mevsimlik tarım işçisi kadınların aile içi konumları ve rolleri nedir? gibi soruları cevaplamak üzere mevsimlik tarım işçisi kadınların çalıştıkları bölgedeki yaşam ve çalışma şartları analiz edilmiş, yüzleştigi zorluklar tartışılmaya çalışılmıştır.

Araştırma Azerbaycan'ın Astara ilinin farklı köylerinden olan 15 yaş ve üstü, 15 farklı kadın mevsimlik tarım işçisi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcı kadınlarla derinlemesine mülakat tekniğiyle yüz yüze görüşmeler yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu esasında açık uçlu sorular sorulmuştur.

Böylelikle araştırmanın bulgularına göre katılımcı kadınların çoğu lise mezunu, orta yaşlı, evli ve geniş ailenin kadın üyeleridir. Köy kökenli ve kalabalık ailenin kız çocuğu olan bu görüşmeciler kadınlar çoğunlukla annelerinin mevsimlik tarım işçiliğindeki mesleğini devam ettirmektedirler. Güvencesiz tarım işinde bulunma sebeplerinin başında ise geçim sıkıntısı ve maddi zorluklar gelmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun çalışma deneyimi çocukluktan annelerine yardım etmekle başlamakta, evlendikten sonra da devam etmektedir. Cinsiyetçi kültürel kodlar ve maddi yetersizliklerden dolayı eğitim sistemine dahil olamayan kız çocukları, içinde bulunduğu yoksulluk döngüsünü kıramamakta ve gelecek kuşaklara devretmektedirler.

Mevsimlik tarım işçiliğinde yer alma durumu görüşme yapılan kadınlar için ailenin geçimini sağlamak ve kendi ifadeleriyle aile bütçesine “katkı”, “destek”, iş seçme şansının olmamasından dolayı bir zorunluluk, kaçınılmazlık ve kaderin onlara getirisi anlamlarını ifade etmektedir. İçinde var oldukları durumdan dolayı katılımcıların belli bir bölümü sosyal politikaları etkin olmadığı için devleti, kırsalın zor şartlarını, köyde doğmuş olma yazgısını, bazen de onlara eğitim fırsatını tanımayan anne-babalarını sorumlu görmektedirler.

Astara ili örneğinde mevsimlik tarım işçisi kadınların eğitim düzeylerinin dünya ve Türkiye örneğindeki bahsi geçen grubun eğitim düzeyi ortalamasından yüksek olması Sovyetler Birliğinin zorunlu kitle eğitim sisteminin getirileri ile bağlantılıdır. Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sebeplerden dolayı eğitimi bırakan katılımcı kadınlar daha fazla eğitim almış olmayı istediklerini özellikle belirtmekte, eğitimi toplumsal hareketliliği sağlamada araç olarak görmektedirler. Çocuklarının gelecekte mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmasını kesinlikle istemeyen katılımcılar eğitim almayı çocukları için hayatlarını kurtarmanın tek yolu olarak değerlendirmektedirler. Bilhassa tek bir çocuğu okutabilme imkânı olduğu takdirde kız çocuğunu tercih eden katılımcılar (büyük çoğunluk) kızlarının bir mesleğe sahip olması ve ekonomik açıdan özgür olmasını desteklemektedir.

Eğitim, sınıfsal hareketler için önemli olduğu kadar var olan bir toplumsal düzende bireyin toplumsal konumu hakkında farkındalık bilinci geliştirmesinde ve toplumsal konumunun belirlenmesinde de önemlidir. Bu sebeple toplumsal cinsiyet farkındalığının oluşmasında ve düşünce şeklinin değişmesinde de eğitim aynı derecede başlıca etkindir. Katılımcıların kendileri için sınıf atlama ve yoksulluktan kurtuluş aracı olarak gördükleri eğitimden kız çocukları için de beklentileri neredeyse aynıdır fakat bir farkla. Maddi sıkıntılar, kırsalın zor şartları, cinsiyetçi ataerkil düzene ve değerlere rağmen kızlarının eğitim almasını destekleyen bir görüş ortaya koyan kadının gelirinin olması gerekliliğini savunan ve tek ocuk okutabilme koşulunda kızını seçen çoğu katılımcı, anneliğin inşasında önceki kuşaklardan farklı bir yol izlemekte, bir farkındalık bilincinin varlığını sergilemektedirler. Bu durumda ataerkil toplum düzeninin biçtiği “anne rl”nn dışına ıkmışlık veya üstüne bir şeyler ekleme, olumlu yönde dönüşüm süreci ve toplumsal cinsiyet farkındalığının gelişmişliği söz konusudur. Çünkü ataerkil düzende beklenen anne rolü, çocukların tüm ihtiyaçlarını giderebilen, onların toplumsal normlara ve geleneklere uygun şekilde davranmasını öğreten, “doğru yolu” gösteren kişi olmayı içermektedir. Özellikle kız çocuklarının toplumsal yaşamdaki tutum ve davranışlarının “kalıplara” uygun olması ve doğru şekilde aşılanarak eğitilmesi başka bir deyişle toplumsal cinsiyet rollerinin aktarılması annenin görevidir. Azerbaycan’ın ataerkil ideolojiye dayanan geleneklerine göre geç ızlar, karı, gelin ve anne olma konularında evlenmeden önce anneleri tarafından eğitilmeli gerekli bilgilerle donatılmalıdır. Azerbaycan toplumunda bu yaygın kanıya göre kadınlar, annelerinden öğrendiği toplumsal cinsiyet rollerini kendi çocuklarına aktarmakla “kutsal” vazifelerini yapmış olmaktadır. Fakat Astara ili örneğinde katılımcı kadınlar, bu “kutsal” görevin dışına çıkararak toplumsal cinsiyet bilinci ortaya koymaktadırlar.

Mevsimlik tarım işinde çalışan kadınların çalışma koşullarına bakıldığı zaman görüşmeci kadınlar iş mevsiminde haftanın 7 günü izin hakkı olmadan gün içinde 11-12 saat çalışmaktadır. Yemek ve çay molaları birlikte hesaplandığında gün içinde ortalama 1.5 saat dinlenme şansları vardır. Bu alışma süresi Azerbaycan İş Kanunu’nda yer alan haftalık iş saati normunun çok üstündedir. Sabahın erken saatlerinde güneşin doğması ile mesai saati başlayan katılımcı kadınlar, akşam gün batımı ile paydos vermektedirler. Komşu illere çalışmaya giden mevsimlik tarım işçileri günün ortalama 5-6 saatini ve o günlük

yevmiyesinin bir kısmını ulaşıma harcamakta ortalama 8 saat çalışmaktadırlar. Çalışma alanında ikamet etmedikleri, gününbirlik ulaşımı sağladıkları için barınma sorunu ortaya çıkmamıştır. Katılımcı kadınlar arasında çalışma ve hava koşulları nedeniyle dengesiz, düzensiz yeme alışkanlıkları, yanında taşıma zorluğu nedeniyle aperatif ve hafif yiyecekler tercihi yapıldığı tespit edilmiştir. Öğle arası yemek ve çay molalarında dinlenecek uygun bir ortamın olmaması görüşmeciler de dahil mevsimlik tarım işçisi kadınları, ağaç gölgeliklerinde, toprak üstünde veya eski tahtalardan oluşan bank ve masalarda dinlenmeye mecbur bırakılmaktadır. Özellikle kadınların adet dönemlerinde özel temizliği ve hijyeni karşılama imkânı sağlamayan, tuvalet kağıdı, sabun ve su gibi temel ihtiyaçların karşılandığı tuvalet ortamının yokluğu büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Bulgular katılımcıların büyük çoğunluğunun sağlık sigortası ve sosyal güvenceye de sahip olmadığını göstermektedir. Uzun yıllar boyunca oldukça zorlu şartlar altında çalışmalarına rağmen sosyal güvenlik haklarının olmaması, kadınların emekliliklerini de etkilemektedir. Kayıt dışı çalışan bahsi geçen katılımcılar sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanamamakta ve olası durumlarda doktor ve ilaç ücretlerini kendi kazançları ile karşılamaktadırlar. Ülke geneli için geçerli olan zorunlu sağlık sigortası sistemi yeni yasalaştırılmış olmasına rağmen uygulamada kendini göstermemektedir.

Araştırma sahasının bulgularına göre görüşme yapılan kadınların en çok deneyimledikleri sağlık sorunlarının başında sıcak çarpması, baş ağrıları, fiziksel ağrılar, aşırı yorgunluk, bel fıtığı, kas iskelet sistemi hastalıkları, mide ve sindirim sistemi rahatsızlıkları gelmektedir. Bu sağlık sorunlarının sıklıkla güneşin altında, ağır koşullarda, çok uzun süre boyunca dinlenmeden çalışmak ve işin niteliği gereği saatlerce aynı pozisyonda eğilerek çalışmak, yetersiz ve dengesiz beslenme durumu ile bağlantılı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Var olan rahatsızlıklar ve sağlık durumlarına rağmen katılımcılar çalışmayı bir zorunluluk ve bir şart olarak görmektedirler. Bu bulgular alanda yapılan başka çalışmaların verileriyle de uyumaktadır.

Sağlık sorunlarının yanı sıra iş kazaları ve bu kazaların yaratmış olduğu tedavi ihtiyacının karşılanması da sorun teşkil eden bir konudur. Mesai saatleri içerisinde böcek ısırması ve iş aletlerinin neden olduğu yaralanmalar gibi iş kazaları katılımcılar tarafından

ciddi iş kazaları olarak görülmemektedir. Bu tür iş kazalarının mesai saatleri içerisinde sürekli karşılaşılan bir durum olması süreç içerisinde katılımcılar tarafından bu durumun kanıksanmasına ve ciddiye alınmamasına yol açmaktadır. Katılımcıların bu tür iş kazalarını önemsiz görmelerinin bir nedeni de çoğunun sağlık sistemine erişememesi ve ilaç alacak ekonomik güce ve gelire sahip olmamalarından da kaynaklanmaktadır. Nitekim sağlık sigorta sisteminin olmamasından dolayı doktora görünme ve ilaç masrafları görüşmeci kadınların kısıtlı bütçesini oldukça zorlamaktadır. Çoğu katılımcı mevsimlik tarım işçiliğinde günlük kazandığı düşük ücreti pahalı sağlık hizmetlerine harcamak istemediğinden dolayı doktora görünme ve ilaç almayı reddetmektedirler. Bu nedenle aletler tarafından yaralandıkları zaman tedavilerini doğal yöntemlerle giderilmeye çalışmaktadırlar. Ancak böyle durumlarda özellikle hasar görmüş bölge ve açık yara için hijyenik bir ortam sağlanamadığından dolayı iyileşme süreci daha da uzamaktadır.

Görüşmeler esnasında kadınların çoğu kendilerini aile havuzuna destek olan aile üyesi gibi tanımlamışlardır. Cinsiyetçi ataerkil ideolojik sistemi içselleştirmiş olan bu katılımcı kadınların kendileri de ücretli çalışmaları sonucu elde ettikleri geliri “ek gelir”, “katkı”, “destek” tanımları ile ifade etmişlerdir. Evin bütçesini tek başlarına oluşturduklarını belirten bazı katılımcılar dahi kazançları üzerinde kocalarının (veya evin diğer erkek üyelerinin) söz sahibi olduklarını vurgulamışlardır. Dolayısıyla, “evin tek ekme getireni” statüsü kadının bağımlılığını hafifletmemekte ne kendi kazancı ne hayatı ne de çocukları ile ilgili kararlarda söz hakkı tanımamaktadır. Genellikle katılımcıların kazancında söz sahibi olanların koca, büyük erkek çocuk, ağabey ve benzeri erkek aile üyeleri olması durumunun, erkeği kadının bedeni, emeği ve parası üstünde söz sahibi yapan ataerkil ideolojiyi içermesinin yanı sıra kayınvalidenin söz sahibi olanlar listesinde yer alması da aynı ataerkilliğe işaret ederek ataerkil normları benimsemiş bir kadının var olan düzeni sürdürmesini ve diğer kadınlar üstünde tahakküm kurmasını içerir.

Mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan katılımcı kadınların kazandığı para genellikle temel yaşam giderlerine (yiyecek, faturalar vb.) ve hastane masraflarına harcanmakta ev dışı faaliyetler ve aktiviteler hiçbir şekilde görülmemektedir. Okul/üniversite çağında çocukları olan katılımcı anneler kendi kazançlarından çocukların eğitimine, üniformalarına ve okul masraflarına bir pay ayırırken kendi giysi veya kişisel bakım ürünlerine neredeyse hiç para

ayırma fırsatı bulamamaktadırlar. Bu durum da katılımcıların kadınlardan her zaman beklenen fedakâr olma rolünü benimsediğini, ihtiyaçlar listesinde kendi gereksinimlerini hep en sona bıraktığını ve önceliğinin aile olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadının toplum ve kültür içindeki konumu onun yaşam tarzı, hakları ve sorumluluklarını beraberinde getirmektedir. Cinsiyetçi ataerkil ideoloji esasında biçim alan kültürel değerler kız çocuklarına küçüklükten toplumsal cinsiyet rollerini edinmeleri ve hayatının sonraki aşamalarına taşınmaları, sorumluluklarını üstlenmeleri meselesinde önemli rol oynamaktadır. Aile kurumunda erken çocukluk döneminden başlayan okul ve yakın çevrede devam eden sosyalleşme süreci, kız çocuğunun kadın olma yolundaki yaşam tarzını oluşturur, sorumluluklarını tanımlar, bağımsızlığının sınırlarını çizer ve toplumsal konumunu belirleyerek cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine katkıda bulunur. Katılımcı kadınlar örneğinde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan kadınlar da onlara biçilmiş cinsiyetçi kültürel kodları özümseyerek dışarıda ücretli çalışmakla ailenin yeniden üretimini sağlamak için çaba göstermektedirler. İş piyasasında yer alma ve ücretli işte çalışma durumu, katılımcı kadınlara ev dışı çalışmanın yanı sıra hane içi karşılıksız emek olan ikinci vardiya ve ek sorumluluk şeklinde geri dönmektedir. Oysa ki bilindiği üzere kadının emek piyasasına girmesinden doğan kararlara katılım, kendi bedeni, emeği ve hayatı üstünde söz sahibi olma, ekonomik özgürlük, tabiyetin, boyun eğmenin ve tahakkümün aşınacağı yönünde olumlu beklentiler ve “umutlar” vardı. Astaralı örneğinde mevsimlik tarım işinde ücretli çalışan kadınların vasıfsız işlerde bulunması durumunun kadınların karar alma sürecine katılımı son karardaki etki ve ağırlığı, ailedeki konumu ve sosyo-ekonomik statülerinde ilerleme ve iyileşme ile sonuçlanmadığı görülmektedir.

Ücretli şekilde çalışma durumu kadının toplumsal konumunda ve sosyo-ekonomik statüsünde olumlu değişikliklerle sonuçlanmadığı gibi hane içindeki iş paylaşımında da cinsiyetçi iş bölümünün ortadan kalkmasına ve kadının sorumluluklarından hiçbir eksilmeye neden olmamıştır. Hem dışarıda ücretli çalışan kadın aynı zamanda hane içindeki bakım ve temizlik emeğini yapmakla, çift mesai üstlenmekte kalmayıp geçimlik üretim faaliyetlerini de gerçekleştirmekte çoğu zaman da sadece aile tüketimi için değil piyasaya yönelik üretimde yer alarak ücretsiz aile işçiliği durumunu oluşturmaktadır. Tüm bu faaliyetlerde aktif şekilde yer alan üretici kadın, bu emek harcama türlerini evlilik akdi çerçevesinde karşılıksız olarak

bir boğaz tokluğuna yapmaktadır. Bu doğallaştırılmış ve görünmeyen emek sadece sevgi karşılığında yapıldığı için kadınların doğal sorumluluğu olarak algılanarak piyasa değeri kazanmamakta ve toplumsal boyutta da değer görmemektedir.

Sonuç olarak bulgular mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan kadınların ağır çalışma koşulları, güvencesiz iş, beslenme, ulaşım vb. sorunları deneyimlediklerini göstermektedir. Yaşadıklarını ve toplumsal cinsiyete dair iş bölümünü içselleştirdiklerinden hem dışarıda ücretli çalışmakta hem hane içinde beslenme ve bakım sorumluluklarını üstlenmektedirler. Ataerkil düzen ve geleneklerden gelen toplumsal cinsiyet temelli baskılar ve kalıplar kadınların ev dışında ücretli çalışmasına rağmen kararlara katılım sürecine, toplumsal konumunun ve sosyo-ekonomik statüsünün gelişmesine başlıca engel oluşturarak erkek iktidarının sürdürülmesini sağlamaktadır. Kadınlarda belirli düzeyde toplumsal cinsiyet farkındalık bilincinin varoluşu ve geleneksel “kadın”, “anne”, “karı” rollerine karşı çıkış gözlemlense de seçim şansının olmaması ve alt sınıf olmaları bahsi geçen süreci yavaşlatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ababakr, S. H. (2017). *The Agricultural extension role of rural woman participation in agricultural development in Erbil province of Iraq*. Kahramanmaraş: Sütcü İmam Üniversitesi.
- Adıgüzel, A. (2013). Kız Çocuklarının Okullaşma Engelleri ve Çözüm Önerileri (Şanlıurfa Örneği). *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, 17(56), 325-344.
- Akalın, M. (2018). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Barınma Koşullarının Değerlendirilmesi: Yenice, Tarsus, Silifke Örnekleri. *Sosyal Güvence Dergisi*, 13, 1-30. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/456637>
- Akbıyık, N. (2011). Malatya'da Çalışan Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Sorunlarının İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 132-154.
- Akyıldırım, E. (2019). Kadının Özel ve Kamusal Alanda Sömürülen Emeği. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 75-85.
- Alkan, H. İ. (2015). *Tarım Sektöründe Kadın Emeği (Çarşamba Ovası Gündoğdu ve Damлатаş Köylerinde Fındık, Çeltik ve Sebze Üretimi Özelinde Bir İnceleme)*. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Arun, Ö. (2012). *Mevsimlik Tarım Göçünden etkilenen 6-14 Yaş Grubu Çocuklar için Temel Araştırma*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Avşar, T. A. (2013). *Kırsal Alanda Kadınların Cinsiyete Dayalı İşgücüne Katılımlarının Toplumsal Değişim Açısından Ele Alınması: Antakya (Hatay) Kent Merkezine Yakın İki Farklı Köy Araştırması*. Adana: Çokurova Üniversitesi.
- Azerbaijan Gender Information Center. (2022). <https://www.wikigender.org/wiki/azerbaijan-gender-information-center-agic/>
- Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu. (1999). <https://www.sosial.gov.az/mk-mcllsi>
- Azerbaycan Tarım Bakanlığı. (2022). <https://agrodata.az/az/list/k%C9%99nd%20t%C9%99s%C9%99rr%C3%BCfat%C4%B1%20sah%C9%99sind%C9%99%20m%C9%99C5%9F%C4%9Fulluq>
- Azerbaycan Tarım Araştırmaları Merkezi: <https://agrodata.az/az/list/bitkicilik> Erişim: 15.05.2022
- Azerbaycan Sosyal Araştırmalar Merkezi: <https://stm.az/az> Erişim: 03.02.2022
- Bağırtaş, S. (2019). *Pamuk Tarımında Mevsimlik Kadın ve Çocuk İşgücü Kullanımının İncelenmesi: Mardin İli Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi
- Barnes, N. (2013). Is health a labour, citizenship or human right? Mexican seasonal agricultural workers in Leamington, Canada. *Global Public Health*, 8(6), 654-669. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17441692.2013.791335?needAccess=true>

- Beneria, L. (1999). The Enduring Debate over Unpaid Labour. *International Labour Review*, 138(3), 287-310.
- Binford, L. (2009). From Fields of Power to Fields of Sweat: the dual process of constructing temporary migrant labour in Mexico and Canada. *Third World Quarterly*, 30(3), 503-517.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01436590902742297?needAccess=true>
- Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı. Ücretli ev emeği ve Kadın öznelliğinin inşası* (1.b.). İstanbul: İletişim.
- Bozok, M. (2018). Ebeveynlik, erkeklik ve çalışma hayatı arasında Türkiye’de babalık. AÇEV
- Breen, R., & Cooke, L. P. (2005). The Persistence of the Gendered Division of Domestic Labour. *European Sociological Review*, 21(1), 43-57.
https://watermark.silverchair.com/jci003.pdf?token=AQECAHi208BE49Ooan9kkhW_Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKAc485ysgAAAs4wggLKBgkqhkiG9w0BBwagggK7MIICtwIBADCCArAGCSqGSib3DQEHATAeBglghkgBZQMEAS4wEQQMMgNMQoSiwQNBHrkgAgEQgIICgYAKIoPwiWwQYRgMMXCFiAJLIqHhpIcFFkOqbF1eq9AgxTRR
- Bulut, E. (2013). *Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam ve Çalışma Koşullarına İlişkin Bir Saha Araştırması: Kocaali Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi
- Candan, E., & Günal, S. Ö. (2013). Tarımda Kadın Emeği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1), 93-101. <https://eds.s.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=de60f8c5-8cb4-4a74-889b-c9d9055d053d%40redis>
- Carvajal, L. (2008). *Farm-Level Impacts In Mexico Of The Participation In Canada's Seasonal Agricultural Workers Program (CSAWP)*. Ottawa: University of Guelph.
https://atrium.lib.uoguelph.ca/xmlui/bitstream/handle/10214/20233/Carvajal_Lidia_PhD.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Coughlin, S. S., & Wilson, K. M. (2002). Breast and cervical cancer screening among migrant and seasonal farmworkers: a review. *Cancer Detection and Prevention* 26, 203-209.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design. Choosing among five approaches*. California: SAGE Publications.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çayır, A. K. (2020). *Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Kadın ve Çalışma Koşulları: Çanakkale-Biga Örneği*. Edirne: Trakya Üniversitesi
- Çelik, K., Şimşek, Z., Tar, Y. Y., & Duman, A. K. (2015). *Gezici Mevsimlik Tarım İşinde Çalışan Kadınların Çalışma ve Yaşam Koşullarının İrdelenmesi*. The World Bank. /uploads/sites/34/2013/02/GECICI-MEVSIMLIK-TARIM-ISINDE-CALISAN-KADINLARIN-CALISMA-VE-YASAM-KOSULLARININ-IRDELENMESI.pdf

- Çınar, S. (2014). *Öteki Proletarya*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Dedeoğlu, S., & Elveren, A. Y. (2012). *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*. İstanbul: İletişim.
- Delphy, C. (1999). *Baş Düşman. Patriyarkanın Ekonomi Politikası* (1b.). (H. Öz, & L. A. Tunçman, Çev.) İstanbul: Saf Yayıncılık.
- Demir, M. (2015). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Haklarına İlişkin Değerlendirmeler ve Öneriler. *I.Sosyal Koruma Sempozyumu* (s. 177-194). Pamukkale Üniversitesi. <https://calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1572-8621c850.pdf>
- Donovan, J. (2001). *Feminist Teori* (2b.). İstanbul: İletişim.
- Duruiz, D. (2011). *Seasonal Agricultural Workers in Manisa: Materialization of Labor, Bodies and Places Through Everyday Encounters*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- E-Agro. (2022). E-Devlet Geliştirme Merkezi:
<https://www.digital.gov.az/az/projects/supported-projects/e-agro-2>
- Ecevit, M. (1994). Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı kavramsal ilişkiler. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(2), 89-106.
- Ecevit, Y. (2003). Women's Labor and Social Security. *Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region*, 73-107.
http://ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/391_1.pdf#page=81
- Eğitim, ilim ve kültür. (2022). Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu:
<https://www.stat.gov.az/source/education/>
- Emeklilik hakkında Kanun. (2022). Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı: <https://sosial.gov.az/mk-pensiyalari-haqqinda-azrbaycan-respublikasi-qanununa-sasn-mk-pensiyalarinin-tyin-edilmsi-yenidn-hesablanmasi-bir-novundn-basqa-novun-kecirilmsi-v-odnilmsi-qaydalari>
- Employment in Agriculture, female (% of female employment)*. (2022). The World Bank:
<https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS>
- Ersöz, A. G. (2015). Özel alan/Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın "Doğası" ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80-102.
- (2013). *EU Agricultural Economics Briefs*. European Commission.
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agri-economics-brief-10_en.pdf
- FAO. (2011). *Women in Agriculture: Closing the Gender Gap for Development*. Rome: FAO.
- FAO. (2016). *Agri-Gender Statistics Toolkit*. Ankara: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

- FAO. (2022). *National gender profile of agriculture and rural livelihoods. Country Gender Assessment Series. Azerbaijan*. Baku: Food and Agriculture Organization of the United Nations Regional Office for Europe and Central Asia.
- Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex. The Case for Feminist Revolution*. New York: William Morrow and Company.
- Geçgin, E. (2009). Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 3-35.
- Gender İstatistikleri*. (2022). Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu: <https://stat.gov.az/source/gender/>
- George, A. (2008). Nurses, community health workers, and home carers: gendered human resources compensating for skewed health systems. *Global Public Health*, 3(S1), 75-89. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/17441690801892240?needAccess=true&role=button>
- Gerring, J. (2007). *Case Study Research. Principles and practices*. New York: Cambridge University Press.
- Giménez, D. M. (2005). Gender, pensions and social citizenship in Latin America. *ECLAC*, 3-78.
- Görücü, İ., & Akbıyık, N. (2010). Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunları Ve Çözüm Önerileri. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(5), 189-219.
- Guliyeva, Ş. (2015). *Azerbaycan Ailelerinde Genç Kızlara Yaklaşımın ve Onların Evlilik Yaşamına Hazırlanmasının Psikoloji Sorunları (Azərbaycan Ailələrində Gənc Qızlara Münasibətin və onların Ailə Həyatına Hazırlanmasının Psixoloji Problemləri)*. Baku: Sumgayıt Devlet Üniversitesi. <https://www.millikitabxana.az/>
- Güneş, F. (2017). Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları üzerine Eleştirel bir İnceleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 245-256.
- Gürbüz, E. B. (2017). *Mevsimlik Tarım İşçisi Kadınların Annelik Deneyimleri: Şanlıurfa, Cihanbeyli ve Çarşamba Örneğinde Bir Panel Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Gürbüz, E. B., & Yılmaz, Ç. (2021). Mevsimlik tarım işçiliğinde çalışma sürecinin işçi, aracı ve işverenler açısından değerlendirilmesi üzerine nitel bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 939-966.
- Gürler, A. M., & Şimşek, Z. (2015). *Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Çalıştayı*. Şanlıurfa: Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulama ve Araştırma Merkezi, Harran Üniversitesi. http://web.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/tarimda_is_sagligi/rapor.pdf

- Hansen, E., & Donohoe, M. (2003). Health issues of migrant and seasonal farmworkers. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 14, 153-164.
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm'le Feminizm'in mutsuz evliliği*. (G. Aygen, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hoggart, K., & Mendoza, C. (1999). African Immigrant Workers in Spanish Acriculture. *European Society for Rural Sociology*, 39(4).
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/>
- Huseynov, İ. (2019). *Təhsil almaqdan niyə yayınırıq?* Bakı: Sosial Araştırmalar Merkezi.
<https://stm.az/en/publications/meqaleler/tehsilden-niye-yaynrq>
- İllerin istatistik portresi*. (2015). Azərbaycan Devlet İstatistik Kurumu:
<https://www.azstat.org/webmap/?lang=az>
- ILO. (1949, 06 01). *Protection of Wages Convention*. İnternational Labour Organization:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C095
- ILO. (1951). *Equal Remuneration Convention*. İnternational Labour Organization:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C100
- ILO. (2001). *Safety and Health in Agriculture Convention (No. 184)*. İnternational Labour Organisation:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C184
- ILO. (2003). Decent Work in Agriculture., (s. 91). Geneva.Switzerland.
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/meetingdocument/wcms_112419.pdf
- ILO. (2005). *A Global Alliance Against Forced Labour*. Geneva: İnternational Labour Office.
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_081882.pdf
- ILO. (2011). *Migrant and Seasonal Farmworkers*. Encyclopedia of Occupational Health and Safety:
<https://www.iloencyclopaedia.org/part-x-96841/agriculture-and-natural-resources-based-industries/farming-systems/item/530-migrant-and-seasonal-farmworkers>
- ILO. (2016). *Women at Work: Trends 2016*. Geneva: İnternational Labour Office.
- ILO. (2020). *Answering key questions around informality in micro and small enterprises during the COVID-19 crisis*. ILO Policy Brief.
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_seed/documents/publication/wcms_755276.pdf
- ILO. (2021). *World Employment and Social Outlook: Trends 2021*. Geneva: İnternational Labour Office.

ILO. (2022). Ratifications of C184 - Safety and Health in Agriculture Convention, 2001 (No. 184).https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11310:0::NO:11310:P11310_INSTRUMENT_ID:312329:NO

Immigrant Eligibility for Health Care Programs in the United States. (1996). National Conference of State Legislatures:
<https://www.ncsl.org/research/immigration/immigrant-eligibility-for-health-care-programs-in-the-united-states.aspx>

İşgücü piyasası. (2022). Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu:
<https://www.stat.gov.az/source/labour/>

İşgücü piyasası. İş kazaları. (2021). Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu:
https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.stat.gov.az%2Fsource%2Flabour%2Faz%2F008_6-7.xls&wdOrigin=BROWSELINK

Kaleci, H. (2007). *Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyolojik Analizi: Eskişehir Örneği.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274-290.

Kangal, G. (2015). *Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçilerinin Durumu: Patates ve Narenciye Toplama İşçileri Örneği.* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri.* Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.

Kara, N. (2021). *Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları ve Sorunları Üzerine bir Araştırma: Sakarya ili Karası ilçesi Örneği.* Tokat: Tokatgaziosmanpaşa Üniversitesi.

Karacimen, E. (2019). *Kuşaktan kuşağa çay tarımında kadın emeği.* Aramızda Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Derneği Yayınları.https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/66235745/Aramizda_Kalmasin_Kir_Kent_ve_Otesinde_T_2_-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1660553135&Signature=acEgKQ6RqjyZQsFHvTF4ZwQbjhOEiw nNCqAKpVXDuaNFIDM0doCCqE7ZEbOfeWhSCQ3f4hVx~CgV~WyKEghhtSl2~1KQZGCfxyQWEN3Gt4OMmmz

Karaman, K., & Yılmaz, A. S. (2011). Mevsimlik Tarım İşçileri ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun'da Çalışan Mevsimlik Tarım İşçileri Üzerine bir Araştırma. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3(1), 211-226.

Kasımoğlu, E. (2006). *Tarımda çalışan kadınların sorunları.* Diyarbakır: Dicle Üniversitesi .

Kaya, M., & Özgülner, N. (2015). Mevsimlik (Gezici/Geçici) tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarına niteliksel bakış. *Turk J Public Health*, 13(2), 115-126. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/152905>

Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/44263859/Kilic__Ozturk-

Amme_Idaresi_2014-libre.pdf?1459441243=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DTurkiyede_Kadinlarin_Isgucune_Katilimi_O.pdf&Expires=1671564291&Signature=fmoGuaPwTRWqA3k~2P~PEsvHMHVIUe

- Lilly, M. B., Laporte, A., & Coyte, P. C. (2007). Labor Market Work and Home Care's Unpaid Caregivers: A Systematic Review of Labor Force Participation Rates, Predictors of Labor Market Withdrawal, and Hours of Work. *The Milbank Quarterly*, 85(4), 641-690.
- Marcom, T. R., Lambar, E. F., Rodman, B., Thomas, G., Watson, A., Parrish, B., & Wilburn, J. (2020). Working along the Continuum: North Carolina's Collaborative Response to COVID-19 for Migrant & Seasonal Farmworkers. *Journal of Agromedicine*, 25, 409-412.
- Martin, P. (2009). Immigration Reform: Implications for Farmers, Farm Workers and Communities.,(s.1-43).WashingtonDC.
<https://migrationfiles.ucdavis.edu/uploads/cf/files/2009-may/may21-22confreportplm.pdf>
- Martin, P., & Taylor, J. E. (2013). Ripe with Change: Evolving Farm Labor Markets in the United States, Mexico, and Central America. *Migration Policy Institute*, 1-31.
<https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/RMSG-Agriculture.pdf>
- (2021). *Micro, small and medium entrepreneurship in Azerbaijan*. Bakü: Azərbaycan Devlet İstatistik Kurumu. <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>
- Mies, M. (2011). *Dünya Ölçeğinde Ataerki ve Birikim*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Millett, K. (1973). *Cinsel Politika*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Milliyet. (2012). Parkinson artık meslek hastalığı. Parkinson artık meslek hastalığı - Son Dakika Haberler Milliyet Erişim: 06 03, 2022
- Mirzezade, R. (2013). *Multikulturalizm siyasəti: Din və Gender Dialoqunda*. Bakü: Teknur.
- Muradov, Ş. M. (1969). *Azərbaycan SSC tarımında kadın eməgi ve onun verimli kullanılması*. Bakü: Azerittifag metbeesi.
- Nüfusun etnik yapısı*. (2022, 02 01). Azərbaycan Devlet İstatistik Kurumu: <https://www.stat.gov.az/source/demography/>
- O'Malley, B., Brown, A. C., Tate, M., Hertzler, A. A., & Rojas, M. H. (1991). Infant feeding practices of migrant farm laborers in northern Colorado. *Journal of the American Dietetic Association*, 91, 1084-1087.
- Orhan, F. (2017). Erzincan'da mevsimlik gezici tarım işçiliği ve yaşanan sorunlara yönelik coğrafi bir inceleme. *Türk Coğrafya Dergisi*, 69, 59-68.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/346911>
- Özbay, F. (2019). *Kadın Eməgi*. İstanbul: İletişim.

- Özbekmezci, Ş., & Sahil, S. (2004). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 261-274. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/76159>
- Özel, C. (2020). *Tarımda çalışan kadın işçilerin iş sağlığı ve güvenliği konusundaki bilgi düzeylerinin algı düzeylerine etkisi: İzmir örneği*. Adana: Çukurova Üniversitesi
- Öztürk, M. Y., & Akduran, Ö. (2010). Tütün Tarlalarında Kadın Emegi. S. Dedeoğlu, & M. Y. Öztürk içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği* (s. 304). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Öztürk, M. Y., & Dedeoğlu, S. (2010). Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emegi. S. Dedeoğlu, & M. Y. Öztürk içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi.Türkiye Örneği* (s. 9-24). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods* (4 b.). California: SAGE.
- Pilling, S. (2015). *A Qualitative Analysis of Migrant Women Farmworkers' Perceptions of Maternal Care Management*. Walden University.
- Preibisch, K. (2010). Pick-Your-Own Labor: Migrant Workers and Flexibility in Canadian Agriculture. *International Migration Review*, 44(2), 404-441. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1747-7379.2010.00811.x>
- Rye, J. F., & Andrzejewska, J. (2010). The structural disempowerment of Eastern European migrant farm workers in Norwegian Agriculture. *Journal of Rural Studies*, 26, 41-51. <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0743016709000369?token=048A4917B61CBD94201DA23D8A3F687BA9CB82B5F3B8064CBD0B8BCB862FE3DA99CDF55CC8BC512407D8C7BB9D92FDCA&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220531155123>
- Samarasinghe, V. (1993). Puppets on a String: Women's Wage Work and Empowerment among Female Tea Plantation Workers of Sri Lanka. *The Journal of Developing Areas*, 27, 329-340. <https://www.jstor.org/stable/4192229?seq=1>
- Savran, G. A. (2019). *Beden Emek Tarihi: Diyalektik bir Feminizm için*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sefer, G. (2016). *Qadınlar kənd təsərrüfatı səhəsində daha çox "muzdlu işçi kimi çalışır"*. BBC News Azərbaycanca: <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-37774569>
- Seferov, R., & Akkuş, A. (2005). Azerbaycan Nüfusunun Eğitim açısından Analizi. *Dergipark*(13),357-376. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61778/923596#article-authors-list>
- Sencer, M., & Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: Doğan Basımevi.
- Settarova, C. (2009). *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında, yasalarında, düzenleyici yasalarında kadınlar ve onların hakları ile ilgili hükümler*. Bakü.

- Statista. (2019). *Azerbaijan: Literacy rate from 2007 to 2019, total and by gender*. <https://www.statista.com/statistics/572577/literacy-rate-in-azerbaijan/>
- Şeker, M. (1986). *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi*. Ankara: Değişim Yayınları.
- Tarım Araştırmaları Merkezi. (2022). *Azerbaycan Tarım Bakanlığı*: <https://agrodata.az/az/>
- (2016). *Tarım sayımları*. Bakü: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu.
- Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği* (Cilt 27593). (2010). Ankara: 27 Mayıs 2010 Tarihli Resmi Gazete. <https://www.alomaliye.com/2010/05/27/tarimda-is-araciligi-yonetmeliği/>
- (1995). *The Migrant & Seasonal Agricultural Worker Protection Act*. Wage and Hour Division: <https://www.dol.gov/agencies/whd/laws-and-regulations/laws/mspa>
- TÜİK. (2013). *İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri Araştırma Sonuçları*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Is-Kazalari-ve-Ise-Bagli-Saglik-Problemleri-Arastirma-Sonuclari-2013-16118>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri: Türk Dil Kurumu Sözlükleri (tdk.gov.tr) Erişim: 21.09.2022
- UNDP Azerbaycan. (tarih yok). *Gender bərabərliyi və insan inkişafı*. Bakü.
- Uysal, M., Sayılan, F., & Yıldız, A. (2016). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çocuklarının Temel Eğitim Sorunları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 49(1), 183-201. <https://kitaplar.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/47100/22025.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Uzun, A. Y. (2019). *Çay Tarımında Kadın Emeği: Hopa Örneği*. Ordu: Ordu Üniversitesi
- Valiyev, A. (2020). *Attaining SDG 8 in Azerbaijan: The challenges of economic transformation and job creation*. Geneva: International Labour Organisation.
- Weber, M. (2011). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. (P. Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yaman, M. (2013). *Ataerkil Kapitalist Tahakküm altında Kadın Emeği ve Kadın Bedeni*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Yıldırım, P., & Şimşek, P. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (11 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık A.Ş.
- Yıldız, A. D. (2016). Tarım İşçisi Ailelerin Çocuklarının Okul Sürecinde Deneyimledikleri Sorunların Anadil Bağlamında Ele Alınması. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 14(55), 102-116. https://www.researchgate.net/profile/Aylin-Demirli-Yildiz/publication/311439104_Hakemli_Makale_TARIM_ISCISI_AILELERIN_COCUKLARININ_OKUL_SURECINDE_DENEYIMLEDIKLERI_SORUNLARIN_ANADIL_BAGLAMINDA_ELE_ALINMASI_Experienced_Problems_of_Children_of_Agricultural_W

- Yılmaz, Ç., & Yıldırım-İşler, A. S. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Fındık Hasadında Mevsimlik Tarım İşçiliğine Etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1-22.
- Yin, R. K. (2017). *Durum Çalışması Araştırması. Uygulamaları*. (İ. Günbayı, Çev.) Ankara: Nobel Akademik yayıncılık.
- Zorunlu Sağlık Sigortasına dair Devlet Kurumu*. (2022). <https://www.its.gov.az/page/icbari-tibbi-sigorta>
- 2018-2025 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Resmi İstatistiklerin Geliştirilmesine ilişkin Devlet Programı*. (2018). Bakü: Devlet İstatistik Kurumu. https://www.stat.gov.az/menu/2/state_programs/2018_2025/
- 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu*. (1964). Ankara. <https://www.isvesosyalguvenlik.com/sosyal-sigortalar-kanunu/>

EKLER

EK-1. Derinlemesine görüşme formu

Katılımcı № _____ köyü _____/____/2022

Genel sorular- Sosyo-demografik özellikler

- 1) Yaşı:
- 2) Medeni hali:
- 3) Evlilik yaşı:
- 4) Evlilik şekli (görücü usulü, anlaşma, kaçma vb) ve yılı:
- 5) Eğitim durumu:
- 6) Nerede doğdunuz köyde mi?
- 7) Evdeki statüsü:
- 8) Çocuk sayısı (yaşları, eğitim ve istihdam durumları detayında):
- 9) Evde yaşayan kuşak sayısı:
- 10) Eşi ile akrabalık durumu var mı?
- 11) Gerçekleştirilmiş nikah türü (Resmi-dini):
- 12) Eşinizin eğitimi ve mesleği:
- 13) Annenizin eğitimi, mesleği, doğduğu yer:
- 14) Babanızın eğitimi, mesleği, doğduğu yer:

Tarımda

- 1) Günde kaç saat çalışıyorsunuz? Tarımda çalışma koşullarınız nasıldır?
- 2) Yıllık toplam kaç gün çalışıyorsunuz?
- 3) Kaç yıldır MTİ olarak çalışıyorsunuz? Neden?
- 4) Günlük/aylık ne kadar ücret alıyorsunuz? Ücretlerinizi zamanında alabiliyor musunuz?
- 5) Ne kadar uzaklıkta çalışıyorsunuz? En uzak ne kadar mesafede çalıştınız?
- 6) Çalışmanız karşılığında elde ettiğiniz geliri nasıl harcıyorsunuz? Harcama kararını kim verir?
- 7) Herhangi bir sosyal güvenceniz var mı? Yoksa sağlık vb. gibi sosyal hizmetlerden ne şekilde faydalanıyorsunuz?

- 8) Bu işte çalıştıktan sonra herhangi bir sağlık sorunu yaşadınız mı?
- 9) Çalışma hayatınızda karşılaştığınız en önemli güçlük ve sorun nedir?

Ev hayatı ve görev paylaşımı

- 1) Evde yapılan işler nelerdir?
- 2) Ev işlerini tek başına mı yapıyorsunuz? Size yardım eden birisi(birileri) varmı? (*Büyük kız, kayınvalide vb*) Eşiniz yardım etmiyorsa neden?
- 3) Küçük çocuğunuz var mı?Siz çalışırken ona kim bakıyor?
- 4) Evinizde bulaşık ve çamaşır makinesi var mı? Kaç yıldır mevcut ?
- 5) Evde kendinize ait zamanınız oluyor mu? Varsa nasıl değerlendiriyorsunuz(TV izlemek, komşularla sohbet vb.)
- 6) Sizce kadınlar için köyde işler yazın mı yoksa kışın mı daha yoğun olur? Neden?

Eğitim ve toplum

- 1) Köyde kadın olmanın zorlukları nelerdir?
- 2) Daha fazla eğitim almak ister miydiniz, daha fazla eğitim alamamanızın sebebi nedir?
- 3) Neden daha fazla eğitim almış olmayı isterdiniz? (Ev işlerinden kaçınmak için, köy hayatından kurtulmak için vb)Eğitimi nasıl görüyor sınıf atlamak için bir araç mı?
- 4) Kardeşlerinizden okuyanlar oldu mu? Cinsiyetleri?
- 5) Aileden tek çocuğu okutabileceğinizi düşünelim, kızını mı oğlanını mı tercih ederdiniz, neden?

Kararlara katılım

- 1) Evinizin bütçesini kim yapar? Aile gelirindeki katkınız nasıldır?
- 2) Toplam gelirin harcanmasına ilişkin kararlardaki (eve eşya, arazi, ev araba, alımı vb) payınız/ağırlığınız nedir?
- 3) Çocuklara ilişkin kararlardaki (okul seçimi vb) payınız/ağırlığınız nedir?
- 5)Kararları aile içinde nasıl alıyorsunuz? Koca ise neden? Birlikte karar verirken anlaşamadığınız durumlarda son kararı kim veriyor?

Beklentiler

- 1) Çocuklarınızın gelecekte sizin çalıştığınız işte çalışmasını ister miydiniz?

- 2) KIZINIZI arzu ettiğiniz kadar okutabildiniz mi? Okutamadıysanız neden?
- 3) KIZINIZIN nasıl bir mesleği olsun istersiniz?
- 4) Oğlunuzu arzu ettiğiniz kadar okutabildiniz mi? Okutamadıysanız neden?
- 5) Oğlunuzun nasıl bir mesleği olsun istersiniz?

Günlük yaşam seyri

a. Yaz aylarında (Temmuz-Ağustos-Eylül) bir günlük yaşam seyrinizi anlatır mısınız?

b. Kış aylarında (Ocak-şubat-Mart) bir günlük yaşam seyrinizi anlatır mısınız?

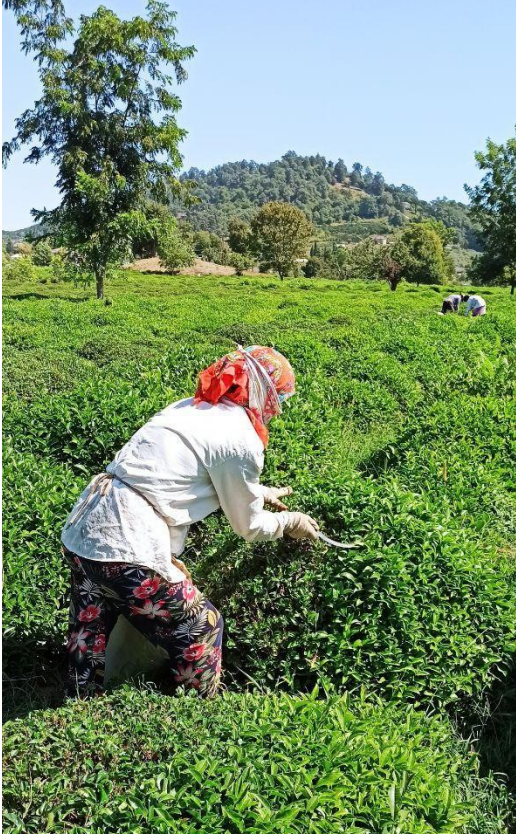
EK-2. Fotoğraflarla Araştırma Sahası

Şekil 1. Çalışan mevsimlik tarım işçisi kadınların uzaktan görüntüsü, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022

Şekil 2. Toplanan çay yapraklarının teslimi, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022

Şekil 3. *Çay toplayan mevsimlik tarım işçisi kadın, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022*

Şekil 4. İşçi kadınların çay yapraklarını tartıda tartma süreci, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022

Şekil 5. Öğle arasında dinlenme mekanı, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022

Şekil 6. *Mevsimlik tarım işçisi kadının öğle yemeği, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022*

Şekil 7. *Mevsimlik tarım işçisi kadınların öğle yemeği, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022*

Şekil 8. Çalışma alanında bulunan tuvaletin önden ve yandan görüntüsü, Astara, Azerbaycan, Ağustos 2022